

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

ДИПЛОМНА РОБОТА З ІСТОРІЇ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ
Й ОФОРМЛЕННЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Черкаси – 2013

ББК 72 4(2)
УДК 001.891(07)
Г 34

Рецензенти: *Морозов А. Г.* – д.і.н., проф., завідувач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Михайлюк О.В. – д.і.н., проф., завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України

Гоцуляк В. В.

Г34 Дипломна робота з історії: методологія та методика підготовки й оформлення : навчально-методичний посібник. – Черкаси : Лідер-принт, 2013. – 216 с.

ISBN 978-966-495-445-3

Посібник підготовлений з урахуванням сучасних теоретико-методологічних підходів та методичних вимог до студентських дипломних робіт з історії. У посібнику розкривається структура і зміст основних етапів дослідницької роботи студента-дипломника. Головна увага приділена методології, методиці збору, обробці, написанню, оформленню та захисту випускної роботи.

Видання розраховано на студентів вищих навчальних закладів.

**ББК 72 4(2)
УДК 001.891(07)**

*Рекомендовано до друку вченою радою
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
(протокол № 3, від 1 лютого 2013 р.)*

© Гоцуляк Віктор Володимирович, 2013

ВСТУП

Розбудова національної держави на теренах України ставить важливі та відповідальні завдання перед народною освітою, у тому числі і вищою школою. Вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, загальнокультурну гуманітарну і практичну підготовку, що сприяє одержанню студентською молоддю спеціальності у відповідності до її покликань, здібностей, інтересів та професійної діяльності.

Важливу роль у вирішенні цих завдань відведено національним закладам і їх структурним підрозділам, зокрема навчально-науковому інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Його покликання – підготовка висококваліфікованих, соціально зрілих, творчих фахівців, здатних забезпечити виховання і навчання учнів та студентів.

Особлива увага приділяється оволодінню студентами ґрунтовними теоретичними знаннями, розвитку їх наукових здібностей, вмінню вести якісні наукові дослідження з історичних дисциплін для того, щоб стати висококваліфікованими спеціалістами.

Отримані студентами історичні знання сприятимуть соціальній та ціннісній орієнтації у суспільстві й повсякденній

життєдіяльності. Вони мають знайти практичне застосування у подальшій педагогічній та науково-дослідній роботі.

Зусилля викладачів спрямовані на те, щоб з перших днів навчання студенти усвідомили, що вища освіта складається із чотирьох складових частин, які надають можливість оволодіти науковим світоглядом, міцними знаннями основ науки та перспективами їх розвитку, методами самостійного дослідження, принципами наукової організації розумової праці.

У цій системі важливе місце займає самостійна робота студентів і, перш за все, виконання ними письмових робіт (контрольних, підсумкових, курсових, кваліфікаційних, дипломних та магістерських).

Студент вже має навички і вміння спостерігати явища, самостійно, ґрунтовно досліджувати проблему, критично і творчо використовувати наукову літературу, осмислювати, аналізувати і належним чином оцінювати історичні факти і окремі питання, систематизувати відповідний аналітичний матеріал, робити висновки та узагальнення. Увесь набутий досвід, наукові методи дослідження він має реалізувати на завершальному етапі освіти у процесі підготовки дипломної роботи, яка засвідчить його фах.

Одночасно, дипломна робота є досить копіткою і складною формою самостійної, творчої роботи студента – випускника, оскільки є засобом перевірки не лише теоретичної і методичної підготовки майбутнього вчителя, викладача, історика, але і його вміння працювати з літературою, спостерігати, аналізувати та узагальнювати набутий науковий досвід, вести наукове дослідження під керівництвом викладача.

Дипломні роботи ефективно сприяють розвитку наукового мислення студентів старших курсів, удосконалюють їх вміння працювати зі спеціальною літературою, аналізувати,

осмислювати, співставляти і порівнювати різні погляди на певні проблеми, аспекти, питання того чи іншого історичного явища, події. Вони стимулюють самостійний науковий пошук, удосконалюють навички чітко, логічно та послідовно викладати свою думку, аргументувати свої позиції за допомогою конкретних історичних понять, категорій та фактів, здійснювати аналіз окремих методологічних підходів, історичних концепцій.

Отже, виконання дипломної роботи є важливою складовою частиною підготовки істориків у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького і завершальним етапом освіти студента-випускника.

Це дослідження має виконуватися випускником для отримання свідоцтва про закінчення вищого навчального закладу. Дипломна робота має відповідати вимогам державного стандарту України, а її тематика відрізнятися актуальністю, новизною та враховувати досягнення сучасної історичної науки.

Підготовка дипломної робота сприяє систематизації, розширенню і закріпленню теоретичних та практичних знань зі спеціальності та застосуванню цих знань при розв'язанні конкретних завдань. Її написання передбачає подальший розвиток набутих навичок організації і проведення самостійної дослідницької та пошукової роботи в архівах, максимальне вивчення й опрацювання джерел, наукової літератури, оволодіння методами досліджень, пов'язаних з теорією та практикою історичного пізнання та проблеми обраної теми.

Її успішне виконання дозволяє з'ясувати рівень підготовки студента до самостійної роботи за обраним фахом історика.

Дипломні роботи – важливий завершальний етап навчання для студентів не тільки денної, але і заочної форми навчання. Частина студентів істориків заочної форми навчання працюють

вчителями або є робітниками установ народної освіти, які навчаються без відриву від основної роботи і мають усвідомлювати, що виконання дипломних робіт є важливою складовою частиною навчального процесу і професійної підготовки вчителя і викладача історика. Зазначена обставина посилює їх відповідальність за якісне виконання дипломних робіт на заочних відділеннях університетів та інститутів.

Метою пропонованого посібника є надання допомоги студенту у написанні дипломної роботи. Його видання викликана необхідністю донести до студентів-істориків певну сукупність, методологічних, методичних рекомендацій та вимог, спрямованих на підвищення якості підготовки дипломних робіт з історії.

Автор, спираючись на наявну методичну літературу, нові вимоги до бібліографічного опису наукових праць, надбання вузів України та особистий науково-педагогічний досвід, має намір висвітлити, у міру можливості, більшість важливих питань, пов'язаних з методикою написання й оформлення дипломних робіт. Їх аналіз подається в тій послідовності, в якій повинен здійснюватися увесь процес написання дослідження, починаючи від загальних вимог й до процедури захисту дипломної роботи.

У навчально-методичному посібнику, згідно сучасних методологічних вимог, виклад матеріалу побудований таким чином, щоб в ньому було як найменше загальних положень, а натомість – більше практичних настанов. Вдумливе ознайомлення з ним, а також зі словником та додатками, допоможе успішно закріпити набуті навички самостійної науково-дослідної роботи, удосконалити методику студентського наукового дослідження, які разом сприятимуть підготовці якісних дипломних робіт.

РОЗДІЛ I

ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАПИСАННЯ ТА ЗАХИСТ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

(витяг з наказу ректора Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького від 28 листопада
2007 року. № 975-д)

Загальні положення

1.1. Випускна ... дипломна робота (далі – Випускна робота) – індивідуальне завдання науково-дослідного, творчого, проектно-конструкторського ... характеру, що є складовою державної атестації та виконується студентом на завершальному етапі фахової підготовки за освітньо-кваліфікаційним рівнем ...“спеціаліст”.... Вона дає змогу виявити теоретичні й практичні знання, уміння їх застосовувати при розв’язанні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та виробничих завдань. На підставі якості цієї роботи й результатів її захисту визначається рівень підготовленості, здатність випускника до самостійної професійної діяльності.

Захист випускних робіт є основним засобом об’єктивного контролю ступеня досягнення кінцевих цілей освіти та професійної підготовки студентів.

Виконання випускних робіт здійснюється на основі положення і подається в стандартах вищої освіти вищих навчальних закладів. Технологія виконання випускних робіт повинна відповідати вимогам, що визначені спеціально

уповноваженим центральним органом виконавчої влади України в галузі освіти і науки. За результатами захисту випускної роботи й успішного складання випускного екзамену (екзаменів) Державна екзаменаційна комісія вирішує питання про присвоєння випускнику відповідної кваліфікації та про видачу диплома державного зразка.

1.2. Вид випускної роботи встановлюється на основі аналізу виробничих функцій, типових завдань діяльності та компетенції й визначених у “Галузевому стандарті вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика”.

1.3. Випускні роботи виконуються здебільшого на гуманітарних спеціальностях. Студенти-випускники технічних, технологічних та інших споріднених спеціальностей виконують, як правило, випускні проекти.

1.4. Випускні проекти передбачають синтез об’єкта (фізичного або ідеального) проектування (системи в широкому значенні, пристрою, технологічного процесу, комп’ютерної програми тощо), який оптимально відповідає вимогам завдання на випускну кваліфікаційну роботу.

1.5. Особи, які навчаються за освітньо-професійними програмами бакалавра виконують випускну кваліфікаційну роботу, спеціаліста – випускну (дипломну) роботу. Особи, які навчаються за освітньо-професійними програмами магістра, виконують переважно випускну магістерську роботу.

1.6. Виконання випускної роботи має на меті:

- поглиблення, систематизацію та закріплення отриманих під час навчання теоретичних знань і практичних умінь;

- розвиток навичок самостійно аналізувати наукову або прикладну проблему, робити теоретичні висновки й узагальнення;

- оволодіння методами й прийомами, релевантними темі роботи.

1.7. Зміст випускних робіт повинен ґрунтуватися на інформаційній базі, на основі якої здійснюється об'єктивний контроль ступеня досягнення кінцевих цілей освітньо-професійної підготовки студентів.

Завдання на випускну роботу має відображати виробничі функції та типові завдання діяльності, подані в “Галузевому стандарті вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки”.

1.8. Випускні роботи виконуються з тих дисциплін, з яких відповідно до навчального плану спеціальності складаються державні іспити.

1.9. Виконання випускної роботи, як правило, входить до циклу професійної та практичної підготовки.

1.10. Випускна робота повинна відповідати таким основним вимогам:

- значущість розробки теми, глибина її осмислення;
- чітка характеристика об'єкта, предмета, мети, завдань, гіпотези, методів дослідження;
- логічна, умотивована побудова викладеного матеріалу;
- доказовість, аргументованість спостережень і висновків;
- опис і аналіз проведених автором експериментів;
- аналітичний, критичний огляд наукової літератури з теми дослідження, вивчення інших джерел інформації;
- з'ясування історіографії досліджуваної проблеми, стану її розробки;
- теоретичне узагальнення накопиченого фактичного матеріалу, результатів дослідження;

- обґрунтування конкретних практичних рекомендацій, реальних пропозицій;

- досконале володіння науково-довідковим апаратом;

- оформлення випускної роботи має відповідати вимогам ДСТУ 3008-95 “Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення” (це передній, а нині діє чинний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) / В.Г./;

- наявність усіх необхідних супровідних документів, що повинні відповідати вимогам, визначеними Міністерством освіти і науки України та університетом.

Для певних спеціальностей згідно з галузевими стандартами вищої освіти обов'язковим є використання у випускній роботі комп'ютерних технологій як інструмента дослідження.

1.11. Загальний обсяг випускної роботи – 1,5-3,5 авторських аркушів (36-84 рукописних сторінок). Конкретний обсяг випускних робіт – кваліфікаційних, дипломних, магістерських – визначається кафедрою.

1.12. Випускна робота повинна містити:

- титульний аркуш;

- зміст;

- перелік умовних позначень (при необхідності);

- вступ (у вступі визначається актуальність, ступінь розробки і новизна, мета і завдання, матеріал дослідження, методи);

- не менше двох розділів – теоретичний і аналітично-рекомендаційний чи аналітико-інтерпретаційний, які структуровані в підрозділи (у теоретичному розділі представляється характеристика розробки проблеми, формулюється

теоретичні засади дослідження, визначаються терміни, аргументи (описується методика, формулюються пропозиції);

- аналітичні розділи представляють розробку конкретних аспектів проблеми, інтерпретують фактичні матеріали дослідження);

- висновки;

- список використаних джерел;

- додатки (при необхідності).

1.13. Випускна робота має бути написана сучасною українською літературною мовою.

2. Тематика випускних робіт

2.1. Тематика випускних робіт повинна бути актуальною, значимою, тісно пов'язаною із практичними потребами конкретного фаху, спеціалізацією в обраній галузі знання, науковою школою, напрямками дослідницької діяльності кафедри. Важливим є також ступінь новизни тем, що виявляється в пошуку й розв'язанні нового наукового завдання. Вона має відповідати профілю підготовки фахівця, змісту і завданням навчальної дисципліни, сучасному стану та перспективам розвитку певної сфери науки. Варто, щоб теми випускних робіт продовжували (узагальнювали) науково-дослідну роботу студентів, проведену в період навчання в бакалавраті: написання курсових робіт, участь у студентських наукових гуртках, товариствах, проблемних групах, які діють при кафедрі чи науковій лабораторії тощо.

2.2. Тематика випускних робіт щорічно визначається кафедрами (не пізніше червня) за участю студентів. При цьому тематика коригується з огляду на здобутий кафедрами досвід,

зауваження й побажання рецензентів попередніх робіт, рекомендацій Державної екзаменаційної комісії.

2.3. Назви тем випускних робіт повинні бути конкретними й відповідати фахові.

2.4. Студентові надається право обрати тему випускної роботи з кола запропонованих випусковими кафедрами, або запропонувати свою тему з обґрунтуванням доцільності її дослідження. В останньому випадку перевага надається темам, які продовжують розробку виконаної студентом курсової роботи (проекту).

2.5. Тема, обрана студентом упродовж перших двох тижнів поточного семестру, обов'язково затверджується вченою радою факультету на підставі письмової заяви студента, погодженої керівником, і рішення кафедри, де виконуватиметься робота.

За необхідності затверджена тема випускної роботи за погодженням наукового керівника й подання випускової кафедри може бути уточнена й змінена рішенням вченої ради.

3. Наукове керівництво

3.1. До керівництва випускними роботами залучаються викладачі, як правило, випускових кафедр, які мають науковий ступінь і вчене звання, а в окремих випадках найбільш кваліфіковані викладачі без наукового ступеня або вченого звання, якщо вони успішно проводять наукові дослідження. Наукові керівники ухвалюються кафедрою (разом із затвердженням теми роботи за поданням її завідувача й затверджуються вченою радою факультету).

3.2. Студент має право обирати собі наукового керівника, порушувати клопотання про його зміну, якщо для цього є поважні причини.

3.3. За одним науковим керівником, згідно із вищезазначеним нормативним документом, закріплюється не більше 8 студентів, що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” і “спеціаліст”, і не більше 5 студентів, що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”.

3.4. Організація і контроль за ходом підготовки й захисту випускних робіт покладається на завідувачів кафедр.

3.5. Науковий керівник випускної роботи виконує такі обов’язки:

- допомагає студентові обрати тему роботи, скласти план (зміст) роботи, визначити джерельну базу дослідження, зорієнтувати студента у виборі методології та методики дослідження, спрямувати науковий пошук;

- систематично проводить консультації, під час яких обговорює зі студентом зміст структурних частин роботи, хід експерименту, кваліфікацію матеріалу, робить зауваження, дає поради щодо вдосконалення написаного тощо;

- організує хід виконання й захист випускної роботи, зокрема визначає етапи і терміни проведення дослідження, видає дипломнику завдання на випускну роботу, стежить за дотриманням студентом календарного плану. Завдання на випускні роботи мають бути своєчасно доведені до студентів (як правило, відразу після затвердження теми);

- сприяє вирішенню організаційних питань, пов’язаних із проведенням експерименту на базі навчального закладу, підприємства тощо;

- звітує на засіданні кафедри про перебіг і стан виконання студентом випускної роботи;

- залучає до надання консультацій студентові інших фахівців з відповідної галузі знання;

- у разі потреби порушує перед керівництвом факультету, університету питання про відрядження студента до інших міст України для роботи в архівних установах, музеях, підприємствах і т. п. над темою випускної роботи;

- готує письмовий відгук про випускну роботу;

- подає завершену роботу на рецензування;

- відповідає за якість оформлення роботи та її своєчасний попередній захист на кафедрі;

- може брати участь у процедурі захисту випускної роботи.

4. Рецензування

- 4.1. Рецензентами випускних робіт можуть бути висококваліфіковані викладачі, які працюють у інших навчальних закладах, наукових установах, а також спеціалісти-практики.

- 4.2. Випускна робота подається науковим керівником на рецензування не пізніше, ніж за чотири тижні до її захисту.

- 4.3. Рецензент у тижневий термін ознайомлюється з випускним дослідженням і подає на кафедру, де виконувалась робота, завірену в установленому порядку рецензію, перед розглядом роботи на кафедрі.

- 4.4. Науковий керівник знайомиться з рецензією на випускну роботу і доводить її зміст до відома студента не пізніше, як за два тижні до захисту.

- 4.5. Рецензія на випускну роботу має бути розгорнутою і містити вказівку на: актуальність і новизну роботи, ступінь її самостійності, практичну значущість, рівень опрацювання теоретичного й емпіричного матеріалу, адекватність застосування методів і методик дослідження, формування висновків, правильне оформлення тексту роботи тощо.

5. Студент-виконавець випускної роботи

5.1. Студент, який виконує випускну роботу повинен:

- проявляти ініціативу й самостійність у підготовці роботи (проекту);

- неухильно дотримуватися календарного плану;

- виконувати всі завдання на випускну роботу;

- апробувати результати дослідження через їх публікацію або оприлюднення на семінарах, науково-практичних конференціях, засіданнях випускової кафедри, студентських наукових товариств, гуртків, проблемних груп;

- звітувати про хід виконання роботи на випусковій кафедрі;

- належним чином структурувати й оформити роботу відповідно до вимог ДСТУ 3008-95 Документація. Звіти у сфері науки і техніки: “Структура і правила оформлення” (це попередній стандарт чинний, як зазначалося вище, – ДСТУ ГОСТ 7.1.2006) /В. Г./, відповідних вимог вищого навчального закладу, профільної кафедри;

- своєчасно подати завершений рукопис роботи на розгляд кафедри;

- етично реагувати на зауваження наукового керівника;

- під час захисту роботи давати вичерпні, аргументовані відповіді на всі зауваження у відгуку й рецензії, на запитання членів державної атестаційної комісії.

6. Захист і оцінювання

6.1. Захист випускних робіт проводиться на відкритому засіданні державної комісії, яка створюється та діє в порядку, визначеному спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади України в галузі освіти і науки (відповідним

положенням). До захисту випускних робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану.

6.2. Рішення про допуск студентів до захисту випускних робіт затверджується наказом ректора вищого навчального закладу на підставі подання декана факультету (директора інституту).

6.3. Державній екзаменаційній комісії перед початком захисту випускних робіт деканом факультету (директором інституту) подаються такі документи:

- списки студентів, допущених до захисту випускної роботи;

- зведена відомість про виконання студентами навчального плану і про отримані ними оцінки з теоретичних дисциплін, курсових робіт (проектів), практик, державних екзаменів;

- один примірник випускної роботи. Випускную роботу подають для захисту у вигляді спеціально підготовленого рукопису у твердому переплетенні;

- один гнучкий магнітний диск (ГДМ) розміром 3,5 дюйма місткістю 1,44 МБ з електронною версією випускної роботи, ідентичною рукопису;

- відгук керівника. Відгук наукового керівника має свідчити про самостійність дослідження, відповідність змісту роботи до плану, містити оцінку якості праці студента над нею, висновок про можливість допуску випускної роботи до захисту в державній екзаменаційній комісії. Науковий керівник готує відгук на роботу для розгляду її на спеціалізованому засіданні кафедри щодо допуску робіт на кафедру;

- рецензію на випускную роботу.

Державній комісії можуть бути подані також інші матеріали, що характеризують наукову і практичну цінність

виконаної роботи – друковані статті за темою роботи, документи, які вказують на практичне застосування роботи, зокрема лист з організації – об'єкта дослідження, що свідчить про правдивість фактичних даних, практичну значущість результатів дослідження для підприємства, довідки (акти) про впровадження запропонованих дипломником рекомендацій.

Випускна робота подається на розгляд державної екзаменаційної комісії за десять днів до захисту.

6.4. Захист випускних робіт проводиться на відкритому засіданні державної екзаменаційної комісії за участю не менше половини її складу при обов'язковій присутності голови комісії.

До складу державної екзаменаційної комісії входять голова і члени комісії. Голова комісії призначається Міністерством освіти і науки України за пропозицією ректора вищого навчального закладу з числа провідних спеціалістів виробництва або вчених.

Кількість членів державної екзаменаційної комісії не повинна перевищувати 4 осіб.

Персональний склад членів державної екзаменаційної комісії затверджується ректором вищого навчального закладу не пізніше, ніж за місяць до початку роботи комісії.

6.5. Захист випускних робіт проводиться у чітко визначений розкладом час.

Розклад захисту випускних робіт, узгоджений з головою комісії, затверджується ректором або проректором з навчальної роботи на підставі подання декана факультету (директора інституту) і доводиться до загального відома студентів не пізніше, як за місяць до початку захисту випускних робіт.

6.6. захист випускних робіт може проводитися як у вищому навчальному закладі, так і на підприємствах, у закладах та організаціях, де виконувалась робота.

6.7. Тривалість захисту випускних робіт не повинна перевищувати 6 академічних годин на день.

6.8. Процедура захисту випускної роботи включає:

- представлення головою державної екзаменаційної комісії теми роботи, супровідних документів із зазначенням їх відповідності встановленим вимогам;

- доповідь студента про зміст роботи;

- запитання до автора;

- оголошення відгуку наукового керівника або його виступ;

- оприлюднення рецензії; відповіді студента на запитання членів державної екзаменаційної комісії та осіб, присутніх на захисті (на захист можуть бути запрошені керівники підприємств, організацій, установ, на замовлення яких здійснювалося дослідження).

- обговорення роботи;

- заключне слово студента.

6.9. Рішення державної екзаменаційної комісії про оцінку роботи приймається державною екзаменаційною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів комісії, котрі брали участь у засіданні. При однаковій кількості голосів голос голови комісії є вирішальним.

Результати захисту випускних робіт оголошуються у цей же день після оформлення протоколів засідання державної екзаменаційної комісії.

Результат захисту випускної роботи визначаються оцінками “відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно” або за шкалою

оцінювання вищого навчального закладу з обов'язковим переведенням її у національну чотирибальну шкалу і шкалу ЕСТ8.

6.10. При оцінці випускної роботи необхідно врахувати передусім особистий внесок студента в розробку теми, актуальність її тематики чи її наукову значимість, успішність студента під час навчання в університеті.

Основою для оцінки випускної роботи державною екзаменаційною комісією має бути зміст роботи та якість захисту її самим студентом, відгук керівника, рецензія.

При оцінюванні захисту державна екзаменаційна комісія повинна керуватися такими критеріями:

- якість доповіді (уміння чітко формулювати мету роботи; коротко й доступно викладати суть дослідження; робити правильні, обґрунтовані висновки; культура мовлення);

- правильність відповідей;

- якість презентації наочного матеріалу – таблиці, графіки тощо.

- 6.11. Студент, який при захисті випускної роботи отримав незадовільну оцінку, відраховується з вищого навчального закладу і йому видається академічна довідка.

6.12. У випадках, коли захист випускної роботи визначається незадовільним, державна екзаменаційна комісія встановлює, чи може студент подати на повторний захист ту саму роботу з доопрацюванням, чи він зобов'язаний розробити нову тему, визначену відповідною кафедрою.

Студент, який не захистив випускної роботи, допускається до повторного захисту випускної роботи протягом трьох років після відрахування з вищого навчального закладу.

Студентам, які не захистили випускну роботу (з поважної та документально підтвердженої причини), ректором вищого навчального закладу може бути продовжений строк навчання до наступного терміну роботи державної екзаменаційної комісії із захисту випускних робіт, але не більше, ніж один рік.

6.13. Усі засідання державної екзаменаційної комісії із захисту випускних робіт протоколюються секретарем комісії. У протоколи вносяться оцінки, одержані при захисті випускної роботи, записуються питання, що ставились, особливі думки членів комісії, указується здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень, а також, який державний документ про освіту (кваліфікацію) (з відзнакою чи без відзнаки) видається студенту-випускнику.

Протокол підписують голова та члени державної екзаменаційної комісії, які брали участь у засіданні. Книга протоколів зберігається у вищому навчальному закладі.

6.14. Випускні роботи для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня ... “спеціаліст” зберігаються в бібліотеці, а їх електронні версії – на сайті бібліотеки вищого навчального закладу протягом п’яти років, потім списуються в установленому порядку.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ НАСТАНОВИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНИХ РОБІТ

Дипломна робота виконується в наступній послідовності: вибір теми – з’ясування актуальності, об’єкта, предмета – визначення мети і завдань, хронологічних і територіальних меж – виявлення джерел і літератури, їх відбір та вивчення – складання попереднього плану – написання вступу – виклад основного змісту за розділами, підрозділами, параграфами – формулювання висновків, при необхідності рекомендацій – оформлення списку використаних джерел і літератури та додатків – здійснення літературного і технічного оформлення роботи – рецензування, підготовка до захисту і захист дипломної роботи. Зазначене окреслює загальні параметри виконання дипломних робіт.

Сучасна методика написання випускних робіт передбачає ґрунтовне знання студентом *алгоритму* написання дипломної роботи. Він складається з тих же, окреслених вище структурних одиниць, та специфічних складових, які передбачають: вибір теми, ознайомлення з нею, її обґрунтування: виявлення та відбір літератури з теми; з’ясування складових об’єкта, предмета, мети (усунення повторів, протиріч у формулюваннях); окреслення саме тих завдань, які може розв’язати студент; чітке визначення верхньої і нижньої складових хронологічних меж, знання територіального поділу, географічних і історичних меж земель,

які належали до тих чи інших держав при визначенні територіальних меж дослідження; розробка періодизації і аналіз згідно неї стану історіографії проблеми, класифікація, поділ джерельної бази та кваліфікований аналіз різноманітних джерел, характеристика використаних методів дослідження (методології), наукової новизни (якщо така присутня), апробації результатів (якщо є публікації), розкриття структури, наведення даних про кількість використаних джерел і літератури, наявності додатків (якщо такі є).

Студент складає попередній план роботи, який узгоджує з керівником та створює робочу картотеку літератури з теми: вивчає та конспектує її. Він постійно працює над інформаційним забезпеченням бази дослідження. Вона може бути цифрова, текстова, алфавітна, графічна та ін.

Студент має реально відобразити стан об'єкта дослідження на кожен проміжок часу. Отримана джерельна база та література, текстовий матеріал мають бути достовірними, повними і складати єдність та системність. Останнє повинно унеможлилювали певні суперечності у висновках і неузгодженість первинних, проміжних та загальних висновкових релятивних даних. Він має виключати роботу із зайвими даними, а наявні неодноразово перевіряти на достовірність, відповідність змісту і повноту.

Студент, маючи певний досвід пошуку, збору та опрацювання інформації, має довести цю свою здатність. Збір матеріалів здійснюється за певними принципами: цілеспрямованості, складу та стадіями. Останні передбачають накопичення та відбір матеріалу.

Вивчення джерел та літератури складається з їх перегляду та опрацювання бібліографічного матеріалу (реферативні

збірники, бібліографічні покажчики, останні випуски номерів журналів за рік та ін.). Викладання тексту роботи згідно з її структурою передбачає відбір, аналіз, систематизацію фактів з обраної історичної проблематики.

Від студента вимагається постійна робота над текстом, вміння зв'язати в єдине ціле окремі частини текстового матеріалу, поділяючи його абзацами, формулювати висновки до підрозділів, параграфів й розділів; робити загальні висновки і при необхідності рекомендації.

Важливими етапами роботи над дипломним проектом є: написання вступу; оформлення списку використаних джерел і літератури, додатків; редагування тексту, подання чорнового варіанту роботи науковому керівникові; усунення зауважень; врахування рекомендацій наукового керівника і зауважень, які містяться у його відзиві; підготовка варіанту роботи до рецензування; отримання рецензії; доопрацювання роботи з урахуванням рекомендацій рецензента; остаточне чистове оформлення роботи, необхідної супровідної документації, підготовка студента до захисту. Нагадаємо, що виконана дипломна робота перевіряється протягом 10 днів перед процедурою попереднього захисту викладачем-керівником, який складає письмовий відзив.

2.1 Підготовчий етап роботи над дипломною роботою

2.1.1 Вибір теми

Під **темою** розуміється основна проблема роботи, інакше кажучи, те головне, про що в ній ведеться мова.

Виконання дипломних робіт починається з вибору теми. Від правильного вибору проблеми дослідження в значній мірі залежить успіх написання роботи. Тому до визначення теми

студент повинен поставитися з великою відповідальністю і серйозністю. Щодо курсових робіт, то в студентському середовищі останнім часом спостерігається усталена тенденція продовжувати вивчення проблем курсових проектів на рівні кваліфікаційних, а потім і дипломних робіт, шляхом розширення хронологічних й територіальних меж попередніх тем.

На стаціонарі і на заочному відділенні поширення набули спецкурси та заняття в спецсемінарах, що дає можливість студентам стаціонару 5 і заочного відділення 6 курсів в повній мірі обміркувавши і вибрати напрями майбутніх дипломних робіт.

Потрібно обрати тему своєї майбутньої дипломної роботи за спеціалізацією з тієї історичної дисципліни, з якою більше всього знайомий, до котрої проявляється найбільший інтерес (в межах тематики кафедри, за якою закріплений студент). При цьому, безумовно, мають бути враховані реальні обставини, можливості успішного виконання обраної теми дипломної роботи.

Необхідно, перш за все, звернутись до такої теми, яка прикувала вашу увагу (зацікавила під час лекції, семінарських занять і самостійної роботи, виступу на засіданні історичного гуртка тієї чи іншої кафедри, на студентських наукових конференціях та ін.). Отже, студент може запропонувати та обґрунтувати тему, яка відповідає його науковим інтересам.

Потрібно з'ясувати чи є обрана тема у переліку тем відповідної кафедри, якщо ні, то порадитися з викладачем щодо доцільності її внесення в такий перелік. Перш за все, варто дізнатися чи є в достатній кількості архівні, джерельні, документальні матеріали і достатній обсяг літератури, з якої можна вилучити фактичний матеріал та забезпечити можливість

його збору. Саме на цих та інших групах джерел має ґрунтуватися дипломна робота. Тут важливо до кінця продумати і зважити всі “за” і всі “проти”.

З метою полегшення вибору теми на кафедрах, у тому числі архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін навчально-наукового інституту історії та філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького щорічно складається, а потім затверджується примірна тематика дипломних робіт. Вона затверджується радою інституту в кінці передвипускного навчального року. Ця тематика охоплює найбільш значні питання відповідних навчальних курсів і їх частин.

Студент, подає заяву на ім'я завідувача кафедрою, де вказує прізвище, ім'я, по-батькові, проблему, над якою він хотів би працювати, прізвище, ім'я, по-батькові, посаду, науковий ступінь і вчене звання керівника майбутньої дипломної роботи. Останній на заяві висловлює свою думку. Тематика дипломних робіт і наукові керівники, згідно навчального навантаження, затверджуються протокольно на засіданні кафедри. Такі теми дипломних робіт виконуються студентами як стаціонару, так і заочного відділення. Зміст майбутніх дипломних робіт, як правило, ґрунтуються на великому і дуже цікавому фактичному матеріалі і може бути частковим здобутком, отриманим під час написання курсових робіт. Остаточне рішення про закріплення за студентами тем дипломних робіт, їх керівників і рецензентів приймає рада інституту до 1 жовтня випускного навчального року (на заочному відділенні – до закінчення передвипускної екзаменаційної сесії).

Тема дипломної роботи, коли виникає така необхідність, може бути уточнена керівником за погодженням з випускаючою

кафедрою. Уточнення теми, зміна керівника чи рецензента затверджується наказом ректора за поданням директора інституту не пізніше, ніж за 3 місяці до початку роботи ДЕК. Після затвердження теми дипломної роботи студент разом з керівником визначають завдання із зазначенням основних етапів проведення дослідження, які затверджується завідувачем відповідної кафедри.

У будь-якому випадку необхідно добиватися того, щоб написання дипломної роботи не перетворювалося у формальне виконання навчального плану, а було поглибленим, цілеспрямованим вивченням певних проблем.

Таким чином, забезпечується висока якісна підготовка майбутніх спеціалістів-істориків.

Оскільки на заочному відділенні навчаються не лише вчителі, потрібно всемірно розширювати тематику випускних робіт, пов'язаних із вивченням регіональної історії, з краєзнавчими розробками (історія міст, сіл, заводів, фабрик, районів, підприємств, навчальних закладів, військових частин та інше).

Останнім часом студенти все більше звертаються до проблематики джерельного, архівознавчого та історіографічного характеру. Для вчителів великий інтерес складають й теми, присвячені історії освіти, навчальних закладів і т.п.

Недоцільно обирати для вивчення дуже широкі теми. В таких випадках автор висвітлює питання поверхово, обмежується загальновідомими положеннями та істинами. В такому разі він сам і той хто перевіряє його роботу не отримує ніякого задоволення. Необхідно обирати конкретну і чітко окреслену та сформульовану тему, котру можливо й потрібно глибоко й

сумлінно опрацювати. Для будь-якої письмової роботи головне не велика кількість сторінок, а сумлінне розкриття змісту.

У більшості випадків з переліку тем, запропонованих кафедрою, студент вибирає ту, яка найповніше відповідає його навчально-науковим інтересам та схильностям. Як зазначалося вище, тематика дипломних робіт щорічно переглядається і затверджується відповідною кафедрою, одночасно з затвердженням графіком їх написання.

Вибравши тему студент має добитися чіткого, логічного і змістовного її формулювання і показати у цьому свою зрілість. Маючи досвід підготовки курсових робіт й кваліфікаційного дослідження, студент, здійснивши попереднє ознайомлення з джерелами і літературою, знову звертається до них з тим, щоб розширити їх обсяг.

З цією метою він має продовжити їх пошук в каталогах бібліотек міста, вивчає бібліотечні посібники, прикнижкові та пристатейні списки літератури, виноски і посилання в підручниках, монографіях, колективних і багатотомних працях (відповідні темі). В них, як правило, в кінці подається списки відповідної літератури до певних розділів і глав, варто використовувати й енциклопедичні видання, щорічні змісти публікацій в історичних журналах, особливо “Українському історичному журналі”, “Пам’ять століть”, “Київська старовина”, в часопису “Історія України” та ін.

Одночасно, студент з’ясовує і стан вивчення теми, веде пошук новітньої літератури за покажчиками змісту річних комплексів спеціально історичних видань. Зазначене дозволяє більш чітко і конкретно визначитися з напрямками дослідження, які мають бути покладені в основні розділи дипломної роботи.

Складання бібліографії є дуже важливим і необхідним елементом підготовчої роботи студента.

Найбільш зручним є складання картотеки джерел і літератури дипломної роботи більш розширеного формату (у файлах) з записом у такий спосіб, щоб, можливо скористатися джерелом (можливо й не один раз) у розділах й підрозділах всього свого дослідження.

Картка заповнюється чітким акуратним почерком без скорочень назв і бібліографічного опису, згідно вимог чинного стандарту **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006**. Потрібно обов'язково вказувати й шифр джерела інформацій, назву бібліотеки й інвентарний номер або, якщо є декілька примірників, всі їх числа. При черговій зустрічі на консультації з науковим керівником доцільно дати на перевірку складену картотеку. В такому разі буде надана кваліфікована допомога щодо вивчення головної, новітньої літератури, вилучена застаріла, вказано на необхідність пошуку найновіших джерел і літератури.

Робоча картотека із збільшеним форматом картки дозволяє не лише зафіксувати повний бібліографічний опис джерела, з вказівкою кількості сторінок для книг і сторінок тієї чи іншої статті в журнальних й навіть газетних публікації, занотувати анотацію, але й викласти на картці основні тези, ідей й думки автора публікації.

На зворотному боці картки студент може помістити свої судження, оцінки змісту джерела й вказати, які сторінки публікацій відносяться до вступу, 1-3 та інших розділів та підрозділів роботи. Їх доцільно групувати у будь-якому порядку і особливо ефективно можна використати для складання списку використаних джерел і літератури за алфавітом, строго

дотримуючись новітніх вимог чинного стандарту **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006**.

Таке скрупульозне ставлення до цієї, здавалось би, рутинної роботи (особливо це стосується студентів з швидкими реактивними психологічними діями) пізніше віддячить сторицею. Не дотримання таких правил роботи заставить студента знову звертатися в каталоги бібліотек, за назвою, роком видання, обсягом сторінок і таке інше. В такому разі буде змарнований дорогоцінний час. Розставивши картки у відповідному алфавітному порядку (можна використовувати їх для групування іншого порядку), надалі варто поповнювати новими зі вступу і кожного розділу, а також з тих чи інших питань, що прямо або опосередковано розкривають зміст дипломної роботи.

Коли підібралася значна кількість карток, їх ще, і не раз, сортують, розставляють у коробці вже з каталожними роздільниками і надписують (краще олівцем) назви складових частин роботи: “ВСТУП”, “РОЗДІЛ 1”, “РОЗДІЛ 2” “РОЗДІЛ 3”, підрозділ такий-то та ін. Увесь час картотека має поповнюватися відповідно до питань, які викладаються у розділах, підрозділах та параграфах. У такому разі студенту легше з’ясувати, до яких питань недостатньо або зовсім відсутній матеріал. Краще, як зазначалося вище, коли окремі картки дублюються для різних частин роботи, особливо це стосується колективних, багатотомних, серійних, декілька книжкових, монографічних видань, де аспекти взятої до розгляду проблеми представлені комплексно.

2.2 Вивчення, конспектування джерел і літератури

Приступаючи до процедури вивчення відповідної літератури, студент, перш за все, звертається до багатотомних

видань, колективних праць, монографій, брошур, а потім статей в журналах і періодичній пресі, з тим, щоб для себе з'ясувати яким чином в них відображена проблема, дотична до теми дипломної роботи.

Титульний аркуш видання, вступ або передмова до нього, ознайомлення зі структурою, змістом розділів, висновками, предметними, іменними, географічними покажчиками, переліками документів, додатками, світлинами, статистичними матеріалами й таблицями – є необхідним елементом вивчення джерел. Вони дають можливість з'ясувати, який вчений є автором того чи іншого розділу книги, саме її призначення й яким завданням вона послуговує.

Накопичений досвід опрацювання джерел при написанні курсових робіт та кваліфікаційного дослідження дає відповідну практику опрацювання літератури, але у даному випадку студент має увесь час пам'ятати назви теми, розділів та підрозділів своєї роботи. Тому аркуші із назвою теми, робочий варіант сторінки “ЗМІСТУ” потрібно постійно мати перед собою. Радимо не збиватися на манівці, чітко визначати головні положення, якщо вивчається складна проблема.

Потрібно ще раз перечитати й глибоко усвідомити суть питання, віднайти головну ідею, механізм її інтерпретації й тлумачення автором публікації. Лише з'ясувавши це можна приступити до виписки необхідних фактів, аргументів, положень, шляхом опису науковим стилем письмового мовлення, з вимогою обов'язкового виписування цитат, поміткою сторінок, з яких вони вилучені. Яким би не був цікавим матеріал, викладений у виданні, потрібно виписувати лише те, що прямо і безпосередньо стосується вашої теми, її аспектів, питань і т.п.

Доклавши зусилля і опрацювавши матеріал, студент поступово накопичує його, аналізує та узагальнює, готуючись системно викласти письмово. Іноді на сторінках видань, особливо в науковій бібліотеці університету, можна побачити підкреслення, виділення пастою або олівцем – це помітки, зроблені студентом. Таке ставлення до літератури, яка є у загальному користуванні, не коректне. До того ж подібні помітки не завжди корисні всім читачам, оскільки кожен знаходить в тексті те, що потрібно саме йому.

Варто скопіювати відповідний матеріал і лише потім робити індивідуальні позначки. Проте, на нашу думку, засіб обробки й конспектування матеріалу є найбільш ефективний.

Для підвищення працездатності й ефективності своєї роботи (в кімнаті гуртожитку або вдома), студент може працювати й за межами читальних залів бібліотек. Обладнавши зручно робоче місце (світло має падати згори і зліва), необхідно дотримуватися порядку на столі (перед собою мати лише те видання, з яким працюєш). Це значно полегшить працю.

Маючи персональний комп'ютер (далі ПК. – В.Г.) студент розміщує монітор на рівні очей, не ближче 40 см, користуючись тримачем для документів *Curtis clip* й опорою для зап'ясть *Wrist rests*. Одночасно, використовуючи текстовий редактор *Microsoft word та шрифт – Times New Roman – 14* через півтора інтервали на аркуші розміром 298 x 210 мм. [формат А 4]), студент може зразу ж набирати текст. Бажано щоб ПК мав зв'язок з міжнародною мережею **Internet**.

Студент може використати можливості комп'ютерного центру навчально-наукового інституту історії та філософії. У всякому разі, основне робоче місце студента – це читальний зал наукової бібліотеки університету. Регулярне опрацювання

джерел і літератури в читальному залі – запорука того, що студент може вчасно та якісно підготувати дипломну роботу. Студент повинен мати також під рукою декілька ручок, олівці, гумку, при необхідності ножиці, клей, працюючи з чорновим варіантом вступу, основної частини, висновками, списком використаних джерел і літератури, статистичним матеріалами роботи.

Щодо методологій дослідження то варто мати на увазі, що сучасні підходи окреслюються вирішенням основних епістемологічних проблем і також чіткого розуміння предмета та проблемного поля наукового пошуку [28, 10]. З огляду на зазначене все ширше застосовується теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії. Одночасно варто застосовувати визнаний світовим науковим товариством мультиметодологічний комплекс принципів, методів та прийомів дослідження.

Виразом потреби в синтезі методологічних підходів є інтеграція історії з філософією, історію філософії, наукознавством та багатьма іншими дисциплінами, які мають свою сферу дії, специфічну мову опису, комплекс понять, категорій та підходів.

Вони дають змогу у динаміці й розвитку глибоко вивчити проблеми всесвітньої та національної історії, теоретичні, філософські та концептуальні погляди і засади наукової творчості істориків, які прислужилися історичній науці.

Отже, теоретичний компонент механізму історичного та історіографічного дослідження сприяє поглибленому аналізу історичних проблем, у тому числі, історичної спадщини вчених, з'ясуванню історичних та історіографічних традицій, історичних міфів, упереджень та стереотипів.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ ТА ВИКЛАД МАТЕРІАЛІВ РОЗДІЛІВ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Як зазначалося вище, технологія історичного дослідження передбачає дотримання певного алгоритму його підготовки та організації наукової праці. Студент пише дипломний проект на підставі детально розробленого робочого плану, на основі якого складається графік виконання роботи.

Він може бути попереднім планом-графіком та календарним, у якому фіксуються такі складові, як: вибір теми, складання загального календарного плану, підбір, конспектування джерел і літератури, складання детального плану, поглиблене вивчення об'єкта, предмета, планування реалізації завдань, складання календарного плану-графіка написання підрозділів і оформлення розділів, консультацій з науковим керівником, підготовки титульного аркуша, вступу і загальних висновків, остаточного оформлення списку використаних джерел і літератури, друк, вчитка чернеток і чистових варіантів розділів та всієї дипломної роботи, попередній захист (не пізніше, ніж за один календарний місяць на засіданні випускаючої кафедри) підготовка відзива керівником, рецензії рецензентом, підготовка до захисту (написання виступу), оформлення супровідної документації до дипломної роботи, сама процедура захисту.

Провівши добір джерел та літератури, здійснивши копівку роботу з каталогами, картотеками, реєстрами, списками бібліографічного характеру, створивши особисту картотеку, студент працює над систематизацією матеріалів. Вона полягає в групуванні, типології, осмисленні, систематизації джерел і фактів, аналізі та підготовці дослідницького тексту. Студент також (при необхідності) з кожного розділу або підрозділу готує при потребі таблиці, діаграми тощо. Він здійснює аналітично-синтетичний підхід до вивчення теми, робить проміжні узагальнення, необхідні твердження, оцінки і висновки.

Структура дипломної роботи має сприяти розкриттю обраної теми і окремих її аспектів та питань. Основна її частина, як правило, складається з розділів (в основному 2-3, або й 4-х), їх поділу на підрозділи. Усі частини чистового варіанту дипломної роботи викладається в чіткій логічній послідовності та взаємозв'язку.

Студенти навчально-наукового інституту історії та філософії виконують дипломні роботи з історії України, археології, історії стародавнього світу, історії середніх віків, нової й новітньої історії, історії СНД, етнології, історіографії тощо. Тобто, випускні роботи закріплені за кафедрами всесвітньої історії, історії України та етнології, архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін.

Роботи студентів-старшокурсників носять, в основному, проблемний характер та передбачають узагальнення і осмислення прочитаної літератури з поглибленим аналізом джерел.

Важливою ланкою апробації результатів дослідження є участь у конкурсах студентських наукових робіт, зокрема, вже в традиційній "Родзинці", яка багато років проводиться у стінах

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Варто велику увагу приділяти публічному виступу. Складовою частиною нагромадження досвіду публічного виступу є захист курсових й кваліфікаційних робіт, участь студентів у семінарських заняттях, спецсемінарах, “круглих столах”, де доповіді обговорюються та оцінюються, як студентами, так і викладачами.

Важливо, щоб таке обговорення позитивно впливало на студента. У цьому контексті варто звернутися до дидактичного досвіду М. С. Грушевського, який був не лише визначним організатором історичної науки, але й фундатором наукової школи.

Особливу увагу науковець звертав на залучення молоді до дослідницької діяльності. Особистий приклад, жива дискусія, багатостороння наукова діяльність вчителя, яким був М. С. Грушевський, сприяли кристалізації науково-історичного світогляду молодих істориків, вдосконаленню методики їхньої дослідницької праці.

М. С. Грушевський активно залучав студентську молодь до наукових дискусій на семінарах, засіданнях історико-філософської секції Наукового Товариства імені Т. Шевченка, в основі яких була покладена продуктивна критика, що ніколи не носила “розгромного характеру”, а навпаки, спонукала до нової роботи. Вчений завжди з повагою ставився до будь-якого студента, називаючи його не інакше як “пане-товаришу”.

Отже, написання дипломної роботи має супроводжуватися розвитком навичок її публічного захисту. Наукова робота вимагає обов’язкового використання першоджерел, критичного, творчого аналізу, оцінки вилучених відомостей з літератури, вміння робити відповідні висновки та узагальнення. Виконання

дипломної роботи потребує від студента настійливої, систематичної праці протягом усього навчального року.

Щодо обсягу дипломної роботи, то потрібно мати на увазі, що вона і її якість вимірюється не сторінками, а повнотою й глибиною розкриття теми, якістю систематизації представленого в ній фактичного матеріалу, характером його узагальнення, аналізу та ін.

Одночасно, безумовно, не можна цілком ігнорувати вимоги до написання випускного дослідження, в яких зазначається, що обсяг роботи має сягати від 60-и сторінок і більше. У дипломній роботі існує раціональне, вироблене багатолітнім досвідом, співвідношення між фактом та змістом, між обсягом й повнотою розкриття теми.

Названі оптимальні розміри тексту комп'ютерного набору забезпечують повне розкриття теми історичного характеру (не більше 60 знаків з пробілами у рядку, до 30 рядків на аркушу паперу розміром 210 x 298 мм).

3.1 Оформлення тексту

Перед початком оформлення тексту студент має прочитати ще раз назву теми і, зосередившись, довести собі, що вона може бути розкрита повністю, завдяки попередньому збору та систематизації матеріалів. Текст, як правило, пишеться в теперішньому часі.

Чернетку дипломної роботи потрібно писати не в зошиті, а на стандартних аркушах, причому текст пишеться лише на одному боці аркуша. Це дає можливість при необхідності перекомпонувати текст, тобто перенести матеріали з однієї глави або розділу в другий, вирізати частину аркуша й підклеїти її до іншої, не переписуючи заново і таке інше.

Доцільно при підготовці первісного варіанту тексту дотримуватися більш широких проміжків між рядками, щоб при необхідності можна було вписати додаткову інформацію, слова, нове речення, провести його редагування. На стандартних аркушах залишають вільні поля для зауважень, брошурування або переплету: зверху і внизу 20 мм, зліва до 30 мм, справа не менше 10 мм. Якщо готується рукопис, то текст пишеться чорною пастою.

Будь-яка робота вміщує зафіксовані на письмі думки, смислові конструкції, поняття різні за змістом. З метою кращого засвоєння тексту, окрім поділу на розділи, глави і параграфи його поділяють ще й на окремі за змістом частини – абзаци.

Одночасно рекомендується набирати вже відредагований текст на комп'ютері.

Абзаци відділяються один від одного червоними рядками. Червоний рядок починається із відступу від початку звичайного рядка на 1,5-2 см (при наборі на комп'ютері відступ складає 5-7 пропущених символів від початку рядка). На сторінці має бути не менше 3-4-х абзацив.

Відсутність червоних рядків ускладнює сприйняття й вчитку тексту, розуміння його головного змісту. Читач не бачить чіткого переходу від одного до іншого аспекту чи питання теми. Тому поділ тексту на абзаци, дотримання наявності червоних рядків є обов'язковим.

Щодо викладу тексту, то потрібно мати на увазі наступне: у кожного автора є свій стиль викладу матеріалу, фіксації своїх думок (звороти мови, побудова речень та ін.).

В цьому відношенні єдині правила відсутні. Однак, існують певні загальноприйняті норми сучасної літературної й наукової

історичної лексики, яких необхідно дотримуватися в навчальній, науковій роботі, в тому числі й під час виконання письмових робіт з історії:

1. У навчальній та науковій літературі прийнято писати від третьої особи (не “на мою думку”, а “на думку автора” і т.п.).

2. Не можна писати так: “зараз”, “в цьому році”, “в минулому році” і т.п. Читачу важко зрозуміти до якого часу відноситься зазначене. Потрібно писати: “у серпні 2004 року” і таке інше.

3. Після назви місяця слово “місяць” не пишеться. Наприклад, не можна писати: “в грудні місяці 2012 року”, а потрібно писати: “у грудні 2012 року відбулася” така-то подія.

4. Дати в основному тексті наводяться повністю, без відмінкових закінчень, наприклад: “15 лютого 2011 року”, а не “15-го лютого 2011 року”. У таблицях дати пишуться скорочено за схемою 17/5. 2000 (без тире (дефіса) перед роком) або 15.05.99. Багатолітні періоди вказуються через тире: 1890-1894 рр., або 1890-94 рр.

5. Не можна в тексті поєднувати літерні позначки, математичні або технічні знаки зі словами. Не можна писати: “в останньому № журналу “Нова і новітня історія” за 2012 р...” Потрібно писати: в останньому номері журналу “Нова і новітня історія” за 2012 рік...”

6. Знаки “№”, “%” та інші для визначення збільшення чисел не подвоюються. Неправильно: “№№ з/п” (номери за порядком). Потрібно писати: “№ з/п”.

7. Посилання на наближені або середні показники потрібно давати в межах простих заокруглених чисел. Не доцільно писати про концентрацію банківського капіталу в Англії, наприклад, так: “...п’ять найбільших банків мали на своїх рахунках в 1900 році

27% загальної суми вкладів в усіх банках країни, в 1913 р. – 39,7%, а в 1948 р. – 76,3 %”. Потрібно писати: “... відповідно:

1900 р. – 27%

1913 р. біля 40%

1948 р. – дещо більше 76%.

8. Однозначні порядкові і кількісні чисельники, без одиниць виміру при них, пишуться словами, а не цифрами. Неправильно наприклад: “... на 5 день серпневого заколоту...” Правильно: “... на п’ятий день революції...”

9. У тексті не повинно бути громіздких багатозначних чисел, які виражені одиницями. Їх варто округлити, наприклад, замість 182191 краще написати 182,3 тис. га.

10. Недоцільно починати фразу із цифр. Некоректно писати: “22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна”. Правильно: “Велика Вітчизняна війна почалася 22 червня 1941 року”. Орфографія та пунктуація української мови під порядковані діючим “Правилам української орфографії та пунктуації”.

На підставі цих та інших правил систематично видаються орфографічні словники. Наприклад: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001 – 1440 с; Орфографічний словник української мови. - К. : Наукова думка, 1997. – 856; Російсько-український словник-довідник; Близько 100 тис. слів / Уклад. С. Я. Єрмоленко та ін. Вид 2-е, доп. і випр. – К. : Довіра, 2003. – 878 с. та інші.

Такими словниками мають постійно користуватися студенти. Їх необхідно придбати.

Під час написання дипломної роботи потрібно також мати на увазі наступне: у повних назвах установ та організацій, міністерств і відомств з прописної букви пишеться лише перше

слово, а решта з рядка, наприклад, Черкаський національний університет, Академія наук, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Якщо в найменування даної установи входить власна назва або назва іншої установи та організації, то останні пишуться так же, як і при самостійному їх вживанні, наприклад: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Інститут історії Національної Академії наук України, Навчально-науковий інститут історії і філософії.

Прийменники “завдяки”, “всупереч”, “згідно” вимагають вживання “не”. Неправильно: “Згідно даним, що маємо у нашому розпорядженні, потрібно зробити...” такий висновок.

Прийменник “завдяки” не рекомендується вживати в тих випадках, коли мова йде про негативні явища: наприклад речення: “Завдяки неврожаю на зерно у 1833 році частина населення України відчувала голод”. Правильно писати так: “Внаслідок неврожаю на зерно у 1833 році частина населення України відчувала голод”. У рукописі усі слова, як правило, повинні писатися повністю, однак, є ряд загальноновживаних скорочень, які широко використовуються в літературі.

Скорочення слів має здійснюватися відповідно вимог до чинних стандартів: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”, ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 “СІБВС. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання”. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі відбувається згідно цих стандартів.

Скорочення допускаються:

1) У словах, які знаходяться в кінці речень, після переліку та ін. (та інші); і т.д., і так далі; і т.п. (і тому подібне).

2) При географічних найменуваннях м. (місто), мм. (міста) – між буквами крапка не ставиться, оз. (озеро), ст. (ставок), р. (річка), рр. (річки). Наприклад: “На р. Дніпро є острів Монастирський”. Без зв’язку з найменуванням скорочення визначених слів не допускається. Неправильно: “На оз. піднялася буря”.

3) Після дат і цифр: ст. (століття), в. (вік), вв. (віки), р. (рік), н.е. (нашої ери), навч. р. (навчальний рік), над рівн. м. (над рівнем моря). Приклади: XX в.; 1999 р., 5046 м. над рівн. м., 2012/13 навч. р. (роки пишуться через косу риску; другий рік вказується без перших двох цифр).

4) При посиланнях на таблиці (табл. 3), малюнок (мал. 8), сторінка (стор. 115), глава X (гл. X) і т.п.

Без вказівки номера всі зазначені слова пишуться в тексті повністю.

Не допускається скорочення у визначеннях метричних мір, що не супроводжуються числом.

Неправильно: “Під технічні культури було зайнято декілька га поливних земель”. Правильно: “Під технічні культури було зайнято декілька гектарів поливних земель”. Слова гектар, грам, кілограм та ін. не рекомендується скорочувати в таких словах і сполученнях: так як, таким чином, тому, що може бути, студент, студентка, факультет, університет.

Слово “товариш” на початку речення скорочується на третій букві. У середині речення це слово можна скоротити до однієї букви. Скорочення означення метричних мір (км, м, дм, см, мм, км², кв. км, га, л, т та ін.) пишуться після числових величин завжди без крапки в кінці речення.

Числа зі скороченим позначенням одиниць виміру пишуться цифрами, наприклад, 10 кг, 15 л. Після скорочення “кг”, “л”, “км” та ін. крапка не ставиться. Скорочені слова, що означають час, пишуться із крапкою: 18 год. 20 хвилин. В табличному матеріалі наведені показники подаються у такому вигляді: 18.20.

Загальноприйняті умовні скорочення: а) при посиланнях (див. – дивись, пор. – порівняй); б) при позначенні цифрами століть і років (ст. – століття, ст. ст. – століття, р. – рік, рр. – роки); після перерахування (та ін. – та інше, і т.д. – і так далі, і т.п. – і тому подібне); т. – том, н. ст. – новий стиль, ст. ст. – старий стиль, н.е. – наша ера, м. – місто, обл. – область, гр. – громадянин, с. – сторінка, доц. – доцент, проф. – професор, акад. – академік.

Слова “і таке інше”, “та інше” в середині речення не скорочуються. Не доцільно скорочувати слова “так званий”, “наприклад”.

Всі застосовані автором скорочення мають бути витримані в усьому рукописі. Варто звернути особливу увагу на дбайливе однаково оформлення науково-довідкового апарату (цитати й матеріали, які вилучаються з літератури, таблиці, цифри, факти, бібліографію).

3.2 Оформлення цитат

В дипломній роботі використання цитат з джерел і літератури є складовою частиною загальної наукової культури студента. Вони мають підтверджувати думку автора дипломного дослідження текстом офіційного документа, авторитетним висловлюванням вченого. Цитати беруть у лапки, записують їх точно за оригіналом й обов'язково подають вказівку або

посилання на джерело, звідки взято цитату. Текст цитати може бути використаний у тому розумінні, в якому він поданий в оригіналі (джерелі).

Цитування також вживається для підтвердження аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору. Студент має точно відтворити цитований текст. Отже, цитування має бути повним, без довільного скорочення авторського тексту. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками, які ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, у кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається.

Під час включення у свій текст витягів із інших джерел, автор зобов'язаний дотримуватися повної відповідності вилученого тексту із першоджерела.

Однак, нерідко у письмових працях цитати наводяться неточно, часто викривленні, з пропусками та граматичними помилками. Необхідні виписки обов'язково потрібно робити із першоджерел, а не переписувати “цитату з цитати”, тобто вміщеній не у першоджерелі.

Текст цитати відділяються від звичайного тексту “лапками” обов'язково на початку і в кінці цитати у тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання.

Якщо витяги з творів інших авторів наводяться із скороченнями, то замість пропусків в цитаті ставлять три крапки.

Наприклад, Михайло Сергійович Грушевський вказував: “Володимир заходивсь коло християнізації своєї держави... і умів

поставити в своїй державі церкву на ту ж позицію, на якій вона стояла супроти світської власті в Візантії: на становище сторожа богоустановленого авторитету сеї власті супроти підданих, громадянства, втім і вищих його верств, на яких власть спиралась”. (Грушевський М. С. Історія української літератури. В 6 т. 9 кн. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2. – С. 20). У цьому реченні автор (М. С. Грушевський. – В. Г.) вживає слова: “богоустановленого”, “сеї”, “власть” не в звичному для нас написанні. І все ж автор дипломної роботи має точно передавати текст цитування.

Якщо цитата наводиться не з початку фрази або вона не закінчується повним реченням, то відповідно, на початку цитати (після лапок) або в її кінці (до лапок), також ставлять три крапки. Початок цитати в такому випадку пишеться із “рядкової” букви. Наприклад: “За образним висловом М. С. Грушевського “... наше “Слово” приковує увагу дослідника своїми високими літературними прикметами і, особливо, для нас цінне, як одне з найбільш літературних, високо артистичних речей, які взагалі має наше письменство”. (Грушевський М. С. Історія української літератури. – Т. 2. – С. 62).

Використання праць інших авторів в тексті може бути вказано у вигляді посилання на них без “лапок”, тобто непряме цитування (воно вживається при переказі, викладенні думок інших авторів своїми словами).

Наприклад: М. С. Грушевський вважав, що в середині IX століття поволі увійшло у свідомість, що наші літописи є не чим іншим, як збірниками різнорідного літературного матеріалу. (Грушевський М. С. Історія української літератури. – Т. 2. – С. 101) та ін. При непряму цитування варто бути точним у

викладі думок автора, коректним щодо оцінювання його висновків.

Цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім. Надмірне цитування створює враження компілятивності праці, а недостатнє – знижує наукову цінність матеріалу, використаного в роботі. Якщо доцільно виявити ставлення автора до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

Бажаючи посилити певне місце в цитатах, автор виділяє їх підкресленням або зміною шрифту і ці зміни першоджерела він повинен зазначити в дужках у вигляді приміток, вказуючи лише ініціали свого імені та прізвища, наприклад: (підкреслено нами – В.Г.); (розрядка наша. – В.Г.) або (курсив наш. – В.Г.), (підкреслено мною – В.Г.) і таке інше.

Користуватися цитатами з недрукованих матеріалів не рекомендується.

Цитати обов'язково повинні супроводжуватися посиланням на джерело із вказівкою прізвища, ім'я, по-батькові (лише великі літери), повної назви книги, місця і року видання та сторінки, на якій вміщений виписаний текст.

Ці дані можуть вказуватися, як в підрядкових примітках, якщо студент і викладач прийдуть згоди до використання такої форми оформлення довідкового апарату, так і в рядку, зразу ж після цитування. У квадратних дужках вказується порядковий номер, зазначеного у списку використаної літератури джерела, а через кому сторінки.

Наприклад: “Загальновідомими є положення вступної лекції М. С. Грушевського з давньої історії Русі у Львівському університеті, прочитаної 30 вересня 1894 року, у який він

закликав майбутніх істориків України до “непереставного скептицизму”, критичного ставлення, як до джерел, так і до збудованих на їх підставі оцінок [1, 8]”.

1. Грушевський М. С. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. С. Грушевський. – Львів, 1894. – С. 8-9.

Варіант № 2.

“У зрілому віці М. С. Грушевський писав, що в соціальному житті діють лише емпіричні закономірності, які заперечують автоматизм і механічність прогресу. Ці емпіричні закономірності виявляються у дії біологічних, економічних, психологічних чинників, які надають “той ритм”, ту загальність, котра рішуче виводить соціологію за рамки чисто описових знань і робить її теж дійсною наукою про певні загальні і постійні тенденції і форми соціального розвитку [20, 31]”.

У випадку, коли ідуть декілька посилань на одну і ту ж книгу на одній сторінці тексту, то після першого повного посилання, усі наступні після неї, подаються скорочено: “Там само”, або “Вказана праця” (це правило діє, коли список джерел і літератури, складається у міру появи посилань).

Наприклад:

7. Грушевський М. С. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. С. Грушевський. – Львів, 1989 – С. 10.

8. Там само. – С. 11.

9. Там само. – С. 11-12.

Або

8. Грушевський М. С. Вказана праця. – С. 11.

9. Вказана праця. – С. 11-12.

У літературі можна також зустріти такі аббревіатури: *Він же, Його ж.*, двох і більше авторів – *Їх же* і далі – вже наводиться нова праця.

У ряді випадків посилання на книгу, джерело може включати в себе лише прізвище, ініціали автора із вказівкою року виходу праці або номера документа, під яким він значиться у списку джерел і літератури.

Окрім вказаних, застосовується й інший тип посилань, котрі називаються підрядковими примітками. Вони вводяться з метою пояснення будь-якого слова, речення, думки, числа або дати, які не можуть бути вміщені в основний текст і, виходячи з цього, пишеться внизу сторінки, тобто в підрядкових примітках.

Посилання і примітки у підрядках помічаються у рукопису цифрами (нумерація може бути наскрізна). Як правило, у більшості випадків нумерація посилань і приміток здійснюється на кожній сторінці цифрами 1,2,3...

Це, так би мовити, класичний зразок оформлення наукового апарату, який в наш час зустрічається не часто.

Значно простішим і зрозумілішим є оформлення наукового апарату у рядках, коли вказується, як показано вище, порядковий номер позиції у списку джерел і літератури та через кому сторінка, з якої почерпнуті відомості або факти.

Частими бувають випадки, коли студент цитує вислови одного й того ж джерела в одному реченні. В такому випадку вилучені з джерела цитати виділяється лапками. Наприклад: “Відтак відбулося те, про що писав колись М. О. Бердяєв: “річ стала вищою, ніж машина”, “творіння” повстає проти творця, більш не слухається його” [31, 149-150].

У списку використаних джерел і літератури під номером 16 позиція Бердяєв Н. А. Человек машина / Н. А. Бердяев // Вопросы философии. – 1989. – С. 138-162.

Студент може при вживанні цитат виділити слова розрядкою. Наприклад: Наведемо дуже слушне в цьому сенсі міркування Олега Ільницького: “Треба пам’ятати, що імперія д о в о л і в и б і р к о в о (розрядка наша – В.Г.) вводила в російську культуру певну інтелектуальну продукцію чи індивідів” [32,17].

РОЗДІЛ 4

КОМПОЗИЦІЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Характеристика складових частин роботи (оформлення титульного аркуша, вступу, змісту, висновків, списку джерел і літератури та додатків)

Дипломна робота є цільною, закінченою працею, як за змістом, вичерпним висвітленням теми, так і за своєю формою, структурою. Виходячи з цього, в дипломній роботі мають бути дотримані усі основні композиційні елементи, так званих, монографічних праць, а саме:

- 1) титульний аркуш;
- 2) зміст;
- 3) перелік умовних позначень (при необхідності);
- 4) вступ;
- 5) основна частина з відповідними розділами та підрозділами;
- 6) висновки;
- 7) список використаних джерел і літератури (або список джерел і літератури);
- 8) додатки (при необхідності) нумеруються латинськими літерами.

4.1 Титульний аркуш

Перший аркуш роботи відводиться під титульний аркуш, який оформлюється таким чином: у верхньому полі вказується

повна назва міністерства, вузу, інституту, кафедри, назва “ДИПЛОМНА РОБОТА” і нижче рядком пишеться ОКР „Спеціаліст” (розміщується в середньому полі аркуша), нижче рядком пишуться слова “на тему:” і великими літерами друкується назва, наприклад: на тему: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА ОЛЕКСІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА БОБРИНСЬКОГО.

Через два інтервали, у правому куті пишуться слова: Виконав: студент якого курсу і групи. Нижче рядком пишеться шифр спеціальності – 7.02030201 – історія; нижче пишуться прізвище, ім’я, по-батькові студента. Нижче рядком слова: Керівник і наводяться його прізвище, ім’я, по-батькові, ще нижче рядком пишуться слова: Рецензент і наводяться його прізвище, ім’я, по-батькові. Прізвища студента, керівника та рецензента пишуться великими літерами.

Внизу вказується місце (перша буква велика, наступні маленькі) і рік виконання роботи через дефіс. Наприклад: Черкаси – 2013 року.

Увесь текст на титульному аркуші пишеться повністю без будь-яких скорочень. В кінці всіх речень крапка не ставиться. Варіант оформлення титульного аркуша дипломної роботи див. Додаток А.

4.2 Зміст

Після титульного аркуша подається зміст дипломної роботи – “ЗМІСТ” (всі букви прописні). Він розміщується на окремому аркуші, на якому цифра 2 не ставиться. Цифра 3 при відсутності аркуша переліку умовних позначень ставиться тільки на третьому аркуші, з якого починається “ВСТУП” до дипломної роботи.

У змісті потрібно намагатися дати схематичний і одночасно детальний план роботи. Зазначене досягається за допомогою рубрикації, яка має відповідати тексту: це значно полегшує ознайомлення зі змістом роботи. Рубрикація полягає у тому, щоб від головних, другорядних чи підпорядкованих заголовків робляться відступи на певній відстані за вертикаллю (на 1-2 см). До головних рубрик належать назви: **ВСТУП, РОЗДІЛ 1, РОЗДІЛ 2, РОЗДІЛ 3, РОЗДІЛ 4**. У другому рядку можуть йти підрозділи, в третьому – параграфи, в четвертому пункти і т. ін. Але, як показує практика, в сучасних умовах варто дотримуватися оформлення аркушу “**ЗМІСТУ**” за розділами та підрозділами.

Рубрикація підлягає нумерації: для рубрик головних, другорядних, підпорядкованих ступенів застосовуються грецькі цифри.

Природно, що зміст повинен точно повторювати назву заголовків всередині тексту і вони мають відповідати вказаним сторінкам. Після слова “**ЗМІСТ**” (ні після нього, ні після назв розділів та рубрик крапка не ставиться), через 1 інтервал у правому кут над нумерацією пишеться скорочено слово сторінки “Стор.” (з прописної букви і з крапкою в кінці) через декілька інтервалів у лівому куті пишеться слово “**ВСТУП**”. Щодо нумерації, то нижче для кожного розділу і підрозділу вказується лише початкова сторінка. Нижче, через певні інтервали, пишуться назви підрозділів. Далі пишеться у лівому куті через певні інтервали слово “**ВИСНОВКИ**”, і нижче речення “**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**” або “**СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**”, а також “**СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**”. Їх назви і упорядкування залежить від обраного студентом, за порадою

наукового керівника, порядку розміщення у списку джерел і літератури. Перший варіант обирається тоді, коли упорядковані лише найсуттєвіші та ефективно використані джерела і література. Другий варіант обирається тоді, коли відсутня необхідна кількість джерел і літератури. Тоді наводиться та, яка в цілому стосується теми. Третій – коли є великий обсяг літератури і його потрібно продемонструвати. Нижче, через певний інтервал, пишеться слово “ДОДАТКИ”(якщо вони присутні).

Заголовки однакових ступенів рубрикації розміщуються один під другим. Заголовки кожної наступного ступеня зміщаються на 4-6 знаків вправо по відношенню до заголовків попереднього ступеня. Всі заголовки пишуться прописними буквами, а заголовки підрозділів починаються з прописної букви.

Варіант оформлення аркушу “ЗМІСТ” див. Додаток В.

4.3 Перелік умовних позначень, скорочень і термінів.

Після титульного і аркуша змісту при необхідності подається перелік умовних скорочень. На ньому, як і на титульному аркуші, цифри (2 і 1) не ставляться. Він складається за умови вживання в роботі специфічної термінології та використання маловідомих скорочень, позначень тощо. Перелік друкується двома колонками (зліва за алфавітом наводять скорочення, справа – їх розшифрування). Якщо спеціальні терміни, скорочення, позначення повторюються менше трьох разів, то перелік не складається, а їх розшифрування наводиться у тексті при першому згадуванні.

4.4 Вступ

“ВСТУП” до дипломній роботі, як правило, пишеться після написання розділів й висновків (повинен бути чорновий, а

можливо і другий варіанти основної частини). Він має бути розгорнутим і водночас чітким та лаконічним, а також містити ряд обов'язкових вимог, а саме: обґрунтування вибору теми, її актуальності, визначення об'єкту, предмету, мети, завдань, хронологічних і територіальних меж, аналіз історіографії проблеми, тобто огляд використаної літератури, аналіз джерельної бази, характеристика теоретичних засад і використаних методів (тобто методології дослідження), наукового теоретичного, практичного значення, апробацію результатів дослідження, характеристику структури роботи з обов'язковою вказівкою на використання кількості (позицій) джерел і літератури.

Багаторічний досвід показує, що названі вище складові вступу не варто ігнорувати, бо “ВСТУП” є дзеркалом дипломної роботи.

Актуальність теми – формулюється широко, не менше як до 30-и рядків тексту, де вказується доцільність дослідження, її зумовленість низкою обставин, у тому числі, посиленою увагою наукової громадськості, вказуються також фактори, які підкреслюють важливість досліджуваної теми.

Нижче формулюється **об'єкт** дослідження.

Ще нижче – **предмет** дослідження.

Далі наводиться **мета**.

Для висвітлення даної **мети** студент має показати необхідність розв'язання певної групи **завдань**.

Ще нижче – **хронологічні рамки** дослідження, які охоплюють певний період. Далі визначається нижня і верхня межі хронологічних рамок дослідження, їх зумовленість і обґрунтованість.

Нижче формулюються **територіальні рамки** дослідження.

Нижче – **стан історіографії проблеми**.

Якщо робота носить чітко визначений історіографічний зміст, то варто також звернутися до конспекту або підручника, проконсультуватися з професійними історіографами, які є серед професорів, доцентів навчально-наукового інституту історії та філософії і ще раз для себе з'ясувати, якими мають бути відповідні вимоги до такого виду історіографічних практик.

У словнику, який наведений на допомогу студентам у цій публікації, можна знайти основні формулювання предмету, завдань історіографії і сучасне визначення окремих історіографічних категорій. Вони допоможуть студенту визначити змістову наповненість історіографічного матеріалу та ознайомитися з вимогами до дипломних робіт такого змісту.

Характеристика джерельної бази. Вона має бути розгорнутою і займати кілька сторінок. Перш ніж її розпочати, варто ще раз переглянути конспект курсу джерелознавства, або підручник, щоб ще раз для себе уяснити, якою має бути класифікація джерел і професійний підхід до їх характеристики та аналізу.

Зрозуміло, що не всі вказані складові повинні бути розкриті у вступі. Однак саме “**ВСТУП**” є візитною карткою дипломної роботи, що вказує на зрілість студента, самостійність його роботи, глибоке опрацювання та засвоєння ним матеріалу, що вивчається.

Методологічні основи дослідження. Варто зазначити принципи та методи, використані автором під час написання дипломної роботи.

Нижче (при необхідності) характеризуються **наукова новизна, теоретичне та практичне значення** дослідження.

Якщо є необхідність, то наводиться **апробація результатів** дослідження (виступи на регіональних, всеукраїнських студентських конференціях, участь у “Родзинці” тощо) і наводять публікації, які розкривають зміст роботи.

Остання складова вступу полягає в розкритті **структури роботи** із зазначенням її складових частин, наявності додатків та кількості найменувань використаних джерел і літератури.

Як зазначалося вище, і про це не раз потрібно нагадати, 3-4 абзаци (не менше одного аркуша) “**ВСТУПУ**” мають бути присвячені *обґрунтуванню* теми та її *актуальності* виходячи із сучасного стану історичної науки, відсутності комплексного дослідження проблеми, яка береться для розгляду тощо.

4.5 Методика і приклади написання вступу до дипломної роботи.

Вступ (чистовий варіант) до дипломної роботи, як і загальні висновки до неї, нагадуємо, пишуться в кінці наукового дослідження теми. Тобто тоді, коли студент глибоко усвідомив її і орієнтується у проблемі, уміє її конкретизувати, попередньо розробив теоретичні положення, з’ясував науковий стан дослідження проблеми і конкретних питань теми, здійснив не лише збір, систематизацію і опрацювання фактичного матеріалу, але й опрацював робочу гіпотезу. Він для себе не лише визначив методи та принципи, тобто методологію дослідження, а впровадив їх, опрацьовуючи основну частину (декілька розділів) роботи.

Студент при написанні роботи керувався розгорнутим планом, опрацював наявну фактологічну базу, у тому числі статистичний матеріал, розробив хронологічні і логічні схеми тощо. Він вже розробив висновки до підрозділів та розділів,

здійснив письмовий виклад матеріалів та результатів дослідження (висновків).

Формулювання актуальності дослідження, як зазначалося вище, має бути розгорнутим і повним, щоб аргументовано довести власний її вибір. В сучасній літературі при обґрунтуванні вибору теми та її актуальності, звертається увага та наступне: а) як це позначається на розвитку теоретичних знань; б) як це впливає на практику історіописання; в) чи має тема суспільно-політичне значення; г) наскільки тема є розробленою у запропонованому формулюванні тощо.

Для прикладу наведемо формулювання актуальності, об'єкта, предмета, мети завдань (задач), хронологічних меж (рамки), новизни, практичного значення, апробації результатів дослідження, публікацій структури в роботі Н. С. Чернікової з всесвітньої історії на тему “Суспільно-політична та державна діяльність графа Олексія Олександровича Бобринського” [30].

“Сучасна Україна переживає складний період формування демократичної правової держави, супроводжуваний відновленням багатопартійної системи, становленням різних політичних сил, ідеологій та стратегій нашого національного поступу. І все це відбувається в умовах загострення соціальних протиріч в українському суспільстві, що спонукає учених, політиків, державних діячів у пошуках оптимальної моделі політичного розвитку звернутися щонайперше в історичне минуле, щоб максимально ефективно врахувати його досвід у нинішніх процесах вітчизняного державотворення та соціального прогресу.

Схожим, зокрема, за динамікою суспільно-політичної ідентифікації є такий непростий і суперечливий період в історії Російської імперії, як початок ХХ ст., коли зароджувався

російський парламентаризм, відпрацьовувалися формули багатопартійності, протиборства різноманітних політичних й соціальних сил, їх взаємодії з державою, насамперед в питаннях державотворення та реформування існуючої системи. Особливої актуальності набуває дослідження політичної, соціальної історії крізь призму життя та діяльності окремих особистостей, які одночасно виступали і носіями відповідних суспільно-історичних подій та процесів, і їх творцями.

У даному контексті досить помітною є колоритна постать графа Олексія Олександровича Бобринського, роль якого в історії російського державотворення визнається як вельми вагома і достойна. Предводитель губернського дворянства, один із засновників З'їзду уповноважених дворянських громад, член Державної думи й Державної ради, уряду – ось основні складові його суспільно-політичної та державницької діяльності.

Період політичної активності Олексія Олександровича хронологічно співпадає з останнім 40-річчям існування Російської імперії, коли відбулися значні зміни в соціальній структурі й масовій свідомості російського дворянства, в державному організмі в цілому, що було пов'язано, головним чином, із формуванням парламентської системи та її ключових структурних елементів.

Актуальність теми підсилюється відсутністю комплексного дослідження про життя та діяльність О. О Бобринського в історіографічній спадщині, незважаючи на приналежність графа до дворянського стану та правлячої еліти. Лише з 90-х рр. ХХ ст. в російській історіографії спостерігається зростання інтересу до родини Бобринських у контексті переосмислення історії дворянства, політичної історії Росії тощо.

З'ясування особливостей формування, становлення та утвердження О. О. Бобринського як видатного політичного діяча, визначення його місця в історичному поступі Російської імперії сприятиме збагаченню історичної науки та історичної пам'яті сучасного суспільства конкретними знаннями, а також дасть змогу сформувати об'єктивне світобачення щодо представників тієї генерації соціальної та політичної еліти, які керувались у своїй діяльності почуттями патріотизму та відповідальності за долю вітчизни, слугуючи повчальним прикладом для молодого покоління.

Досвід графа у створенні парламентських коаліцій, його методи ведення політичної боротьби творчо можуть бути використані відповідними політичними угрупованнями сучасної України, а погляди певним чином враховані у ході реформування освітнього, аграрного, податкового та інших секторів економіки нашого сьогодення” [30, 1-2].

Якщо робота пишеться з історії України ХХ ст., то ще одним прикладом визначення об'єкту, предмету, хронологічних, територіальних меж, мети, завдань дипломної роботи може бути тема присвячена історії “Машинно-тракторних станцій в Україні (1950-і роки)” [25].

Об'єктом вивчення є діяльність машинно-тракторних станцій України у 50-і роки ХХ століття.

Предметом дослідження є стан і діяльність машинно-тракторних станцій України в колгоспному виробництві протягом 1950-х років.

Мета дипломної роботи полягає в аналізі діяльності МТС України у справі обслуговування колгоспного виробництва, їх матеріально-технічної бази, з'ясуванні економічних відносин з державними органами, колгоспами, оцінці кадрового потенціалу.

Дослідницькі завдання:

а) визначити актуальність, стан наукового вивчення проблеми та забезпеченість джерельної бази;

б) з'ясувати стан розвитку та вдосконалення матеріально-технічної бази мережі МТС республіки;

в) розкрити основні напрямки робіт МТС в колгоспах;

г) проаналізувати стан підготовки кадрів МТС;

д) зробити необхідні узагальнення та висновки.

Хронологічні рамки – охоплюють період з 1950 року до 1958 р. Нижня хронологічна – 1950 р. До цього року МТС були в основному відбудовані, а в західних областях майже завершилася їх організація. Верхня хронологічна межа зумовлена реорганізацією МТС, в березі 1958 року МТС були реорганізовані в ремонтно-технічні станції.

Територіальні межі – поширюються на всі землі УРСР в межах тогочасного адміністративного поділу” [26, 1-2].

Особливу увагу, як зазначалося вище, варто звернути на обґрунтування *методології дослідження*. Ще раз нагадаємо, що студентам, які пишуть дипломні роботи потрібно не лише використати, але й чітко сформулювати використані методи для всебічного і глибокого дослідження історичної проблеми.

Методологічний інструментарій складається з принципів (правил) дослідження, методів (прийомів, способів) пізнання; засобів (спеціальних чи допоміжних) дослідження.

Принципами є емпірично вироблені, науково досягнуті і підкріплені практикою, найважливіші правила пізнання, які дозволяють глибоко вивчити і об'єктивно висвітлити історичний процес, явище, подію, творчість історика. До них відносяться принципи *системності, всебічності, наступності*.

Загальнонауковими принципами дослідження часто називають *історичний метод, логічний метод, метод класифікації, діалектичний метод, метод аналогії, методи дедукції та індукції, метод узагальнення і систематизації* однотипних фактів, *логіко-аналітичний метод* тощо.

Спеціально-історичними є: *синхронний метод, метод періодизації, метод історичних паралелей, метод історичного моделювання (ретроспективний), структурно-систематичний метод, історико-типологічний метод, метод актуалізації*, методи: *біографічний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, плюралізму, статистичний, порівняльно-історичний, наочного прикладу, психологічного аналізу* та ін.

До категорії “*принципи*” часто відносять підходи: *системний, історизму, об’єктивності, діалектичного розуміння історичного процесу, історико-функціональний, германевтичний і цивілізаційний*, а також *поліперспективності, синергетичної визначеності історії людства* тощо.

Для вивчення складних соціальних структур використовуються прийоми вивчення історичних явищ, які застосовували представники французької школи “*Анналів*”. Характерною рисою цієї школи є багатофакторний аналіз і демонстрація екзистенціального розуміння історії.

Сучасні науковці все частіше застосовують *метод наукового експерименту*, що складається з формулювання змістовної гіпотези дослідження та її верифікації, при необхідності *біографічний метод* /за В. Фукс-Хайнрітцом / (Див. Фукс Хайнрітц *Биографический метод // Биографический метод в социологии: история, методология и практика. – М., 1994. – С. 12*), у пізнавальному просторі якого використовується

комплекс вищеназваних загальнонаукових методів і серед них аналізу та синтезу, індукції та дедукції, класифікації.

Також ефективними є методи гуманітарних наук (у першу чергу *аксеологічний* – “співвідношення з культурними цінностями” Г. Ріккерта).

Важливе гносеологічне значення мають спеціально-наукові методи історіографії, джерелознавства та археографії (якщо дипломні роботи пишуться з названої проблематики).

Щодо історіографії то нагадаємо, що вона має цілий комплекс основних дослідницьких засад, до яких включають методи: *історіографічного аналізу, синтезу, системно-структурний і проблемний підходи, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний, типологізації, періодизації, класифікації, наукометрії* тощо. Той же метод *історіографічного аналізу і синтезу* поєднується з методами *історіографічної періодизації, класифікації, проблемної хронології та персоналізації*.

Зазначене дозволяє виділити основні етапи історіографічного процесу, простежити якісні зміни в науці або причини уповільнення розвитку історичних досліджень, що може бути наслідком трансформації характеру, методів, форм організації пізнання історії, історичних явищ, подій.

Студент має виявити структуру історіографічного комплексу за походженням, змістом й формою, вирізнити коло більш вузьких проблем та з'ясувати спосіб їх розв'язання у хронологічній послідовності, визначити конкретних дослідників та їх внесок у загальну історіографічну спадщину. Як і інші науки історіографія має свій об'єкт пізнання та предмет.

Об'єкт пізнання історіографії – історичні знання, зафіксовані у працях і виступах (лекціях, доповідях) фахових дослідників минулого – істориків, які формують наукових образ минулого на засадах поширених в історичній науці моделей і схем історичного пізнання (дослідження). Історична наука створює знання про минулу реальність (люди, події, явище), в той час як історіографія розкриває процес створення цих знань істориком, їх парадигмальний характер, методологічну і соціальну зумовленість.

Сучасні вчені, у тому числі Л. Зашкільняк, предметну сферу об'єкта пізнання історіографії, – історичних знань окреслює враховуючи їх структуру, враховуючи наступні складові: 1) світоглядний складник, що включає в себе ідеологічну компоненту – систему ідей і цінностей історика, з позиції яких він сприймає і пояснює навколишній світ, часто неусвідомлено переносячи їх на минулі події; 2) методологічний (теоретичний) складник, що передбачає наявність у дослідника знань про мету, принципи і засоби (методи) здійснення історичного пізнання, а також його приналежність до визначеного наукового напряму, школи, інституції; 3) фактологічний (джерельний) складник, пов'язаний з умінням дослідника працювати з історичними джерелами і реконструювати на їх підставі минулу дійсність; 4) соціально-культурний складник, який забезпечує присутність у створюваних істориком знаннях вплив соціального (родинного) оточення, його ментальних структур, зокрема історичної пам'яті; 5) психологічний складник, що відображає присутність індивідуально-емоційних переживань, симпатій та антипатій історика у здобутих ним знаннях; 6) мовно-лінгвістичний складник, що передбачає використання дослідником

відповідного вербального представлення історичної інформації, яке забезпечує зрозумілу й прийнятну для фахівців інтерпретацію історичних знань [13, 12-13].

В сучасній історіографії розрізняють два основні рівня методів пізнання: 1) методи конкретного історіографічного аналізу, які пов'язані з особливостями предмета вивчення (враховуються інституційні, соціальні, культурні, психологічні, мовні та інші складники історичних знань); 2) методи історіографічного синтезу, які спрямовані на узагальнення здобутих з допомогою конкретного історіографічного аналізу історіографічних джерел знань.

Сучасні історіографи більш широко трактують поняття історіографічного джерела. Тепер воно визначається як текст наративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події та явища і являє собою результат свідомої пізнавальної діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах.

Так, Л. Зашкільняк вважає, що у такому випадку кожний історичний текст водночас є і історіографічним, тобто таким, що є продуктом творчості (конструювання) особи, незалежно від того, усвідомлює вона це чи ні. Кожний такий текст у відкритій (експліцитній) чи прихованій (імпліцитній) формі містить і зберігає інформацію про світогляд творця тексту, його уявлення про минуле і способи його пізнання, соціокультурні орієнтири, середовище тощо. Для виявлення авторських поглядів, здебільшого прихованих за понятійно-категоріальним апаратом і оціночними судженнями, необхідно вміти “розшифрувати” такий текст, а також віднайти у джерелах соціально-культурні та ідеологічні настанови дослідника [13, 14-15].

Джерелознавчий й археографічний аналіз та синтез вельми важливі для здійснення термінологічної ідентифікації ключових понять тієї чи іншої теми, розробки класифікації джерельної бази, вивчення текстів джерел та проведення їх історичної критики. Зазначене дозволяє вирізнити всі компоненти джерельної бази, як системи, показати її репрезентативність, автентичність, оригінальність та достовірність. В свою чергу, студент демонструє своє розуміння того як проблема виникла, які стадії свого вивчення пройшла.

Для дослідження будь-яких джерел, поряд із загальнонауковими методами, застосовуються джерелознавчий аналіз у поєднанні з історико-порівняльним та проблемно-хронологічним методами. Вказані методи дають можливість вивчати джерела з історії окремого питання в контексті основних тенденцій розвитку того чи іншого історичного явища.

Наступна частина “**ВСТУПУ**” – висвітлення **стану наукової розробки проблеми** або **історіографічний огляд літератури**.

Наголошуємо ще раз на тому, що частина вступу “*стан наукового вивчення проблеми*” чи “*історіографічний огляд*” нічого спільного не має з “оглядографією”, коли студент просто наводить прізвища дослідників чи називає книги, статті, авторів “через кому”. Історіографічний огляд базується на глибокому аналізі історичної літератури, яка вибудовується в хронологічній, проблемно-хронологічній послідовності або у тематичний ряд.

Література аналізується в логічній послідовності, в органічному зв’язку з тим етапом, який попередньо виділений, згідно поставленої мети й завдань дипломної роботи. Отже, специфіка аналізу історіографії проблеми полягає не в тому, щоб подавати перелік праць істориків (що є завданням бібліографії)

та не переказувати їх зміст, а виявити наявність певних здобутків й напрацювань вчених. Комплексний аналіз історіографічної спадщини з будь-якої проблеми є необхідною умовою відтворення повної та цілісної картини її стану вивчення.

Писати дипломну роботу потрібно ґрунтуючись на вже отриманих знаннях і навичках в процесі підготовки кваліфікаційної роботи на четвертому (денної) і п'ятому курсах (заочної) форм навчання. Тому студенту важливо визначитися з самого початку на якому рівні те чи інше питання висвітлено в літературі, які праці істориків присвячені їм безпосередньо, в яких працях ці питання розглядаються або побіжно означені, на якій базі це зроблено, які аспекти питань підлягають подальшому вивченню.

Джерела історіографії є різноманітні, починаючи від джерел усної народної творчості (міфів, легенд, переказів, історичних дум, пісень) до джерел особового походження (автобіографії істориків, їхні спогади, мемуари, щоденники, листи, особові архівні фонди й приватні колекції, а також документальні джерела історіографії такі, як: документи державних, громадських, наукових, видавничих органів та установ а також зображальні та речові джерела – світлини істориків, їхні особисті речі, предмети побуту, музейні колекції, дослідницькі засоби, робочі кабінети, кіно-, відео документи, фонозаписи та ін).

Однак, основну групу складають наукові дослідження, опубліковані та рукописні книги, брошури, статті, матеріали та тези “круглих столів”, конференцій, а також навчальні посібники, підручники, науково-популярна, довідкова література та публіцистичні твори істориків. До них варто віднести й такий

різновид історіографічних джерел як біобібліографічні довідники, бібліографічні огляди історичної літератури, рецензії на наукові дослідження і навчальну літературу.

Важливо не лише виділити носії історіографічної інформації, але й навчитися здійснювати їх аналітичну, синтетичну, логічну та фактичну критику.

Аналіз історіографії питання повинен виявити історію накопичення історичних знань, їх систематизації й уніфікації, етапи вивчення того чи іншого питання в хронологічній послідовності, недослідженість теми в цілому чи окремих її складових, виникнення нових аспектів у вже вивченій проблемі та ін. Студент має довести, що вибір теми не є випадковим або стихійно заявивши про себе дослідницьким інтересом.

Як правило, висвітлення *стану наукової розробки теми* здійснюється на підставі розкриття принципу історизму: це допомагає з'ясувати етапи вивчення проблеми. Відповіді на зазначені вище питання повинні сприяти розумінню того, як проблема виникла, вивчалася і на якому етапі розробки знаходиться зараз.

Джерельна база дослідження або огляд джерел також заснований на з'ясуванні їх достовірності й правдивості. Наприклад, обробка масиву архівних джерел потребує послідовного застосування методу структурно-функціонального аналізу, що сприяє вивченню кількісних та якісних характеристик джерельної бази дослідження. Студент зобов'язаний дати розгорнутий аналіз використаних джерел.

Завдання джерелознавчого огляду полягає не в переказі змісту джерел, а у вмінні виділити їх особливості, визначальні характеристики їх використання. Зрозуміло, що немає не обхід-

ності описувати ґрунтовно кожне джерело. Це вже було показано вище.

Доцільно виділити основні види, дати їх загальну характеристику і детальніше зупинитися лише на найбільш важливих, маловідомих й може вперше залучених джерел до обігу автором дипломної роботи.

Основним завданням є проведення джерелознавчого аналізу з оцінкою специфіки й значення даного джерела з проблеми, яка підлягає вивченню. Необхідно розкрити те головне, що воно може дати й дає для розкриття низки аспектів і самої теми дипломної роботи. Закінчується джерелознавчий огляд загальним висновком: наскільки забезпечена тема джерелами, чи дозволяє джерельна база висвітити поставлену проблему. Варто також зазначити, на яку джерельну базу спирається студент.

Навички роботи з джерелами й літературою набуваються з роками навчання і закріплюються під час підготовки курсових, кваліфікаційних, дипломних та магістерських робіт. Вони складають важливу рису професійності майбутнього історика. Зрозуміло, що джерельна база будь-якої роботи має бути представлена різнотипними за своїм походженням матеріалами, а інформаційний потенціал джерел має дозволити досягти мети та вирішити поставлені завдання дослідження.

Повертаючись до такої складової “**ВСТУПУ**” як *методологічні основи дослідження* ще раз наголосимо, що для себе студент має визначити особливе значення таких основоположних методологічних принципів, як *історизм* і *наукова об’єктивність*, що узгоджуються з методичними принципами *актуалізації, багатовимірності, комплексності*,

логічності, ретроспективності та перспективності. Їх використання забезпечує глибину й ґрунтовність дослідження, сприяє кращій реконструкції історичних явищ та окремих аспектів теми.

Необхідною умовою процесу наукового пізнання є комплексне застосування вищезазначених методологічних методів та принципів.

Як зазначалося вище, студент разом із науковим керівником має чітко визначити якими методологічними настановами він керується.

В сучасних умовах методологічна основа будь-якого дослідження з історії ґрунтується на наукових принципах багатofакторності, історизму, об'єктивності, що базується на визнанні варіативності історичного процесу, пріоритетності фактів, документальних свідочств, які проголошують відмову від політичної заданості.

Як правило, застосовується сукупність як загальнонаукових методів (логічний, класифікації, аналогії і моделювання, описовий та ін.), так і спеціально-історичних (історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, системно-структурний) та ін. Поєднання принципів і методів дозволяє на належному рівні відтворити об'єктивну картину будь-якого історичного явища всесвітньої та вітчизняної історії.

В іншому випадку студент без методологічних настанов схожий на сліпого з ціпком, який шукає хиткий місток, щоб подолати прірву. Консультуючись з науковим керівником, опановуючи рекомендовану літературу з питань методології історичного пізнання, студент успішно підготує цю частину “**ВСТУПУ**” дипломної роботи.

Заключну частину “**ВСТУПУ**” складають декілька речень, у яких зазначається з яких частин складається дипломна робота, її обсяг і скільки у списку джерел і літератури найменувань. Наприклад: Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (у кожному по два підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури з 86 найменувань.

Отже велику увагу варто приділяти всім складовим частинам “**ВСТУПУ**” до дипломної роботи і особливо об’єкту, що уявляється як процес чи явище, яке породжує проблемну ситуацію або вимагає розширення знань.

Предметом дослідження завжди виступає процес або явище у межах об’єкта, що є складовою частиною або елементом об’єкта дослідження.

Наприклад Н. С. Чернікова **об’єктом дослідження** обрала постать О. О. Бобринського в суспільно-політичному житті Російської імперії 70-х рр. XIX ст. – 1917 р. а **предметом дослідження** – основні напрями, методи і зміст суспільно-політичної, парламентської й урядової діяльності О.О.Бобринського, його ідейно-теоретичний та організаційно-практичний внесок у внутрішню політику Російської імперії.

Такі чіткі формулювання об’єкта і предмета дослідження свідчать про глибоке знання теми дослідження. Зовсім невиправданим є взагалі уникнення формулювання зазначених вище складових або “розноска” їх на різні сторінки “**ВСТУПУ**”.

Іноді зустрічаються окремі випадки коли студенти спершу формулюють мету та завдання, а після характеристики стану історіографії теми і аналізу літератури чомусь подають визначення предмета, а потім об’єкта дослідження. У такому випадку порушується композиція вступу.

Зазначене засвідчує не лише не розуміння важливості наведеної вище методичної послідовності написання “Вступу”, а й недоусвідомлення студентом змісту опрацьованої проблематики, невміння конкретизувати історичні явища, предмети та процеси.

Далі доцільно повернутися до правильного оформлення дослідницьких **завдань (задач)**. Наприклад, тема дослідження Н. С. Чернікової “Суспільно-політична та державна діяльність графа Олексія Олександровича Бобринського”, вимагала розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан розробки теми, ступінь її джерельного забезпечення й окреслити методологічні засади дослідження;

- виявити і змістовно охарактеризувати визначальні чинники формування світогляду та ціннісного горизонту О. О. Бобринського крізь призму генеалогічного аналізу;

- показати процес становлення О. О. Бобринського як політичного діяча та дворянського лідера, з’ясувати фактори впливу на формування його суспільно-політичних орієнтирів;

- визначити роль О. О. Бобринського як політичного діяча та дворянського лідера, його роль у створенні й функціонуванні з’їзду уповноважених дворянських громад, у виробленні та реалізації політичних ініціатив організації тощо.

Студент має усвідомити, що формулювання завдань має відбуватися за структурою основного змісту (тобто 2-4-х розділів і можливо, як визначитесь з науковим керівником, й підрозділів) дипломної роботи.

Останнє завдання не раз пов’язують з доцільність зробити необхідні узагальнення та висновки. У будь-якому разі варто

уникати такі формулювання, як “дослідження”, “ознайомлення”, “вивчення”, бо вони є характеристикою окремих технологічних процесів, а не вказують на результат.

Хронологічні межі дослідження охоплюють початок і кінець будь-якого історичного явища. У такому ж порядку вони й характеризуються.

Наприклад: **хронологічні рамки дослідження** визначаються насамперед періодом життя О. О. Бобринського (1852-1927), але з акцентом на періоді його активної суспільно-політичної та державної діяльності, що припадає на 70-і роки ХІХ ст. – 1917 р. Водночас мета і завдання дослідження потребують зміщення нижньої хронологічної межі до часу заснування роду Бобринських й простеження історичних умов його існування як важливого фактора впливу на формування світогляду молодого графа.

Якщо досліджується не постать діяча, а якась історична проблема, наприклад: “Науково-педагогічна діяльність української діаспори в США після Другої світової війни (середина 1940-х - 1991 р.)”, то **хронологічні рамки** дослідження мають охоплювати період другої половини ХХ ст.: від закінчення Другої світової війни до здобуття Україною незалежності.

Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що після війни до США потрапила значна кількість українських емігрантів, так звана “третьа хвиля”, яка внесла значний інтелектуальний та патріотичний потенціал до української діаспори у Сполучених Штатах. Верхня хронологічна межа обумовлена тим, що після здобуття Україною незалежності основні ідейні настанови представників діаспори зазнали певних змін, а це, у свою чергу, спричинило й зміни в освітній та науковій галузях.

Далі формулюються **територіальні межі** роботи.

У наведеному вище прикладі вони охоплюють територію Сполучених Штатів Америки.

Взагалі територіальні межі дослідження варто визначати досить пильно, оскільки вони відрізняються у кожному історичному дослідженні. Так, наприклад, тема “Розвиток поштової справи в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст.” вимагає такого формулювання:

“Опрацьовані автором матеріали стосуються території України в адміністративно-територіальних кордонах ХІХ – початку ХХ століття у складі Російської імперії: Волинська, Київська, Подільська, Чернігівська, Харківська, Полтавська, Катеринославська, Херсонська та таврійська губернії. Такий підхід пояснюється тією обставиною, що на західноукраїнських землях, що входили до складу Австрійської (Австро-Угорської) імперії, постова справа формувалася в умовах розвитку іншої держави і мала свої відмінності”.

Наведемо приклад характеристики стану історіографії проблеми, яку взяла для дослідження Н. С. Чернікова:

“**Стан наукової розробки теми.** Комплекс історичної літератури, у якому прямо чи опосередковано віддзеркалюються роль і місце О. О. Бобринського в тогочасному суспільно-політичному житті Російської імперії, згруповано у дослідженні за такими напрямками; 1) роботи дореволюційного періоду; 2) праці радянської доби; 3) наукові дослідження сучасних російських та українських істориків; 4) розвідки зарубіжних учених”.

Далі важливо, згідно визначеної періодизації в хронологічному чи у проблемно-хронологічному плані

послідовно проаналізувати літературу і зробити відповідний висновок: “Загалом проведений історіографічний огляд свідчить про наявність серйозних лакун у вивченні життєвого і творчого шляху О. О. Бобринського, про відсутність комплексної, системної наукової праці, яка б давала цілісне уявлення про ключові сторони його суспільно-політичної та державницької діяльності. Все це зрештою і обумовило вибір даної теми в якості самостійного предмета дослідження”.

Характеристика джерельної бази дослідження. Її варто розпочати з аналізу джерельного комплексу і послідовно розкрити масив різноманітних за походженням, змістом, формою і призначенням опублікованих, а якщо є, неопублікованих джерел.

Зазначимо, що для теми дослідження Н. С. Чернікової разом з часткою неопублікованих джерел більшість становлять матеріали з фонду Бобринських, що зберігаються у Російському державному архіві давніх актів (м. Москва) і документи з особового та службового архіву О. О. Бобринського. У щоденникових записах віддзеркалені різні віхи життя та діяльності графа. Їхній аналіз дозволяє прослідкувати еволюцію поглядів, реконструювати бачення історичних реалій з точки зору самого автора.

Наступна група джерел – особового походження (і вказується чим вона представлена). Далі зазначається, що джерельну базу доповнюють опубліковані матеріали, серед яких за видовим принципом виділено п’ять груп, які кожна характеризується окремо.

На останок варто зазначити (якщо це дійсно так), що джерельна база дослідження є достатньою і репрезентативною

для написання дипломної роботи і дозволяє відтворити цілісну картину того чи іншого історичного явища чи суспільно-політичної та державницької діяльності, як у нашому випадку О. О. Бобринського і, таким чином, реалізувати поставлені мету та завдання.

Щодо окреслення **методологічних засад** дипломної роботи, то варто пам'ятати, що з виходом сучасних українських вчених за межі пануючої до кінця 1980-х років методології, з'явилася можливість ознайомитися із значним масивом зарубіжної літератури з цього питання.

Як правило, вона є історіософського спрямування, в перекладі російською та українською мовами, що сприяє ознайомленню з концептуальними засадами та теоріями європейської та світової історичної науки й пануючими методологіями історичного пізнання, цивілізаційною, культурологічною, психоаналізу, усної історії, а також із поглядами К. Поппера, К. Ясперса, Р. Колінгвуда, істориків української діаспори та багатьох інших.

У сучасних умовах велика увага звертається на постмодерністські виклики, тому для студентів буде корисним ознайомитися зі змістом цікавого навчального посібника В. В. Підгаєцького “Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ ст.” (Дніпропетровськ, 2001) [25]. У ньому він знайде відповіді на те, що є модернізм і постмодернізм, історія джерелознавства, інформація і знання, методологічна парадигма джерелознавства, до складу якої входить системна, модельна і знакова методологія. Цікаво буде дізнатися про біосоціальну природу моделювання і обґрунтування його провідної ролі у процесі джерелознавчих досліджень та аналізу природи масових явищ, масових і самостійних джерел.

В такому ж напрямку, однак хронологічно значно ширше (починаючи від давнини і до сучасності) змальована узагальнена картина формування і розвитку історичної методологічної думки у праці Л. Зашкільника “Методологія історії від давнини до сучасності” (Львів, 1999)” У ньому студент знайде інформацію про маловідомі в Україні теоретичні течії і школи західноєвропейської та американської історіографії, вивчення історії у попередні часи та проблем, які повстали перед сучасними істориками в Україні і за кордоном.

У 2011 р. побачив світ навчальний посібник Г. Бондаренка, присвячений теорії та методології історії, написаний в дидактичному вимірі [6]. При підготовці лекційного курсу автор намагався спрямувати студентів на самостійне вивчення значної кількості літератури та частини тем, зокрема акцентував увагу на засвоєнні методології, змістовної частини тем та відповідного матеріалу із залученням стислих характеристик та основної літератури.

Цілком доцільним й дидактично виправданим є висвітлення теоретичних засад історичного пізнання, характеристика методологічних проблем, напрямів та шкіл в розвитку історичного пізнання.

Викладене дає можливість студентам ознайомитися та осмислити дві сторони історії: історичний процес та процес історичного пізнання, як важливі складові наукового осягнення історії, котрі суттєво впливають на дослідника й одна на одну. Зокрема, автор цілком вірно зазначає, що обидві сторони історії тісно пов’язані з людиною та людством. Саме людина є одночасно творцем історичного процесу, його джерелом і фактом. Вона також досліджує історичний процес, пізнає його,

зберігає та передає історичний досвід наступним поколінням. Отож, людина й суспільство виступають одночасно як об'єкт і суб'єкт історичного пізнання [6, 53].

У такому ж дусі автор теоретично виважено й достатньо популярно розкриває значення загальнометодологічних, конкретно-історичних принципів, та стисло їх характеризує. Виправданим також є звернення та висвітлення ученим таких важливих теоретико-методологічного питань, як: факти та джерела; роль народних мас й особи в історії; проблеми вивчення воєн і революцій; відкриті й тоталітарні суспільства й полеміка між радянською та західноєвропейською історіософією.

Згадані та наведені у списку використаної літератури джерела методологічного спрямування допоможуть студентам у написанні цієї частини вступу.

Загальне бачення методології повинно спиратися на обґрунтування вибору принципів, підходів та методів наукового аналізу, як правило, заснованому на комплексному поєднанні теоретичних розробок та концептуальних положень історичної науки взагалі і вітчизняної зокрема.

Щодо Н. С. Чернікової, то вона у своєму дослідженні зазначає, що теоретико-методологічну основу її дослідження склали принципи науковості, історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності. Застосування в дослідженні персоналізованого, мікро- та макроісторичних підходів дало змогу з'ясувати місце О. О. Бобринського в дворянському середовищі, у функціонуванні суспільно-політичних організацій, державних інституцій, в історичному поступі Росії в цілому крізь призму його життєдіяльності й особистого сприйняття ним відповідних історичних подій. Зазначені принципи і підходи

реалізовано через застосування комплексу *загальнонаукових, конкретно-історичних та міждисциплінарних* методів наукового пізнання.

У роботі застосовано загальнонаукові методи: *логічний, індукції і дедукції, аналізу і синтезу, абстрагування і конкретизації, описовий*. Для досягнення поставленої мети і реалізації задач використано низку сучасних конкретно-історичних методів. Застосування *історико-генетичного* методу дозволило показати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності розвитку політичних поглядів та самої кар'єри графа О. О. Бобринського.

Історико-порівняльний метод уможливив виявлення загального і особливого між суспільно-політичними орієнтирами графа та ідеологією консервативного дворянства, діяльністю парламентських партій правого спрямування, урядовою політикою у просторовому й часовому вимірі, проведення історичних паралелей.

Поєднання *проблемно-історичного* та *історико-хронологічного* методів допомогло виявити і обґрунтувати основні напрями та межі періодів політичної й державної діяльності О. О. Бобринського, висвітлити кожен з них в історичному розвитку й логічно завершеному вигляді. *Історико-типологічний* метод послужив ключем до виокремлення та з'ясування сутнісних характеристик певних суспільних і політичних угруповань, з якими пов'язана діяльність О. О. Бобринського.

Персоналізований характер дослідження обумовив звернення до низки психологічних, соціологічних методів пізнання: *просопографічного, генеалого-біографічного, ситуа-*

тивного, синергетичного, інтенсивного мікроаналізу тощо. Комплексне використання зазначених методологічних складових дозволило всебічно розкрити обрану тему, забезпечило достовірність отриманих результатів та висновків.

Студент має пам'ятати, що написання методологічної частини вступу є дуже відповідальним завданням і окрім загальнонаукових методів він обирає і описує саме ті методи історичної науки, які для його дослідження виявилися найбільш ефективними і привели до позитивних результатів. Якщо студент декілька років працював над проблемою, досяг певних результатів то він може у “ВСТУПІ” охарактеризувати й новизну своєї роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці й дослідженні проблеми, що не отримала належного висвітлення в історичній науці.

Наприклад, у праці Н.С.Чернікової зазначено, що на основі широкого кола джерел, у тому числі архівних документів, частина яких вперше введена до наукового обігу, здійснено комплексне дослідження життєвого та професійного шляху відомого російського політика, державного й громадського діяча О. О. Бобринського на тлі суспільно-політичних процесів в Російській імперії останньої чверті XIX - початку XX ст.;

- уточнено й доповнено окремі факти біографії О. О. Бобринського;

- при характеристиці становлення особистості О. О. Бобринського відтворено генеалогічну картину роду й з'ясовано роль “спадкових” чинників у формуванні його світоглядних орієнтирів;

- встановлено рівень політичної соціалізації О. О. Бобринського та його місце як лідера Об'єднаного дворянства;

- визначено внесок О. О. Бобринського у розробку програмних засад аграрної, виборчої, освітньої та податкової реформ у Росії;

- розкрито ініціативи і практичні кроки О. О. Бобринського як міністра землеробства у розв'язанні продовольчої проблеми в країні;

- доведено, що стратегія О. О. Бобринського щодо збереження доміантної ролі дворянства і тактика впливу на урядову політику зазнавала помітних змін в залежності від суспільно-політичних реалій.

Н.С.Ченікова чітко формулює й наступну частину свого “Вступу”:

“Практичне значення роботи визначається можливістю використання одержаних результатів при підготовці монографічних досліджень, узагальнюючих праць, підручників і навчальних посібників з історії Росії, історії суспільно-політичних організацій, партій та рухів, представницьких та державних установ, політичної еліти Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.; у процесі розробки та викладання нормативних і спеціальних курсів з історії Росії, політичної та соціальної історії у вищих навчальних закладах, в популяризаторській роботі серед населення.

Крім того, висновки і положення дослідження можуть бути творчо використані органами державного управління, політичними партіями, громадськими об'єднаннями для більш успішної

реалізації назрілих системних перетворень в українському суспільстві в умовах його сучасного трансформаційного поступу”.

Н. С. Чернікова також наводить **апробацію результатів дослідження**: “Матеріали дипломної роботи доповідалися на: Міжнародній науковій конференції “Теоретичні та практичні аспекти наукових досліджень” (Київ, 25 квітня 2012 р.); XIII всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації” (Запоріжжя, 26-28 квітня 2012 р.)...”.

Наступна частина “**ВСТУПУ**” – це **публікації**. Для студента, який має вже надруковані тези, матеріали або статтю по темі дипломної роботи, це дуже важливо. У такому разі варто зазначити, що основні положення (та можливо частково) висновки дослідження викладені у одній науковій статті (подається її назва) тощо.

Остання частина “**ВСТУПУ**” – це характеристика **структури роботи**, яка визначається її метою та конкретними задачами. Вона зорієнтована на логічну послідовність у висвітленні проблеми, сукупність яких становить цілісний предмет дослідження.

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (82 найменування), 4-х додатків. Загальний обсяг становить 80 сторінок.

Якщо дипломна робота присвячена висвітленню історичних поглядів видатних осіб, то для прикладу написання “**ВСТУПУ**” візьмемо тему “Історичні погляди Лесі Українки” [1].

Щодо вказаної вище теми, то тут варто зазначити у “ВСТУП”:

“Сучасна епоха – початок ХХІ століття є новим етапом переосмислення та переоцінки минулого й вимагає всебічного дослідження життя і творчості історичних постатей, які зробили неоціненний внесок у розвиток культурного життя в Україні саме до них належить постать Лесі Українки”.

Далі визначається зв’язок української культури і її носія – Лесі Українки із західноєвропейською, суспільна та політично вага її творчого спадку. Визначаються фактори, які посилюють актуальність обраної теми. Також зазначається, що дослідження історичних поглядів Лесі Українки має важливе наукове і практичне значення з огляду не те, що вона своєю творчістю утвердила модерністський етап розвитку української літератури, сприяє встановленню приналежності до розвитку української історичної думки, якісно доповнює знання про її особистість, дозволяє повніше осмислити її місце в українській і світовій культурі.

Далі ще раз нагадаємо, що такі складові вступу, як *актуальність об’єкт, предмет, мета, завдання, хронологічні і територіальні межі, характеристики стану історіографії проблеми, джерельної бази, методологічних засад та структури* дипломної роботи є строго визначені практикою наукового історіописання в Україні й їх потрібно неухильно дотримуватися.

Об’єкт дослідження (в даному випадку робота носить історіографічний характер, і як ми зазначали вище, його визначення обов’язкове) складає творча спадщина Лесі Українки, а також джерела і література, які відображають історичні погляди письменниці.

Предметом дослідження є закономірності формування і розвитку історичних поглядів Лесі Українки, віддзеркалення в її творчості історіософського розуміння подій всесвітньої та української історії, її внесок у джерельну базу історичної науки.

Метою роботи є з'ясування історичних поглядів Лесі Українки, джерел та умов формування і втілення їх у творчості письменниці, її внеску у джерельну базу історичної науки.

Щодо завдань роботи, то, як показано вище, їх повинна бути ціла низка, бо такого вимагає обсяг дипломної роботи. Їх потрібно не лише зафіксувати, але й у повній мірі реалізувати, сумлінно розкрити, опрацювавши, як джерела так і літературу.

4.6 Основна частина роботи

Основна частина роботи (ці слова не пишуться в тексті) складається, як зазначалося вище, із **розділів**, намічених відповідно плану роботи. Кожний розділ поділяються, при необхідності, на **підрозділи**, пункти та підпункти, які є своєрідними віхами розвитку основної ідеї дипломної роботи. (Зверніть увагу, як це було зроблено у “**ЗМІСТІ**”, наведеному вище).

Саме в основній частині розкривається тема роботи, подається опис та аналіз матеріалу, оцінка історичних фактів та явищ, підкріплених фактами з джерел і даними вилученими з наукової літератури. В основній частині наводяться часткові узагальнення та висновки з окремих питань.

Розподіл розділів, підрозділів, пунктів та підпунктів має забезпечити послідовність у висвітленні головної ідеї теми дипломної роботи. Робота має бути написана, як правило, в

теперішньому часі, хронологічні дати вказані за старим, чи новим стилем. Останнє має бути пояснено у тексті. Наприклад: “У 1649 році масляний тиждень за Юліанським календарем тривав від 5 до 11 лютого. Неділя припадала на 4 число”.

Послідовність розміщення опрацьованого матеріалу відбиває тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість між окремими розділами та підрозділами, вмотивований перехід факту до факту, від питання до питання, від явища до явища тощо.

В основі викладу матеріалу має бути присутній органічний перехід від однієї думки до іншої, від висвітлення одного питання до іншого. Кидати думку незавершеною й переходити до іншої є недопустимо.

Розділ має починатися загальною характеристикою явищ, подій, групи фактів, факті, які аналізуються, а потім відбувається перехід до висвітлення матеріалів підрозділів.

Методично не виваженими є непоодинокі приклади, коли зразу ж після заголовка розділу пишеться назва підрозділу. Кожний підрозділ і розділ мають завершуватися короткими, лаконічними і чіткими висновками. Не раз зустрічаються прикрі факти, коли зроблені висновки до підрозділів, а про висновок до розділу забувають.

Керівник під час регулярних консультацій звертає увагу на це. Він прочитає висновки, які можуть починатися словами: “Таким чином...”; ”Отже...”; “Виходячи із змісту проаналізованого матеріалу...”. Кожний новий розділ починається з нового аркуша. Одночасно потрібно пам'ятати, що кожен новий підрозділ не пишеться з нового аркуша, а виступивши два інтервали на одному і тому аркуші подається текст його назви.

Назва розділу, наприклад, “**РОЗДІЛ 1**” пишеться на першому рядку аркуша, а на другому його назва. Далі через два інтервали пишеться вступ до розділу. Після закінчення вступу через два інтервали пишеться назва підрозділу.

Наприклад:

2.1 Вплив родинного середовища на становлення особистості О. О. Бобринського

Назва підрозділу та наступний текст відділяється одним інтервалом.

4.7 Висновки

“**ВИСНОВКИ**”, як зазначалося вище, є достатньо стислою, але важливою складовою дипломної роботи. Саме у висновках послідовно і лаконічно, без аналізу та доказу, без ілюстрацій, посилань на літературу і джерела викладаються результати роботи. Наприклад з теми: “Масонські організації України (1900-1920 рр.): історіографія проблеми” висновки до розділу “Масонський рух України (1900-1920) у зарубіжній історіографії” можуть бути окреслені у вигляді характеристики основних засад та виділенні головних напрямків в дослідженні масонської проблематики зарубіжною історіографією, зображенню в ній місця певних творів і їх тематичної спрямованості. Далі має бути охарактеризована ліберальна історіографія, яка представлена працями істориків російської еміграції, англо-американських і польських дослідників.

4.7.1 Загальні висновки

Форма викладу загальних висновків може бути різною, якщо є потреба, то доцільно кожний висновок робити у вигляді

окремого абзацу з нумерацією або без неї. Доцільно також виділити декілька найбільш узагальнюючих висновків з деталізацією у вигляді перелічуваних рубрик (кожна рубрика починається з нового рядка і проставляється цифра або буква).

Важливо, щоб загальні **“ВИСНОВКИ”** були конкретними, відбивали результати здійсненого аналізу проблеми, особисті спостереження, а не представляли собою видозміну, перефразування загальновідомих положень про важливість вивчення тих чи інших питань історії.

У висновках, як у фокусі, повинен бути стисло відображений увесь зміст дипломної роботи. Вони засвідчують вміння студента робити широкі узагальнення на тлі епохи або історичного відрізка часу. Вони мають бути конкретизовані щодо реалізації мети та завдань дослідження. Одночасно, варто пам'ятати, що після слів **“ВИСНОВКИ”** не доцільно ще раз писати проте, що **“У результаті підготовки дипломної роботи автор прийшов до таких-то висновків...”** – тоді отримуємо, що **“масляне є “масляним”**. Це методично і стилістично є неправильним.

Для правильно формулювання висновків наведемо приклад їх оформлення у дослідженні, присвяченого О. О. Бобринському.

“Розгляд історіографії досліджуваної теми переконливо засвідчив відсутність комплексної наукової праці, в якій би відтворювалася цілісна картина суспільно-політичної та державної діяльності О. О. Бобринського в усій її розмаїтті та суперечливості. У виявлених же роботах вміщено переважно окремі, фрагментарні відомості про деякі віхи його життєвої і політичної біографії. Використана джерельна база дозволяє реалізувати поставлені наукові завдання й забезпечити відтворення історичного портрета репрезентанта

Граф О. О. Бобринський належав до відомого дворянського роду, представники якого мали родинні зв'язки з Романовими і належали до оточення російської монаршої родини. З дитинства він перебував у епіцентрі петербурзького придворного життя, знайомився з актуальними державними та соціальними проблемами, що обговорювалися в його родині.

Його виховання базувалося на традиціях роду, серед яких аксіомами виступали переконання про виняткову роль дворянського стану у Росії, неподільність власного блага та блага престолу, культивувались любов до батьківщини та служіння монарху.

Важливим чинником становлення О. О. Бобринського як особистості, громадянина слугувала приналежність представників його родини ("смілянської гілки") до кола великих землевласників та цукрозаводчиків Росії. У спадок він отримав не лише значні земельні володіння, цукрові заводи та матеріальні статки, а й значний досвід ефективного господарювання і авторитет серед помісного дворянства.

Початковий період діяльності О. О. Бобринського пов'язаний із виконанням обов'язків повітового та губерньського предводителя Санкт-Петербурзького дворянства, активною участю в діяльності органів місцевого самоврядування, державних комісій та нарад. Демонструючи широку ерудицію, наполегливість, цілеспрямованість у досягненні мети, Олександрович здобув повагу та авторитет у дворянському та придворному середовищі. У цей час відбувалося формування суспільно-політичних орієнтацій графа, соціальну базу яких становила його переконаність у провідній ролі помісного дворянства в політичному механізмі Росії.

Активність О. О. Бобринського була спрямована на залучення його представників до владних інституцій та вироблення державної політики в цілому.

Набутий досвід, організаторські здібності, наполегливість і рішучість О. О. Бобринського у відстоюванні інтересів дворянства сприяли його обранню керівником З'їзду уповноважених дворянських громад. Графу вдалося відстояти основні засади аграрної програми, за якими передбачалася ліквідація селянської общини й упровадження приватно-власницьких відносин для селян з метою інтенсифікації їх господарської активності.

Він розробив і домогся затвердження проекту виборчої реформи, спрямованої на формування потужного дворянсько-землевласницького представництва в Думі. Перспективними виявилися й інші проекти Об'єднаного дворянства, які склали підґрунтя відповідних урядових реформ.

Трансформація політичної поведінки О. О. Бобринського як голови Об'єднаного дворянства та члена Державної думи відбулася під впливом протистояння з урядом у принципових питаннях реформування місцевого самоуправління та освіти, а саме збереження дворянських повноважень на місцях та в системі державного управління. У таких умовах роботу З'їзду уповноважених дворянських громад граф скеровував на вироблення спільної політичної платформи задля її відстоювання у парламенті.

За часів головування О. О. Бобринського Об'єднане дворянство набуло значної політичної ваги й, фактично, стало "кузницею кадрів" для провідних діячів, які перенесли згодом свій політичний потенціал до законодавчих та виконавчих органів влади. Стрижневим напрямом у думській діяльності графа було

зосередження уваги на розстановці й перегрупуванні політичних сил в організаційних структурах парламенту. Тому виступи О. О. Бобринського на засіданнях Державної думи були нечисленними й зводилися переважно до викладення окремих положень, розроблених і схвалених Об'єднаним дворянством. Урахування графом владного та придворного мікроклімату, ситуативних політичних настроїв Миколи II слугували своєрідним барометром для координації стратегії його прибічників у парламенті та Об'єднаному дворянстві.

У Державній раді О. О. Бобринський активно долучився до розгляду урядових законопроектів соціально-економічного спрямування, демонструючи при цьому тактику їх жорсткої критики з мотивацією недосконалості чи практичної не затребуваності й наступним поверненням на доопрацювання. У результаті він домогся призупинення упровадження договірних взаємин між роботодавцями та найманими працівниками у торгівельній галузі, значних коректив у проектах податкової та освітньої реформ.

Урядові кроки О. О. Бобринського на посаді міністра землеробства були спрямовані насамперед на налагодження співробітництва між владними структурами та поміркованими громадськими й політичними організаціями, вирішення проблем заготівлі, перерозподілу та постачання продовольства для фронту і тилу, забезпечення контролю граничної вартості товарів першочергового вжитку. Послідовність графа у відстоюванні нової політичної платформи призвела до його відмежування від Об'єднаного дворянства, міжвідомчої конфронтації й остаточної зневіри в ефективності урядового курсу.

Постать графа О. О. Бобринського, його життєва і політична біографія є уособленням типової долі тогочасного

дворянства, яке переживало складну трансформацію системи ідеалів, цінностей, переконань на тлі перехідних модернізаційних процесів у Росії початку ХХ ст. й у кінцевому рахунку не змогло адаптуватися в мінливому соціально-політичному просторі, втративши одночасно свою батьківщину, майно, звичний побутовий уклад, соціальні та комунікативні зв'язки” [30, 15-17].

Отже, слово **“ВИСНОВКИ”** пишеться на початку аркуша, по його середині, приписними літерами й жирним шрифтом. Тези висновків пишуться через два інтервали з червоного рядка. У висновках мають бути викладені підсумки дослідження проблеми разом із узагальненням основних її положень. Вони не повинні починатися реченням, у якому йдеться про висновки. Формулювання положень висновків має бути самостійним, виваженим і відображати зміст дипломної роботи.

Положення висновків не повинні бути запозичені. В них не мають міститися дослівні положення, які вже зафіксовані, як висновки до підрозділів та розділів дипломної роботи. В них не повинні міститися цитати з історичних праць, якими б вони не були важливими.

Їх обсяг має бути від 3-х і більше сторінок в залежності від обсягу дипломної роботи. В кінці можуть бути наведені положення, як засвідчують можливі напрямки подальшого дослідження проблеми, яка взята до розгляду.

Отже, вище ми намагалися подати так би мовити ідеальний варіант підготовки **“ВСТУПУ”**, **“РОЗДІЛІВ”** і **“ВИСНОВКІВ”** до дипломної роботи.

Зрозуміло, що не всі студенти з такою повнотою виконують подібні роботи і зможуть визначити наукову новизну одержаних результатів, практичне значення, апробацію результатів і публікації за темою дипломної роботи.

Вони можуть, як указано вище, в положенні про написання та захист дипломної роботи (витяг з наказу ректора Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького від 28 листопада 2007 року. № 975-д), на це не вказувати. Однак, окремі студенти, які наполегливо працювали над темою, матеріал якої постійно зростав з написанням курсових, кваліфікаційної робіт, цілком можуть, при наявності новизни, апробації та публікацій за темою дослідження, це успішно зробити.

4.8 Джерела і література

“СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТЕРИ” (іноді слово список не пишуть). Можна також писати **“ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА”** або **“ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА”**. Ця складова частина дипломної роботи є зібраним науковим апаратом, який послуговує повному розкриттю змісту обраної проблеми, методологічній, теоретичній та методичній основі при її написанні. У **“СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТЕРИ”** включаються, безумовно, ті праці й джерела, які у тій чи іншій мірі вживалися і використовувалися в роботі.

Зі складеного **“СПИСОКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТЕРИ”** можна довідатися наскільки автор знає джерела та літературу питання. Завданням студентської дипломної роботи є складання повного списку, а потім відбір потрібної літератури з обраної теми. Для того, щоб оформити бібліографічний апарат дипломної роботи студент як її автор :

- а) складає бібліографічний опис джерел і літератури до теми;
- б) відбирає з робочого опису джерела і літературу, які необхідні для їх списку;
- в) належним чином систематизує матеріал за схемою, яка відповідає меті і завданням роботи.

Використані та внесені у список джерела і література групуються, класифікуються, як правило, за трьома основними розділами а саме:

1. Архівні матеріали. Їх перелік подається за порядком їх знаходження в архівах (спочатку центральні, що знаходяться у Києві та Львові, обласні, міські) з обов'язковою вказівкою фондів, описів, номерів справ, кількістю аркушів кожної справи, дати її початку і кінця складання.

Нові бібліографічні вимоги до оформлення використаних архівних матеріалів зводяться до того, що на окремому рядку пишеться фонд, його номер і його назва. На другому рядку пишеться скорочено опис і його номер (наприклад Оп. 23.) На третьому рядку нижче пишеться номер архівного джерела за порядком і через сім пробілів справа її номер, назва та кількість аркушів (Наприклад: 19. (номер за порядком), (7 пробілів) Спр. 12. Балецький К. Конспекти по історії філософії та психології. 1912 р., 29 арк.

2. Опубліковані джерела, документальні публікації, збірники документів і матеріалів, статистичні довідники й журнальні публікації документів перелічується у алфавітному порядку з вказівкою місця, року видання та кількості сторінок. Якщо джерело публікується в газеті, то також вказується його сторінка.

3. Спеціальна література, куди входять наукові (багатотомні видання, колективні праці, монографії, брошури), науково-методичні і науково-популярні праці, навчальні, навчально-методичні посібники.

4. Матеріали, вміщені у друкованих періодичних органах наводяться у алфавітному порядку або спочатку центральні, а потім спеціальні і місцеві (обласні, міські, районні).

5. Праці авторів (роботи одного автора розміщуються у хронологічному порядку їх виходу, із вказівкою місця і року публікації та кількості сторінок).

Недопустимо не вказувати працю конкретного автора, яка знаходиться у збірнику праць. Всі використані джерела та залучена історична література може подаватися декількома варіантами:

- 1) за алфавітом;
- 2) в порядку згадування літератури в тексті;
- 3) за розділами дипломної роботи;
- 4) систематично;
- 5) за видами джерел і літератури;
- 6) хронологічно;
- 7) топографічно (за місцевістю, країнами, землями, областями, районами, містами, селищами та ін.)

Як правило, для праць історичного спрямування доцільно використовувати *алфавітний порядок* розміщення за авторами. Не доцільно в одному алфавіті змішувати різні алфавіти (український, латинський та ін.)

При такому розміщенні опису книг, статей (в загальному алфавіті) досить легко встановити чи всі праці того чи іншого автора використані у списку використаних джерел і літератури. Саме алфавітний спосіб складання списку використаних джерел і літератури найбільш зручний для дипломних робіт (бо він невеликий за обсягом й стосується певної теми). Якщо існують праці авторів з однаковими прізвищами, то розміщаються вони звичайно у алфавіті їх імен по-батькові (ініціалів).

Наприклад:

Морозов А. Г.

Морозов К. В.

Морозов О. А

Морозов С. А.

У випадку використання статей, опублікованих в журналі або збірнику, наводяться прізвища та ініціали автора, повна назва статті і журналу (скорочення назв журналів недоцільно). Зовсім є не правильним, коли іноді студенти намагаються довільно поділити літературу на основну і другорядну, розбивають літературу на рубрики згідно своїм симпатіям або виділяють рубрики: книги, збірники, журнальні статті.

Бібліографія має включати лише ті джерела і літературу, які безпосередньо використані у дипломній роботі (цитуються, на них посилаються), однак не всі праці, які студент прочитав в процесі підготовки дипломної роботи.

Оформлення **“СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ”** відбувається, як зазначалося вище, за стандартом **7.1-84** і можуть розміщуватися а) у порядку появи посилань в тексті (найзручніший для користування); б) в алфавітному порядку прізвища перших авторів або назв; в) у хронологічному порядку.

При оформленні всієї дипломної роботи на ПК варто пам'ятати, що між всіма його складовими частинами як і у **“СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ” і ЛІТЕРАТУРИ** має бути полуторний інтервал, а наведене перше джерело друкується після двох таких інтервалів. Між порядковим номером і прізвищем, або початком назви книги має бути проміжок (пробіл).

Наприклад:

Неправильно, коли при наборі на ПК після цифри і крапки немає пробілу 1.Антонов В. Ф ., або 10.Кравченко В. А.

Правильно: 1. Антонова В. Ф. або 10. Смолій В. А.

Неправильно, коли після крапки і дефіса немає пробілу та за дефісом відсутній пробіл

12.Ткаченко Т. В. Діяльність Г. П. Галагана у Прилуцькій земській установі. – Прилуки, 1996.-21с.).

Правильно: 12. Ткаченко Т. В. Діяльність Г. П. Галагана у Прилуцькій земській установі / Т. В. Ткаченко. – Прилуки, 1996. – 21 с.

Неправильно, коли дві скісні риски (//), які відділяють назву праці від джерела, де вона вміщена, починають новий рядок.

Наприклад:

Ткаченко Т. В . До історії створення у Києві Колегії П. Галагана // Наукові записки з української історії...

Правильно:

Ткаченко Т. В. До історії створення у Києві Колегії П. Галагана // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 138-142.

Студент має ще раз запам'ятати правило: сторінки статті, матеріалів, тез позначаються великою буквою “С” з крапкою, яка ставиться перед нумерацією кількості сторінок у джерелі. Наприклад: С. 289 – 293.

Якщо подається кількість сторінок у багатотомному виданні, монографії, брошурі після них через пробіл ставиться маленька буква “с” і крапка. Наприклад: 256 с.

Неправильно, коли в бібліографічному описі джерела другий рядок починається дефісом, закінчується великою буква “С” (сторінки), або маленька буква “с”.

Правильно буде, коли дефіс залишається в тому ж рядку, велика буква “С” переносити в новий рядок, а маленька букву “с.” не залишається одна в новому рядку. В усіх випадках після великої і маленької букв “с” ставиться крапка.

Приклади *правильного* оформлення:

Ткаченко Т. В. До історії створення і функціонування у Києві Колегії Павла Галагана /Т. В. Ткаченко // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 138-148.

Богінська І. В. Система підготовки педагогічних кадрів в умовах поступового згортання політики українізації (1933-1939) / І.В.Богінська // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Луганськ, 2001. – С. 39-46.

Майборода В. Особливості розвитку вищої педагогічної освіти в 1917-1941 рр. /В. Майборода // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 58-64.

Тихонов В. Б. Развитие свеклосахарной промышленности во 2-й половине 40-х – в 50 гг. XIX в. / В. Б. Тихонов // Исторические записки / отв. ред. А. Л. Сидоров. – М. : Из-во АН СССР. – Т. 62. – С. 126-169.

Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І. О. Гуржій. – К. : Держполітвидав, 1954. – 451 с.

У наведених прикладах всі вимоги дотримані, тобто текст і його щільність є рівномірними. Між всіма складовими частинами бібліографічного опису джерела є відповідний проміжок (пробіл). До великої букви “С.” з крапкою не “приліплено” цифри сторінок, як і маленька “с.” не з’єднана з останньою цифрою кількості сторінок.

Студент має пам'ятати правило, коли подається опис міста, де вийшло видання, загальноприйнятими скороченнями є міста Київ, Львів, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Сімферополь, Тернопіль – відповідно – К., 2004.; Л., 2003.; Х., 2009; Д., 2012.; Дн., 2012.; О., 2012.; Сімф., 2012; Т., 2012. В Росії відповідно – М. (Москва), за радянські часи Л. (Ленінград), раніше і тепер – СПб (Санкт-Петербург) та ін.

Всі інші міста мають подаватися (писатися) *повністю*.

Сучасні вимоги до бібліографічного апарату передбачають надання повної інформації про кількість і *сторінки* публікацій навіть у *газетних статтях*, адже кожна газетна сторінка має свою нумерацію.

Як зазначалося вище, до складання списку використаних джерел і літератури студент повинен підійти дуже відповідально. Складена картотека, правильний опис кожної книги, статті, рукопису, карти, джерела, архівних матеріалів, з якими він працює, поступове накопичення значної кількості літератури, є запорукою того, що студент сумлінно і кваліфіковано опрацює список використаних джерел і літератури.

Джерельну базу будь-яких історичних досліджень складає комплекс різноманітних за характером, походження, формою і змістом архівні та опубліковані джерела, мемуари, щоденники, листи, спогади сучасників, періодичні видання.

Неопубліковані джерела становлять документи, що зберігаються, наприклад, в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві (ЦДІА України, м. Київ), Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України у м. Києві (ЦДАВОУ України, м. Київ), Центральному державному архіві громадських об'єднань

України у м. Києві (ЦДАГО України, м. Київ) Центральному державному історичному архіві України у місті Львові (ЦДІА України, м. Львів), фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУ ім. В. І. Вернадського), відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, м. Львів, відділі колекцій рідкісних видань та рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, архіві Національного музею історії України, м. Київ, Російському державному історичному архіві, м. Санкт-Петербург, Державний архів Російської Федерації, м. Москва, Петербурзькій Науковій бібліотеки (ПНБ), Архіві Петербурзького відділення Інституту історії Росії (АППР), Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (РДІА), відділі рукописів Російської національної бібліотеки, м. Санкт-Петербург, науково-дослідному відділі рукописів Російської державної бібліотеки, м. Москва, рукописному відділі бібліотеки Польської Академії Наук у Кракові (БПАНК), архіві Головного актів давніх у Варшаві (АГАД) та інше.

Згідно з прийнятими в сучасному історичному джерелознавстві критеріями, студент при необхідності, коли має змогу скористатися архівними матеріалами, класифікує їх, у тому числі за типологічно-видовим критерієм, виокремивши законодавчі акти, нормативні документи, періодичні видання, творчі матеріали (повідомлення, замітки, спогади, статті, щоденники, листування, мемуари) та ін., які зберігаються в архівах.

Різноманітний документальний матеріал, що має різні джерела походження, надає можливість ґрунтовно і достовірно висвітлити будь-яке історичне питання.

Джерельна база має бути репрезентативною й достатньою для вирішення поставлених завдань. Вона дозволить прослідкувати історію будь-якого історичного питання і змістовно розглянути усі його аспекти.

4.9 Зразки оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел і літератури

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела

Архівні джерела

Центральний державний історичний архів України у місті Києві (ЦДАК України):

Ф. 310. – Харківське відділення Харківського жандармського поліцейського управління залізниці

Оп. 7.

Спр. 1. Справа 1888 р. за описом № 2 Харківського відділення Харківського жандармського поліцейського управління залізниці, 10 квітня 1888 р. – 891 арк.

Російський державний архів давніх актів (м. Москва)

Ф. 248. Сенат і його установи. Малоросійська експедиція Сенату.

Оп. 64.

Спр. 5649. Про втечі посполитих Стародубського та Чернігівського полків у різні місця України, Росії та Речі Посполитої. 60-80-і роки XVIII ст. – 108 арк.

Державний архів Миколаївської області (ДАМО)

Ф. 206. – Українське товариство “Просвіта”.

Оп. 1.

Спр. 30. Протоколи зборів товариства “Просвіта”.
Листування з установами про його діяльність. – 220 арк.

**Інститут рукопису Національна бібліотека України
ім. В.І.Вернадського.**

Ф. 318. Дорошенко Дмитро Іванович – історик, бібліограф,
письменник, громадський діяч, літературознавець, перекладач.

1. Од. збер 21. Дорошенко Д. І. Рецензія на книгу :
М. Грушевський, Історія України-Руси. – 53 л.

2. Ед. хр. 31. Дорошенко Д. И. Из истории колонизации
Новороссийского края. 1913 г., 53 л.

3. Од. збер. 41. Дорошенко Д. І. Соціалізм і рідний край.
Дискусія (на тлі революційного руху Франції). [1910-ті рр.],
25 арк.

**Документи, що зберігаються в бібліотеках у складі їх
архіву**

Pulikowski E. Monografia Pawla Teteri // Львівська наукова
бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. –
Ф. 5. – Спр. Осолінських, N 7365/2

Друковані джерела:

Ипатьевская летопись // Полное собрание русских
летописей. – М., 1962. – Т. 2. – 345 с.

Хроника Быховца // Хроники: Литовская, Жмойтская и
Быховца. – М., 1975. – Т. 32. – С. 134-169.

Густынская летопись // Полное собрание русских лето-
писей. – СПб. – Т. 2. – С. 233-373.

Коран. Пер. И. Ю. Крачковского. – М. : Волокнор, 1999. –
727 с.

Аль-Ахарис аль-Кудисы. Хадисы пророка. Перевод.
В. И. Пороховой. – М. : Аль-Фуркан, 1998. – 256 с.

Багалій Д. І. Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури / Д. І. Багалій. – К. : Друк, ВУАН, 1927. – 163 с.

Збірники документів

Історія Національної академії наук. 1924-1928: Документи і матеріали / Упоряд.: В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. – К., 1998. – 762 с.

Історія Національної академії наук. 1928-1933 роки: Документи і матеріали / Упорядники: Т. В. Вересовська, В. Г. Врублевський, В. А. Кучмаренко, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. – К., 1998. – 542 с.

Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: Збірник законодавчих, нормативних і методичних документів / Авт. – уклад: Л. А. Дубровіна, Л. Є. Варшавська, Л. С. Воловник, Н. В. Гончаренко, В. А. Кучменко, О. Г. Мітюков, Т. П. Папакіна, В. В. Сендик, С. В. Старовойт, Л. М. Яременко. – К.: НБУВ, 2002. – 169 с.

Международний семінар о явлении терроризма в современном мире и его последствиях для безопасности отдельных лиц, политической стабильности и международного мира. Женева 23-25 июня 1987 г. – Нью-Йорк: Документы Организации Объединенных Наций, 1989. – 136 с.

Збірники документів і матеріалів

Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. / Упоряд. Тарас Гунчак та ін. – Сучасність, 1983. – 507 с.

Збірники матеріалів і документів

Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. / Упоряд. Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін.: За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К., 2000. – 409 с.

Публікації документів

Ведомости из отчета “Одесского общества попечения о младенцах и роженицах // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1878. – № 20. – 15 октября. – 714 с.

Закон 4.03. 1906 г. О союзах и обществах с последующим к нему розьяснениями Правительствующего Сената и Министерства внутренних дел. – СПб, 1906. – 57 с.

Постанова Кабінету Міністрів “Про розміри і порядок оплати за державну реєстрацію благодійних організацій // Орієнтир. Інформаційний додаток до Урядового кур’єру. – 1998. – № 18. – 30 квітня. – С. 5.

Хрестоматії

Історія України: Хрестоматія. / Упоряд. С. М. Клапчук (кер.) та ін. – К., 1996. – Ч. 2. – 321 с.

Мемуари

Біднов В. Спомини про Андріяна Кашенка / В. Біднов // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Т LXXX. – Кн. 7 (липень). – С. 229-237

Грушевський М. Автобіографія: друкується як рукопис / М. Грушевський. – К., 1926. – 31 с.

Ясир Арафат. От терориста к человеку мира / Я. Арафат. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997. – 480 с.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918): У 4-х ч / Д. Дорошенко. – Л., 1923-124. – Ч. 1. Галицька Руїна 1914-1917 років. – 191 с.

Куліш П. Книга о ділах народа українського і славного війська запорізького. Кирило-Мефодіївське товариство: Збірник документів і матеріалів: У 3 т. / П. Куліш. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. - 66-80.

Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд у Києві / К. Студинський // України. – 1927. – Кн. 5. – С. 37-49.

Волков Ф. П. П. Чубинський. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43-60.

Антонович К. Видатний український діяч // Антонович К. З моїх споминів / К. Антонович. – Вінніпег, 1973. – Ч. 5. – С. 16-34.

Щоденники

Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича; [изд. А. Маркевича]. – М., 1859

Ч. 1. – 1859. – 520 с.;

Ч. 2. – 1859. – 414 с.

Грушевський М. С. Щоденник (1888-1894 рр.) / Упор. Л. Зашкільняк. – К., 1997. – 262 с.

Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): У 2-х томах / О. Кістяківський – К., 1994. – Т I: 1874-1879. – 104 с.

Листи

Листування Володимира Антоновича з Михайлом Драгомановим // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. – К., 1997. – Т. 2. – С. 103-111.

Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака, ред. Л. Винар. Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1. – 399 с.

Енциклопедичні видання

Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под редакцией С. Н. Южакова. – СПб.: Тип. Т-ва Просвещение, 1902. – Т. 3. – 794 с.

Енциклопедія українознавства. – Нью-Йорк, 1949. – Т.1. – Ч.2. – 504 с.

Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Репринтне видання 1955-1984 рр. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.

Маркевич Олексій // Енциклопедія українознавства. Репринтне видання 1955-1984 рр. / О. Маркевич. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1469.

Апанович О. М., Кувшинов П. С. Воєнне мистецтво на Україні / О. М. Апанович, П. С. Кувшинов // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 328-331.

Енциклопедичний словник

Нечаев В. Константин Кавелин // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон / В. Нечаев. – СПб : Издательское дело, 1894. – Т. 13. – С. 805-809.

Енциклопедичні довідники

Київ: Енциклопедичний справочник / Под ред. А. В. Куприцького. – 2-е изд. – К., 1985. – 306 с.

Біографічні словники

Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834-1884). – К., 1884. – 816 с.

Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Полтава, 1912. – 238 с.

Хронологічні довідники

Верстюк В. Ф., Дзюба С. Н., Репринцев В. Ф. История Украинской ССР. Хронологический справочник / В. Ф. Верстюк, С. Н. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – К. : Наукова думка, 1990. – 598 с.

Бібліографічні покажчики

Левицький І. “Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського” // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлу Грушевському з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894-1904 / І. Левицький. – Львів : Видання Комітету, 1906. – С. 1-64.

Академік М. С. Грушевський. Матеріали до бібліографії (1914-1934). – К. : Головне управління при Кабінеті Міністрів України, 1991. – Вип. 1. – 25 с.

Біобібліографічні довідники

Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. – К., 1998. – Вип. I (Українські історики). – 204 с.

Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – К., 1999. – Вип. I : XIX- 1930-ті роки. – 103 с.

Біобібліографічні покажчики

А. И. Маркевич (1847-1903) Биобиблиографический указатель / Науч. ред. и автор вступ. статьи Т. Н. Попова. – Одесса, 1997. – 102 с.

Бібліографічні покажчики

Дмитро Іванович Балагій – професор Харківського університету: Біобібліографічний покажчик. – Харків, 1992. – 84 с.

Статистичні довідники

Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К., 1973. – 308 с.

Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К., 1960. – 640 с.

Монографії, посібники, брошури (.один, два, або три автори)

Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реєнт. – К., 2003. – 340 с.

Березовська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Д. Березовська. – К.: Молодь, 1999. – 192 с.

Радченко Л. О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років / Л. О. Радченко. – Харків, 1996. – 104 с.

Гайдуцький П. І., Лобас М. Г. Відродження МТС / П. І. Гайдуцький, М. Г. Лобас. – К., 1997. – 85 с.

Ільницький О. П. та ін. Основи наукових історичних досліджень: Навчально-методичний. посібн. / О. П. Ільницький, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистун; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / О. П. Ільницький та ін. – К., 1998. – 142 с.

Чотири автори

Культура в законі: Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / Укр. центр культ. досліджень, Ін-т культурної політики; В. Соловець, О. Гриценко, М. Стріха, В. Вечерський; За ред. О. Гриценко. / В. Соловець та ін. – К., 1998. – 100 с.

П'ять та більше авторів

Принципи менеджменту: Конспект лекцій / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Укл.: О. О. Мамалуй, О. С. Марченко, Л. С. Шевченко та ін. / О. О. Мамалуй та ін. – Харків, 1997. – 109 с.

Колектив авторів

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів / М-во освіти України, Голов. упр. серед. освіти. – К. : Ірпінь : Вид-торг. Фірма “Перун”, 1995. – 63 с.

Багатотомні видання

История Украинской ССР: В 10 т. / Кондуфор Ю. Ю., Артеменко И. И., Бабий Б. М. и др. / Ю. Ю. Кондуфор та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 3 – 695 с.

Історія селянства Української РСР. В 2-х т. – К., 1967. – Т. 3. – 408 с.

Християнство: В 2 т. Т.1 А.К: Энциклопед. слов. / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл.ред.) и др. – М. : Большая Рос. энцикл., 1993. – 863 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Редкол: П. С. Сохань (голова) та ін. / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1993-1996. Т. 1 – 6.; кн. 1-9.

Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т.1: До початку XI віку. Видання третє, доповненє / М. С. Грушевський. – Київ. : З Друкарня Першої Спільки, Тресвятительська 5. – 1913. – 648 с.

Історія міст і сіл Української РСР: у 26 тт. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1967-1974.

Перекладне видання

Геккель Е. Звідки і як взялися люди на землі ? / Е. Геккель ; пер з нім. І. Франка / Е. Геккель. – Львів : Друк. т-ва ім. Шевченка, 1879. – 31 с.

Ноймани Э. Происхождение и развитие сознания: Пер. с англ. / Э. Нормани. – К. : Ваклер; М. : Реал-бук, 1988. – 462 с.

Збірники наукових праць

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 1999. – Вип. 5. – 304 с.

Східний світ: Збірник наукових праць інституту сходознавства ім. А. Кримського. – 2011. – 205 с.

Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 13. – 305 с.

Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2009. – Вип. 1. – 205 с.

Навчальні посібники

Історія України: Навчальний посібник / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; Під ред. В. А. Смолія / В. Ф. Верстюк та ін. – К., Альтернативи, 1997. – 424 с.

Глави, розділи книг

Болотнов П. М., Рыжков С. В. Методологические проблемы развития педагогической науки П. М. Болотов, С. В. Рыжков // Болотов П. М., Рыжков С. В. Проблемы методологии педагогики / П. М. Болотнов, С. В. Рыжков. – М., 1990. – Гл. 5. – С. 132-139.

Статті у збірниках наукових праць

Ветухов О. Віхи на шляху від статичної етнографії до сучасної динамічної етнології та краєзнавства (про минулий та сучасний стан етнографії) / О. Ветухов // Зб. Харків. Науково-дослідної кафедри історії української культури. – Харків, 1927. – Ч. 7, вип. 1. – С. 1-30.

Колпакова О.В. Національна вища школа в Україні (1917-1921 рр.) / О. В. Колпакова // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 11-22.

Статті в журналах

Аджиєва Л. С. Розвиток аграрного підприємництва на південному березі Криму в 1864-1914 рр. / Л. С. Аджиєва // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 216-218.

Шип Н.А Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.) / Н. А. Шип // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 63-76.

Кревецький І. Українська історіографія на переломі / І. Кревецький // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (Далі Записки НТШ). – Львів, 1924. – Т. СХХХХІV-СХХХV. – С. 164-184.

Матеріали “круглих столів”

Нація тоді стає нацією, коли етнос перетворюється на суб'єкт світової історії: Матеріали “круглого столу” // День. – 2000. – 12 грудня. – С. 5.

Статті в газетах

Окара А. “Украинский вопрос” – взгляд из России / О. Окара // Зеркало недели. – 2001. – № 14. – С. 14.

Матеріали конференцій

Чумаченко О. А. Еволюція стосунків М. Грушевського і М. Шаповала / О. А. Чумаченко // Михайло Грушевський і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження М.С.Грушевського. – К. : Редакційно-видавничий центр “Київський університет”, 1998. – С. 76-78.

Коцур А. П. Концепція українського національного відродження кінця XVII – початку XX ст. / А. П. Коцур // Актуальні проблеми розвитку української державності (історія і сучасність): Матеріали наук. практ. - конф., 4-5 травня 2000 р. – Коломия, 2000. – С. 16-21.

Гринчук В.І., Криськов А.А. Вітчизняна історіографія аграрного питання кінця XIX – початку XX ст. / В. І. Гринчук,

А. А. Криськов // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки / Укр. історіографія на рубежі століть: мат-ли міжнар. наук. конф., 25-26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський: ОПОМ, 2001. – Т. 7 (9). – С. 302-306.

Тези конференцій

Собак В. Д. До питання про джерела формування української феодалної знаті (Вихідці з Московської держави серед шляхти Південної Волині) / В. Д. Собак // Волинь незабутня: Тези IV регіональної науково-практичної конференції “Краєзнавчі дослідження з історії Волині. Нові підходи, форми і методи”. – Рівне, 1993. – С.17-19.

Статті у довіднику

Павлишин О. Й. Довідник з історії України / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста / О. Й. Павлишин. – К. : Генеза, 1999. – Т. 3 (Р-Я). – С. 144-145, 419-421, 481- 482.

Препринтні видання

Майборода О. М. Національна політика як суспільне явище: сумні підсумки “критики” західних концепцій / О. М. Майборода. – К., 1990. – 33 с. (Препр. / АН УРСР Ін-т історії. Центр національних відносин; № 8 (20).

Чехович В. А. Державно-правові питання українізації в 20-х роках / В. А. Чехович // Держава і українська інтелігенція (деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на початку 30-х рр.). – К., 1990. – 42 с. (Препр. АН УРСР Інститут історії; № 5).

Рецензії

Каверин В. Эпилог: Мемуари, М.: Московский рабочий, 1988. – 543 с. Рец.: Чудаков А. В. России надо жить долго / А. В. Чудаков // Новый мир. – 1990. – № 7. – С. 246-249.

Опис рецензії під прізвищем рецензента

а) *коли рецензія має самостійну закінчену назву, розшифровується псевдонім автора*

П. Л. Задачи позитивизма и их решение // Современное обозрение. – СПб., 1868. – № 5. – С. 117-154. – П. Л. – псевд.
П. Л. Лаврова. – Рец. на кн. : Милль Д. С., Льюис Д. Огюст Конт и положительная философия / П. Л. – СПб : Тип. Н. Тиблена, 1867. – XIV. – 587 с.

б) *коли наводиться прізвище автора рецензії*

Кагаров Є. [Рецензия] / Є. Кагаров // Этнография. – 1926. – Вип.1-2. – С. 354-355. – Рец. на кн. : Грушевська К. М. З примітивної історії. Розвідки і доповіді Катерини Грушевської / К.М. Грушевська. – К. : ДВУ, 1924. – 224 с.

Михлина И. И. Республиканская библиография как система / И. И. Михлина // Советская библиография. – 1991. – № 1. – С. 122-124.

в) *коли рецензія не має заголовку або ж у якості заголовку наводяться відомості про рецензовану працю*

Рец. на кн.: Леончиков В. Е. Система библиографической информации союзной республики: История, соврем. состояние, проблемы. Минск : Наука и техника, 1990. – 255 с.

Обручев В. А. (Рец. на книгу) Сы-гуан. Геология Китая. – М. : Изд. иностр. лит-ры, 1952 / В. А. Обручев // Сов. Книга 1952. – № 5. – С. 29-31.

Атласи

Атлас мира. Африка. – М. : ГУГК, 1983. – 38 с. Карт.

Города-герои Великой Отечественной войны: Атлас. – М. : ГУГК, 1985. – 80 с. Карт.

Економічна і соціальна географія світу: Атлас. – К. : “Картографія”, 2002. – 48 с. Карт.

Карти

Политическая карта мира. Е 336 / Составлена науч. ред картосост. Частью ГУГК в 1954 г. Редактор С. К. Лебедев. – М. : ГУГК, 1980. – 1 л.

Аудіовізуальні матеріали

а) Грамофонні платівки

Долина В. Мой дом летает: Песни. / В. Долина – М. : Мелодия, 1987, 1 грп. (50 мин.): 33 об/мин. Стерео. – С. 26241 008.

б) магнітні фонограми

Григ Э. Первая сюита: Из. Муз. К драме Г. Ибсена “Пер Гюнт”: Соч. 46 / Испол. Большой симф. орк. Всесоюз. радио, дир. Н. Голованов / С. Григ. – М. : ГДРЗ, 1981. 1 мк. (17 мин. 15 с.): 19 см/с, 1 дор., моно. Д 6777-8.

в) діафільми, кінофільми

Алиса в стране чудес / Авт. сцен. Е. Загданский, Реж. К. Пружанский, Киев : Научфильм, 1981. 1 кф. (10 мин.). : 24 кд/с, цв.

В гостях у Самсона Вырина: Музей лит. героя А. С. Пушкина. – М. : Диафильм, 1984. 1 дф. (50 кд): цв. 01-03-073.

г) мікрофільми

Эргономика и безопасность труда: Микроформа / Л. П. Боброва-Голикова, О. М. Мальцева, Н. А. Коханова, А. Н. Стронкина. – М., 1985. 1 мф. Микрорепрод. изд М. : Машиностроение, 1985. – 112 с.

д) електронні ресурси

Електронні ресурси локального доступу

(на компакт-дисках CD, DVD)

1. Історія для малюків [Електронний ресурс] : [навч. посіб.]. – Електронн. дані і прогр. – К. : Атантик, 2009. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – (Серія “Дитяча колекція”). – Систем. вимоги: Microsoft Windows XP ; 1200МГц ; інтегроване відео ; 128 RAM ; мишка. – Назва з етикетки диска.

2. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” [Електронний ресурс] : словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков [та ін.] ; НАН України, Укр. мовно-інформаційний фонд. – Версія 3.0. – Дані і прогр. – [К.] : Довіра, 2006. - 1 опт. диск (CD-ROM). – (Абв...). – Систем. Вимоги: Pentium-II/300, 64Mb RAM, Windows XP NET Framework 2.0. – Назва з етикетки диска.

Електронні ресурси віддаленого доступу

Опис сайту загалом

1. Державна наукова установа “Книжкова палата України ім. Івана Федорова” [Електронний ресурс] / Кн. Палата України. – Електрон. дані. – К. : Кн. палата України, 1998. – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/> (дата звернення: 20.09. 2011). – Назва з екрана.

2. Главред [Електронний ресурс] : україн. версія / медіа холдінг “Главред”. – Електрон. дані. – К. : Главред, 2002. – Режим доступу: <http://glsvred.info/> (дата звернення: 15.10.2011). – Назва з екрана.

Опис частини сайту (інформації, розміщеної на одній зі сторінок сайту)

1. До відома професорсько-викладацького складу та аспірантів [Електронний ресурс] // Черкаський нац. ун-т ім.

Б. Хмельницького : [сайт]. – Електрон. дані. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. – Режим доступу: [http:// index.edu.ua/index.php/ html](http://index.edu.ua/index.php/html) (дата звернення: 15.10.2011). – Назва з екрана.

2. Музей-архів та Документаційний центр українського сам-видату [Електронний ресурс] // “Смолоскип” : укр. незалежне вид-во : [сайт]. – Електрон. дані. – К. : Смолоскип, 2009. – Режим доступу: [http:// www. smoloskyp.org.ua /index. php?](http://www.smoloskyp.org.ua/index.php?Option=com_cjntent&view=article&id=13&Itemid=151) Option = com_ cjntent&view = article&id = 13&Itemid = 151 (22.05.09). – Назва з екрана.

Опис друкованих видань, розміщених в Інтернет

1. Гришкова Р. О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей [Електронний ресурс] : монографія / Р. О. Гришкова. – Миколаїв : Вид-во МДДУ ім. Петра Могили, 2007. – 424 с. – Режим доступу: [http://bibl.kma.mk.ua/ index.php?m = 9&b = 14](http://bibl.kma.mk.ua/index.php?m=9&b=14) (дата звернення: 20. 12. 10). – Назва з екрана.

2. Битяк Ю. П. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підручник / Ю. П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер. 2005. – Режим доступу : [http://ebk.net.ua/Book/law/bityak_ admpu/zmist.htm](http://ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/zmist.htm) (дата звернення: 2009. 2011). – Назва з екрана.

Опис частини друкованого документа (книги, журналу, збірника), розміщеної в Інтернет

1. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті [Електронний ресурс] : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. “Крим-2003”) / Л. І. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу:

<http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/klinko.htm>. (дата звернення: 16.05.09). – Назва з екрана.

Інші електронні ресурси

[http:// ru. Wikipedia. Org/ wiki/ BOB](http://ru.Wikipedia.Org/wiki/BOB)

Strategic Defense Initiative // <http://www.org/nuke/space>.

Possible Soviet Responses to the US Strategies Defense Initiative. Interagency Intelligence Assessment. CIA Historical Review Program. – [http:// www.fas.org/spp/starwars](http://www.fas.org/spp/starwars) (на 12.09. 1983).

Аудіо видання

1. Повалій Т. Чортополох [Звукозапис] / Таїсія Повалій. – К. : ТОВ НАК, 2000. – 1 мк.

2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів [Звукозапис] : аудіокнига MP3 / Юрій Андрухович; текст читає Юрій Андрухович. – К. : А.Е.Л, [2009]. – 1 електрон. опт. диск.

Відео видання

1. Назар Стодоля [Відеозапис] : за однойменною драмою Тараса Шевченка / реж. Григорій Чухрай. – К. : Артеменко Т. С., 2009. – (Українське кіно українською мовою). – 1 електрон. опт. диск.

2. Сватання на Гончарівці [Відеозапис] : комедія за п'єсою Г.Квітки-Основ'яненко / реж. Ігор Земгано. – К. : Артеменко Т. С., 2007. – (Українське кіно українською мовою) – 1 електрон. опт. диск.

Дисертації

Лутовинова В. І. Українська рекомендаційна бібліографія (історичні та теоретико-методологічні засади) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” ; Київський держ. ун-т культури і мистецтва / В. І. Лутовинова. – К. – 202 арк.

Чишко В. С. Біографістика як галузь історичної науки : історіографія та методологія : дис. на здобуття наук. ступеня докора. істор. наук : спец. 07.00.06 : “Історіографія, джерелознавства та спеціальні історичні дисципліни”; Інститут історії НАН України / В. С. Чишко. – К., 1997. – 550 арк.

Автореферати дисертацій

Антонечко М. І. Заселення Донбасу: соціально-економічні та етнонаціональні аспекти (середина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук.: спец. 07.00.01 “Історія України” ; Донецький національний ун-т / М. І. Антонечко. – Д., 1994. – 22 с.

Ващенко В. В. Фактори формування історичної концепції в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук) спец. 07. 00. 06 : “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський державний ун-т / В. В. Ващенко. – Дн., 1998. – 17 с.

Словники

Орфографічний словник української мови: близько 114000 слів / За ред. С. І. Головащука і В. М. Русанівського. – К. : Наукова думка, 2009. – 856 с.

Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т. – К., 1966. – Т.1. – 856 с.

Депоновані наукові праці

Філіпова Л. Я. Автоматизовані інформаційно-бібліографічні системи і бази даних / ХДІК / Л. Я. Філіпова. – Харків. , 1996. – 103 с. – Деп. в ДНТБУ 03.03.07, № 195. – Ук. 97.

Брошури

Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В. М. Горобець. – К. : Інститут історії України, 1995. – 69 с.

Каманин І. М. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого / И. М. Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак-Новицького, 1894. – 59 с. + 24 с.

Студенкин Г. И. Родословие графов Бобринских / Г.И. Студенкин. – СПб : Губернская типография, 1889. – 26 с.

Оформлення посилання на джерело, у якому відсутній рік видання

Дебагорий-Мокриевич В. К. Воспоминания. 3-е изд. / В. К. Дебагорий – Мокиевич. - СПб. (б.д.). – 593 с.

Оформлення посилання на джерело, в якому відсутнє видавництво

Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи: їх роль у визвольній війні України. 1917-1956 рр. / В. Наддніпрянець – Нью-Йорк – Торонто – Сідней: Б. В., 1993. – 151 с.

Оформлення посилання на джерело, в якому відсутнє місце видання.

Українські юристи під судом КГБ. – Б. М.: Сучасність, 1968. – 54 с.

Іншомовні видання

Ankersmit F. Historiographi and postmodernism / F. Ankersmit // History and theory. – 1989. – Vol. XXVIII (28), no. 2. – P. 137-153

Smith N. Political Freemasonry in Russia, 1906-1918: A Discussion of the Sources / N. Smith // Russian Review. –

4.10 Додатки

Додатки можуть бути не до кожної роботи. Їх наявність залежить від задуму автора і доцільності включити допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття змісту дипломної роботи. Вони можуть містити ілюстрації, таблиці, історичні карти, схеми, копії архівних матеріалів і документів тощо.

Додатки оформлюються як продовження дипломної роботи після списку використаних джерел і літератури. Додаток повинен мати заголовок, надрукований вгорі малими літерами з першої великої букви симетрично до тексту. У правому боці над заголовком малими літерами з першої великої букви друкується слово “Додаток” і велика літера, що позначає додаток (Додаток А, Додаток В).

Радимо ретельно підійти до оформлення додатків і виключати випадкові та ті, які не стосуються даної роботи. Кожен додаток має відповідати тексту, а текст – додатку. Якщо це ілюстрація, то вона має бути чітко відтворена засобами електрографії, копіювання, мікрофільмування.

Ілюстрацію студент може також виконати чорнилом, тушшю, або пастою чорного кольору на білому папері формату А.4. Фото, малюнки, зображення, ксерокопії тощо розміщують на стандартні аркуші білого паперу формату А.4. Перед палітурними роботами варто ще раз перевірити відповідність додатків змісту розділів, якість відбитків, схем, карт та іншого ілюстративного матеріалу. Звернути увагу на їх нумерацію латинською абеткою.

РОЗДІЛ 5

ПОРАДИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ ЗІ СКЛАДАННЯМ ТА ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧ- НИХ ЗАПИСІВ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ ДО ДИПЛОМНИХ РОБІТ

Самостійне вивчення правил складання й оформлення бібліографічних записів передбачає ознайомлення з низкою методик, орієнтованих на термінологію та визначення, перш за все, заголовка бібліографічних описів та різних зон і елементів бібліографічного опису відповідно до вимог нових чинних стандартів ДСТУ ГОСТ 7.1.:2006 та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. Варто прийти до усвідомлення і розуміння того що, є бібліографічний запис та заголовок.

Уважне ознайомлення з літературою має відбуватися за наступним планом. Перш за все, варто звернути увагу на терміни та визначення, а саме: бібліографічний запис, заголовок бібліографічного запису, бібліографічний опис, одночастинний об'єкт, багаточастинний об'єкт, однорівневий опис, багаторівневий опис, аналітичний опис.

Доцільно також звернути увагу на загальні положення бібліографічного запису та заголовка. Особливо уважно потрібно уяснити з чого складається заголовок і його види. У спеціальній літературі виділяються відповідні види заголовків: а) заголовок,

що містить ім'я особи, заголовок, що містить найменування організації, заголовок, що містить уніфіковану назву, заголовок, що містить позначення документа, заголовок, що містить географічну назву. З двох варіантів опису законодавчих матеріалів: під заголовком та під назвою у списках джерел до наукових робіт фахівці рекомендують використовувати переважно заголовок, що містить ім'я особи [7, 12].

Щоб досягнути сучасні вимоги щодо заголовку, який містить ім'я особи, варто пам'ятати, що у прикнижкових та пристатейних списках літератури, списках використаної літератури, які подаються у наукових роботах, а також у заголовках бібліографічних записів не потрібно ставити коми після прізвища автора, оскільки ім'я та по-батькові пишуть переважно в ініціальной формі [7, 13].

В процесі самостійного вивчення доцільно звернути увагу на однорівневий бібліографічний опис, його структуру та склад за відповідні зони: зона назви та відомостей про відповідальність; зона видання, зона специфічних відомостей; зона вихідних даних, зона фізичної характеристики, зона серії, зона приміток, зона стандартного номера (чи його альтернативи) та умов доступності. Особливу увагу варто звернути на основні зміни, які вніс чинний стандарт до правил складання бібліографічного опису. Увагу мають привернути також особливості складання однорівневого опису окремих видів документів та інше [7, 40-63].

Допитливі студенти мають можливість розширити свої уявлення про сучасні вимоги до бібліографічного опису і вміти правильного оформляти списки джерел і літератури не лише до курсових, але й кваліфікаційних, дипломних та магістерських досліджень. Студенту варто пам'ятати, що у своїй майбутній науковій діяльності йому доведеться постійно використовувати бібліографічний опис, як складову наукового дослідження

З цією метою радимо звернутися до відповідної літератури, яка з'явилася протягом останніх років. Студент має можливість самостійно ознайомитися з наступними виданнями, як через Інтернет, так і завдяки друкованій літературі.

Серед її розмаїття радимо звернути увагу на наступні джерела:

1. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1.-2003, ІДТ) [Текст] : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. – [Чинний від 207-07-01]. – К. : Держстандарт України, 2007. – 47 с. (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи; Національний стандарт України).

2. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (Гост 7.1. - 2003, ІДТ) [Електронний ресурс] : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 : [презентація] / Науково-бібліографічний відділ НІБ України. – дані і прогр. (19 слайдів). – К. : НПУ України, [2008]. – Системні вимоги: Microsoft Powerpoint. Режим доступу: profy.pplu.org/!site/files/400/gost7-06.ppt (дата звернення: 17.05.09). – Назва з екрана.

3. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ) [Текст] : ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. – [Чинний від 2008-04-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2008. – 12 с. (Національний стандарт України).

4. Бібліографічний опис документів відповідно до ДСТУ 7.1:2006, запровадженого в дію в Україні 01.07.2007 [Електронний ресурс] : Метод. реком. / Харків. нац. акад. міського господарства ; уклад. Давидова Н. Б., Науменко О. М. – Текст. дані. – Х. : [б. в.], 2007. – 11 с. – Режим доступу: <http://eprints.kharkov.ua/> (дата звернення : 16.05.09). – Назва з екрана.

5. Библиографическая запись. Библиографические списки [Электронный ресурс] : каталог запросов // Виртуальная справочная служба Российской Национальной библиотеки : [сайт] / Российская национальная библиотека. – Дан. И прогр. – М., 2005 – Режим доступа: [http://vss.nl.ru/ queries/ cat.php=8&prid=1&rid+316](http://vss.nl.ru/queries/cat.php=8&prid=1&rid+316) (дата звернення 28.12.12). – Загл. с экрана.

6. ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления [Текст] : [Методическая консультация] // Библиогр. – 2004. - № 3. – С. 45-72; № 4. – С. 41-64.

7. Інструкція щодо складання бібліографічного запису на автореферати дисертацій [Текст] [Уклад. Рудич О. Б.] ; Держ. наук. установа “Кн. Палата України ім. Івана Федорова”. – К. : Кн. Палата України, 2008. – 19 с.

8. Приклади бібліографічних записів [Електронний ресурс] / Книжкова палата України ім. І.Федорова. – Текст. дані. – К. : Кн. палата України, 2009. – Режим доступу: [http //www.ukrbook.net /bib_zap. Htm#el_vyd](http://www.ukrbook.net/bib_zap.htm#el_vyd) (16.12.12). – Назва з екрана.

9. Про внесення змін до переліків та форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників : наказ від 26.01.2008 № 63 / ВАК України; Голова В. Ф. Мачулін. – К., 2008. – 11 с.

10. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця [Текст] / : практ. посіб. / Микола Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 560 с. – (Серія “Бібліотека видавця, редактора, автора”).

Словник деяких термінів

Бібліографічний запис – розгорнута бібліографічна характеристика видання (джерела, літератури), в якій

бібліографічний опис доповнений тими чи іншими елементами. До нього, окрім бібліографічного опису, який є його головним елементом, входять заголовок, анотація (реферат), класифікаційні індекси, предметні рубрики, довідки про додаткові бібліографічні записи, шифри зберігання документа, номер державної реєстрації та інші відомості про книгу, що дають змогу її ідентифікувати, розкрити склад і зміст з метою бібліографічного пошуку.

Заголовок бібліографічного запису – елемент бібліографічного запису, розташований перед бібліографічним описом і призначений для упорядкування та пошуку бібліографічних записів.

Бібліографічний опис – бібліографічні відомості про документ, призначений для ідентифікації та загальної характеристики документа й подані за певними правилами, які встановлюють наповнення і порядок розташування зон та елементів.

Одностинний об'єкт – об'єкт опису, що складається з однієї частини: одностинний документ або окремих том (випуск) багатотомного документа, окремих компонент комплексного документа, серіального або іншого ресурсу, що продовжується.

Багаточастинний об'єкт – об'єкт опису, що складається з двох чи більше частин і є сукупністю окремих фізичних одиниць на однакових або різних фізичних носіях: багатотомний документ, комплексний документ, серіальний або інший ресурс, що продовжується.

Однорівневий опис містить один рівень. Його складають на одностинний документ, на завершений багаточастинний документ, на окрему фізичну одиницю, а також групу фізичних одиниць багаточастинного документа.

ГЛОСАРІЙ

Алфавітний каталог займає провідне місце, його картки розміщені за першим словом бібліографічного опису книг: прізвище, ініціали автора або назва книги, що не має автора. Якщо перше слово співпадає, картотеки розміщується за другим словом, при збігу других слів за третіми і т.п. У тих випадках, коли перший збіг стосується різних типів книжкового опису, на перше місце ставлять опис під індивідуальним автором, потім – під колективними авторами, а після цього під заголовком. Картотека авторів з одним прізвищем розставляється за алфавітом їх ініціалів. Спочатку розміщуються картотеки без ініціалів, потім з одним або двома ініціалами і потім з іменами й по-батькові. За певною схемою розміщуються твори одного автора: а) опис повного зібрання творів; б) зібрання творів; в) вибраних творів; г) окремі твори (монографії, брошури, статті, матеріали, тези і т.д.).

Аналіз – метод наукового дослідження шляхом поділу предмета на частини.

Аналіз історичний – 1) спосіб наукового мислення для дослідження та вивчення окремих частин історичного процесу, джерел та фактів; 2) спосіб дослідження та вивчення окремих явищ, подій, сторін історичного процесу або підсумок пізнавальної діяльності в процесі історичного пізнання. Допомогає вилучити, дослідити і вивчити явища, події факти

історичного процесу, історичні джерела та історичні постаті. Сприяє досягненню історичної правди та формулюванню історичних оцінок, формувати й застосовувати логіку історичного пізнання. Історичне дослідження і загалом процес історичного пізнання неможливі без **А. І.** як важливого методу історичної науки.

Аналіз історіографічний – наукова оцінка досягнень і результатів у пізнанні історичного процесу. Він здійснюється як дослідження історичного процесу або як проведений аналіз історіографії (історіографія історіографії).

Антикваризм – спосіб реконструкції картин минулого (історичного процесу) в усій їхній внутрішній цілісності, без ніяких посилянь на сучасність. Виникає можливість в історичному мисленні повертатися в минуле й пізнавати його, залишаючись на позиціях учасників і свідків минулого, без оцінок з позиції сучасності.

Антиномія – суперечність між двома єдностями. У розвитку суспільства існує велика кількість суперечностей, які варто осмислювати, враховувати і діяти з метою їх подолання. Одночасно, іноді єдність суспільних процесів ґрунтується на їхніх суперечностях і протиставленнях.

Антропология історична – 1) наукова дисципліна в системі історичних наук, яка досліджує прадавню історію людства, генезис та еволюцію людини; 2) один із наукових напрямів історичної науки (людинознавство), який вивчає людину у всіх її вимірах, як історичне джерело. Набув поширення у культурологічних, етнологічних та етнографічних студіях. Однак, до певного часу не використовувався при дослідженні розвинутих цивілізацій.

Аргументація – логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень (того, що хочемо

довести, тези доказу) за допомогою інших суджень (тобто аргументів, доказів). Аргументація досягає мети, якщо слушно сформульовано предмет доказу і правильно підібрані аргументи. Переконливими аргументами є положення, істинність яких була доведена або вони взагалі ні в кого не викликають сумніву. Аргументи мають бути істинними. Аргументи слід довести незалежно від тези, тобто дотримуватися правила їх автономного обґрунтування. Аргументи не мають бути суперечливими. Аргументи мають бути достатніми, переконливим, ґрунтуватися на вивчених джерелах та літературі, чітко і зрозуміло сформульованими. Вони повинні бути достатніми, щоб переконати читача.

Архетип в історії – прообраз, який визначає походження наступних образів матеріального й духовного походження.

- а) прообраз, ідея, одвічні психічні структури, образи, мотиви;
- б) найбільш давній, невідомий дослідникам текст, від якого поширилися інші тексти писемної пам'ятки;
- в) гіпотетично реконструйована або фактично зафіксована мовна норма, яка є похідною для її подальших проявів.

Бібліографічні покажчики (“Книжковий літопис”, “Літопис газетних статей”, “Літопис рецензій”, щомісячний журнал “Нові книги за рубіжем“ та ін.). У розпорядженні студентів мають бути видання: Бібліографія основних видань Інституту історії НАН України 1936-2001 / уклад. : І. С. Азарх, Л. Я. Муха ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : [б. в.], 2002. – 161 с.; Каталог видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Л. : [б. в.], 2001. – 13 с.; Літопис журнальних статей : держ. бібліог. Покажчик України / Г. М. Калачник, Н. Б. Кузьміні, І. В. Пугач. – К. : [б. в.], 2011. – № 5. – 108 с.;

Літопис книг: державний бібліографічний покажчик України / Г. М. Калинник, Н. Б. Кузьміна, І. В. Пугач. – К. : [б. в.], 2011. – № 4. – 156 с.; Українські бібліографи: біографічні відомості, професійна діяльність, бібліографія / Р. С. Данова (авт. проект, заг. ред. та передм.), Р. С. Жданова (авт. – уклад.). – К. : ДЗ НПУ, 2008. – Вип. 1. – 232 с.

Бібліографічні посилання – сукупність бібліографічних відомостей про цитовані праці, необхідних для їх загальної характеристики, ідентифікації і пошуку.

Посилання в тексті на джерела позначаються порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад: “У низці публікацій [1-6], що вийшли в останнє десятиліття ХХ століття, з’ясовується місце та роль окремих постатей...”. Якщо автор хоче називати праці певних авторів, наприклад, істориків ХІХ століття, то їх прізвища називаються в хронологічному порядку їх життя і діяльності і вказуються порядкові номери у списку джерел і літератури.

Наприклад, *правильно* писати: “У працях М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського [15; 12; 1; 6]”.

При оформленні роботи на ПК варто запобігати випадкам, коли квадратні дужки з посиланнями розпочинають новий рядок. Таке оформлення недопустиме.

Неправильно: “У працях В. Антоновича, М. Грушевського, М. Костомарова, М. Максимовича, О. Єфименко, Д. Дорошенка, [6; 8; 15; 12; 10;] історія України набула концептуальної завершеності”.

Також буде неправильно оформляти посилання таким чином: “В працях В.Смоля, О. Гараня, В. Ковтуна, В. Литвина, [15; 6; 11; 13]... ”. *Правильно* буде ввести додаткові слова, щоб

посилання мало такий вигляд: “В працях таких авторів, як В.Смолій, О. Гарань, В. Ковтун, В. Литвин [15; 6; 11; 13]...”.

Правильно буде й оформлення посилання, коли воно продовжує рядок і переходить вже на новий. Наприклад:

“Окремі аспекти діяльності вищої школи України містять праці В. Пітова, Ю. Курносова, А. Бондаря, В.Макарова [17; 21; 3], статті Б. Кравця, Ю. Легуна [6; 12], газетні публікації В. Буряка та О. Сіренка [4; 19; 21; 27; 29-32] та інших дослідників”.

Нагадуємо, що коли автор дипломної роботи посилається на джерело і вказує сторінку(ки), тоді посилання оформлюється не через крапку з комою, а через кому. Наприклад: “У статті В. Литвина [18, 21-34] розкривається зміст...”.

Часто автору буває необхідно з метою посилення якоїсь тези, думки, наведеної гіпотези, зробити посилання на декілька праць кількох вчених. У такому випадку посилання прийме вигляд [3, 24; 5, 8; 32, 16; 34, 42].

Необхідно також запам’ятати, що крапка ставиться не після закінчення речення, а в кінці посилання, *після квадратної дужки*.

Наприклад, неправильно: “Перші розробки у напрямку дослідження діяльності мецената Г. П. Галагана були здійснені професором Київського університету Ф. Міщенком. [16]”. Неправильно також буде “приліплювання” до останньої букви речення початок квадратної дужки.

Наприклад: Ф. Мищенком.[16]

Правильно ...Ф.Міщенком – пробіл, квадратні дужки – крапка (...Ф. Міщенком [16].).

Студент має також знати, що при наборі на ПК *коми* пишуться відразу за словом, без пробілу. Крапки також (коли відсутнє посилання) в кінці речення ставляться після останньої

букви без пробілу. До того ж студент, у даному випадку, має звернути увагу на написання (на ПК) ініціалів і прізвищ авторів (після імені – крапка, недрукований символ і без пробілу пишеться прізвище). Інакше, автоматично у *Word*-і будуть утворюватися великі проміжки між ініціалами і прізвищами, якщо студент наводить прізвища багатьох авторів. А це недопустимо, оскільки порушиться рівномірність щільності тексту.

Автор дипломної роботи має чітко визначитися з самого початку її написання, чи всі дані про автора (ім'я, по батькові і прізвище) він вписує в текст роботи (у випадку, якщо їх можна повністю встановити), або лише ім'я і прізвище (коли неможливо це зробити). Різнобій у даному випадку недопустимий.

Буття історичне – а) категорія історичного пізнання, яка незалежно від свідомості відбиває реальний світ; б) сукупність існування фактів, подій, явищ історичного процесу.

Брошура – друковане видання обсягом від 5 до 48 сторінок, яке містить оперативну інформацію.

Вживання скорочень:

ім. – ім'я

і т.п. – і тому подібне

та ін. – та інше

див. – дивись

порівн. – порівняй

напр. – наприклад

в. – вік

вв. – віка

ст. – століття

р. – рік

рр. – роки
т. – том
н. ст. – новий стиль
ст.ст. – старий стиль
н.е. – нашої ери
м. – місто
обл. – область
р. – ріка
оз. – озеро
гр. – громадянин
стор. – сторінка
акад. – академік
доц. – доцент
проф. – професор
з.д. – залізна дорога

Вимір історичний – означення явищ, подій, фактів історичного процесу у визначених часі і просторі. Здійснюється на основі принципу історизму та загальнолюдських цінностей, які наголошують на важливості життя людини й існуванні людської цивілізації.

Відзив – письмовий виклад результатів виконання студента дипломної роботи.

Відзив наукового керівника

У ньому зазначаються:

- актуальність теми;
- ступінь наукового і практичного значення праці;
- рівень підготовки студента до виконання професійних обов'язків;
- ступінь самостійності у виконанні роботи;

- новизна поставлених питань та оригінальність їх вирішення;

- вміння використовувати літературу;

- ступінь оволодіння методами дослідження;

- повнота та якість розробки теми;

- логічність, послідовність, аргументованість,

- літературна грамотність викладення матеріалу;

- можливість практичного застосування роботи або окремих її частин;

- висновок про те, якою мірою вона відповідає вимогам, що ставляться перед роботою;

- оцінка за 4-х бальною системою або вказується, що дипломна робота заслуговує позитивної оцінки.

Висновки – логічне завершення дипломної роботи. Вони є підсумком проведеної роботи і подаються як окремі лаконічні положення, що відповідають меті і поставленим завданням. Вони не повинні запозичуватися з опрацьованої літератури, дослівно повторювати положення змісту, основної частини і висновків, зроблених у підрозділах та розділах, а є узагальненням отриманих результатів самостійно проведеного дослідження.

Відкриття історичне – а) оцінювання історичного процесу з позицій історичного часу та простору на основі принципу історизму; б) віднайдення, осмислення і обґрунтування нових закономірностей або особливостей розвитку суспільства. Може бути спрямоване в минуле, визначати сучасність та прогнозувати майбутнє. Може бути здійснене на підставі здобутих нових джерел і фактів та створення нових теорій із використанням досвіду історичного пізнання.

Вічність історична – постійне існування людства в різних формах і проявах розвитку.

Воля історична – а) цілеспрямованість історичного процесу, яка значно впливає на історичну долю суспільства і залежить від напрямків впливу політичних, суспільних сил та державних структур; б) вплив на розвиток суспільства тенденцій минулого і сучасності.

Воля політична – а) цілеспрямований вплив на розвиток суспільства політичних тенденцій, політичних організацій та рухів минулого і сучасності; б) здійснення намагань політичних партій, об'єднань, рухів та їх лідерів у напрямку історичної волі або всупереч їй. Характеризується суб'єктивністю впливу і не завжди може стати історичною волею суспільства.

Вступ – як правило пишеться після того, як написана основна частина дипломної роботи. Однак, студент має увесь час уявляти і чітко представляти собі його структуру (обґрунтування актуальності теми, що вивчається, визначення мети, завдань, об'єкту, предмету, стан наукової розробки проблеми (історіографію питання), джерела дослідження, усвідомлення методів розкриття основного змісту курсової роботи).

Вступне слово – форма виступу, готується заздалегідь, в якому подається: обґрунтування актуальності теми, мети, завдань, об'єкту, предмету дослідження; що вдалося встановити, висвітлити, з'ясувати, довести; якими методами це досягнуто, елементи новизни у теоретичних положеннях та практичних рекомендаціях (якщо останні є); з якими труднощами довелося зіткнутися в процесі дослідження і як вони були подолані; які положення знайшли підтвердження, а які ні; яка забезпеченість реалізації теми джерелами і літературою, стан історіографії проблеми (чи поділена література за етапами: дореволюційний, (радянській) вітчизняний, зарубіжний, сучасний).

У виступі студент відповідає на всі зауваження наукового керівника і рецензента. Виступ не має включати теоретичних положень запозичених з літератури. Особливу увагу необхідно зосередити на особистих розробках. Виступ студента не має перевищувати 5-10 хвилин.

Героїзація історії – спосіб вивчення та пізнання історичного процесу через систему цінностей, які перебільшено героїзують історичні факти, події, явища та історичних постатей.

Гіпотеза історична – а) спроба прогнозувати історичний процес; б) напрям наукового прогнозування в історичному пізнанні.

Гносеологія історична – теорія історичного пізнання. Інколи вживається замість поняття “епістемологія”.

Гомерівський підхід до вивчення історії – а) дослідження та вивчення історичного процесу через призму віддання переваги ролі особи; б) спосіб історичного пізнання, який заснований на вивченні життя та діяльності правителів та вождів.

Групування історичне – спосіб класифікації, відбору історичних джерел, матеріалів за формою і зовнішніми ознаками.

Дві сторони історії – історичний процес та історичне пізнання. Вони пов’язані з життям та діяльністю людини і суспільства. Підкреслюють об’єктивність історичного розвитку суспільства й суб’єктивність історичного пізнання. Історичний розвиток не має умовного способу дій, а процес пізнання має, оскільки погляди на історичний процес можуть змінюватися залежно від оцінок та потреб суспільства.

Держава – організація суспільства, окремих народів із визначеною системою життя. Форми організації: республіка (демократична, президентсько-парламентська, парламентсько-

президентська), монархія, конституційна монархія тощо. Спосіб життя в кожній державі залежить від політичного режиму (демократичний, ліберально-демократичний, авторитарний, чи тоталітарний), який забезпечує його рівень і якість.

Дедукція – розумова конструкція, в якій висновок щодо якогось елемента множини робиться на підставі знання загальних властивостей всієї множини. Змістом дедукції, як методу пізнання, є використання загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ.

Дедуктивним є такий умовивід, у якому висновок про деякі елементи множини робиться на основі пізнання загальних властивостей усієї множини. Змістом дедукції, як методу пізнання, є використання загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ.

Джерело історичне – а) матеріальний або духовний носій інформації про минуле; б) носій інформації про історичний процес, використовується задля історичного пізнання; в) слід історичного процесу або слід матеріального й духовного життя та діяльності людини, людства в часі та просторі.

Джерело історіографічне – а) текст наративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події та явища і являє собою результат свідомої пізнавальної діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах; б) носій інформації про історичний процес, уведений у науковий обіг; в) носій інформації, що відбиває специфічні історіографічні факти, ті що містять відомості з історії історичної науки, про важливі події і явища її розвитку, про осіб, осередки, течії, напрямки, школи, які існували і існують в історичній науці, які збагатили й збагачують історичні знання; г) наукові дослідження, (монографії) опубліковані та рукописні книги, навчальні посіб-

ники, підручники, брошури, статті, матеріали конференцій, науково-популярна та довідкова літератури, публіцистичні твори істориків, біобібліографічні довідники, бібліографічні огляди історичної літератури, рецензії на наукові дослідження і навчальну літературу.

Джерельна база історіографічного дослідження має три рівні:

- 1) конкретний текст історика;
- 2) “великий текст”, тобто сукупність робіт історика, його творчий доробок;
- 3) “історико-культурний контекст” – сукупність матеріалів, що характеризують епоху та умови наукової діяльності історика.

Дипломна робота – кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студентів, яке виконується на п’ятому курсі денної і шостому заочної форми навчання у вищому навчальному закладі.

Дискурс (з англ. “міркування, “мовлення”) – а) сукупність висловлювань, які за певними правилами надають значення зовнішній, по відношенню до автора висловлювань, реальності; б) іноді це стиль і порядок вживання понять і термінів.

Діалектика – метод пізнання природи, суспільства і мислення.

Додатки – продовження дипломної роботи, мають нумерацію літерами латинської абетки. Кожний додаток починається з нового аркуша і має назву, що відповідає його змісту. Вони представляють собою систематизований ілюстрований матеріал, який доповнює, розширює, уточнює положення основної частини дипломної роботи. Зміст кожного додатку має бути максимально продуманим і узгодженим з керівником. Нумерація аркушів з додатками продовжує загальну нумерацію сторінок основного тексту роботи.

Доповідь – письмове оголошення викладу тексту тез на науковому зібранні. Має містити у вступі визначення актуальності, основній частині – стислий виклад авторської позиції головної ідеї чи мети і поставлених завдань теми. У висновках розкривається перспективи та напрями подальшого дослідження. Обсяг 6-8 сторінок і регламентується до 20 хвилин для виступу.

Допоміжний каталог і картотеки. Їх структура, як документальних так і фактичних каталогів і картотек може бути різною. Картотека – перелік всіх виявлених матеріалів з певної тематики.

Досконале опрацювання тексту (суцільне читання) – розуміння, розшифровка, осмислення змісту (в тому числі критичне та творче сприйняття) книжкового, статейного матеріалу, його засвоювання.

Дослідження історичне – а) наукова діяльність спрямована на вивчення та розуміння історії; б) процес вивчення історії людства, її епох, періодів, фрагментів за історичними джерелами; в) наукова робота з історії – тези, матеріали, статті, брошури, монографії, дисертації тощо.

Друга група категорій історіографії містять поняття, запозичені із суміжних галузей знань: філософії, культурології, наукознавства, історії літератури та науки.

Друкарські помилки виплавляються на ПК, а коли робота вже знаходиться у твердому переплетенні описки і графічні неточності виправляються підчищенням або білою фарбою – коректором і написом на тому ж самому місці, або між рядками виправленого тексту (фрагменту, малюнку) тощо.

Думка історична – а) продукт історичного мислення як частини процесу історичного пізнання; б) результат мислительного процесу в ході пізнання історії; в) визначальний напрям історичного мислення в контексті вивчення, дослідження та прогнозування історичного процесу.

Може бути індивідуальною та колективною. Включає у себе сукупність умовиводів, переконань, систему суджень про суспільний та історичний розвиток і узагальнено відображає дійсність. Обумовлена світоглядом, ідеологією, або політикою.

Думка політична – а) продукт політичного мислення як частини процесу історичного пізнання; б) актуальне прогнозування подальшого розвитку явищ, подій та фактів історичного процесу в контексті політичного мислення.

Думка суспільна – сукупність оцінок, поглядів, суджень людей про суспільство, у якому вони живуть. На неї впливає політика, ідеологія, система соціальних цінностей. Історично має декілька стадій розвитку: міфологічна-язичницьку, християнсько-релігійну, сучасну у тому числі активно-особистісну.

Еволюція в історичному процесі – поступовий розвиток суспільства в часі та просторі.

Еклектика – поєднання в одному вченні несумісних, суперечливих ідей, поглядів, підходів, оцінок.

Екстраполяція історична – спосіб переходу від минулого до майбутнього. Намагання за допомогою історичного мислення “заглянути” в майбутнє для його прогнозування й визначення оптимальних шляхів сучасного розвитку.

Ера (епоха) історична – великий проміжок часу, який має точку відліку. Види ер: християнська (нова ера) – від народження Ісуса Христа; візантійська – від створення світу, що відбулося за

5508 р. до нової ери; мусульманська – хіджра – від часу перекочування в 662 р. пророка Мохамеда з Мекки до Медіни.

Етнос – спільність людей із притаманними їй генетичними і духовними рисами, що відрізняють її від інших спільностей.

Завдання дослідження конкретизують мету.

Перше завдання, як правило, пов'язане із з'ясуванням, уточненням, поглибленням, методологічним обґрунтуванням сутності, структури історичного явища, що вивчається. *Друге* завдання – з аналізом джерельної бази дослідження. *Третє* з аналізом історіографії проблеми. *Четверте, п'яте* і т. д. – з аналізом реального стану предмету дослідження, динаміки його розвитку.

Завдання української історіографії:

а) розкрити зміст поняття “історіографія”, гносеологічну природу історіографічних знань, місце та функції історіографії в процесі історичного пізнання;

б) дати аналіз категоріального апарату та методів історіографії;

в) охарактеризувати основні етапи становлення історіографії як спеціальної дисципліни;

г) з'ясувати соціокультурні та внутрішні передумови розвитку процесу історичного пізнання, народження й удосконалення знань про історичне минуле;

д) виділити основні етапи розвитку історичної науки в Україні, визначити критерії періодизації, та специфіку кожного конкретного періоду українського історіографічного процесу;

е) висвітлити процес виникнення та розбудови організаційних структур української історичної науки: наукових установ, товариств, комісій, історичних часописів, навчальних

закладів, особливості соціалізації української історичної науки в умовах бездержавного розвитку українського народу;

ж) вилучити провідні наукові напрями та ідейні течії української історичної науки, роль і місце в ній наукових шкіл;

з) дати характеристику культурно-громадських та ідейних впливів на українську історичну науку, її взаємовідносин з російською, польською, німецькою історичною наукою;

і) показати самобутній характер української історичної науки, її національну специфіку;

к) проаналізувати найголовніші концептуальні ідеї, теорії та схеми української історії, провідні тенденції розвитку української історичної думки, методи та засоби пізнавальної діяльності;

л) виявити “знакові постаті” української історичної науки, простежити їхні творчі біографії в контексті загальноукраїнського історіографічного процесу.

Загальна схема наукового (дипломного) дослідження і його підготовка: 1) обґрунтування актуальності обраної теми; 2) визначення об’єкта предмета, постановка мети і дослідницьких завдань. 3) визначення хронологічних і територіальних меж дослідження; 4) характеристика стану вивчення проблеми (історіографія); 5) аналіз джерельної бази; 6) вибір методів проведення дослідження (методологія); 7) новизна і апробація результатів дослідження; 8) характеристика структури роботи; 9) теоретичне узагальнення накопиченого фактичного матеріалу та опис процесу і досягнення дослідження (у розділах поділених на підрозділи); 10) формулювання висновків до розділ та підрозділів і оформлення загальних висновків; 11) оформлення списку використаних джерел і літератури; 12) оформлення

додатків; 13) систематичне обговорення результатів дослідження з науковим керівником; 14) подання завершеного рукопису роботи на розгляд кафедри; 15) оцінка отриманих результатів (відзив наукового керівника, рецензія рецензента); 16) підготовка до захисту (написання виступу); 17) публічний захист дипломної роботи.

Загальні висновки – узагальнений і стислий виклад підсумків здійсненого дослідження. Вони мають відповідати реалізації мети, визначеним завданням та не дублювати висновки до розділів і підрозділів роботи.

Заголовки структурних частин дипломної роботи: “ЗМІСТ”, “ВСТУП”, “РОЗДІЛ 1”, “РОЗДІЛ 2”, “РОЗДІЛ 3”, “ВИСНОВКИ”, “СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ”, “ДОДАТКИ” друкуються великими літерами симетрично до тексту.

Закономірність історична – а) результат закономірного й послідовного розвитку суспільства; б) послідовність і логічність здійснення історичного процесу, яка засвідчує його незворотність; в) категорія історичного пізнання, яка з позиції історизму вибудовує в логічній послідовності факти, події та явища.

Заперечення (тим, часом, але, тоді, як, проте, аж ніяк, тим не менше).

Засобами логічного зв’язку можуть виступати займенники, прикметники і дієприкметники (названий, той, даний, такий, вказаний, зазначений).

Захист дипломної роботи – заключний етап її підготовки і опрацювання. Проводиться згідно до графіка, затвердженого кафедрою, в присутності комісії у складі керівника та двох-трьох членів кафедри.

Збірник наукових праць – містить низку матеріалів одного чи кількох авторів.

“ЗМІСТ” – наступна сторінка після титульного аркушу дипломної роботи. “ВСТУП”, кожний “РОЗДІЛ” (при необхідності підрозділ), ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ, ДОДАТКИ” нумеруються (окрім аркушів “змісту” і “вступу”) згідно сторінки в тексті роботи. Він є елементом плану, викладеному у дипломній роботі. Всі розділи і підрозділи, що є у плані, мають бути виділені в тексті заголовками і при необхідності підзаголовками. Приклад оформлення аркушу “ЗМІСТУ” див. Додаток В.

Зміст відзиву на дипломну роботу містить визначення: а) актуальності; б) ступені наукового і практичного значення роботи; в) рівень підготовки студента до виконання дипломної роботи; г) ступень самостійності у виконанні дипломної роботи; д) вміння використовувати джерела і літературу; ступінь оволодіння методами дослідження; е) повнота та якість розробки теми; ж) логічність, послідовність, аргументованість, літературна грамотність викладу матеріалу; з) можливість практичного застосування; і) висновок про те, в якій мірі відповідає вимогам, що ставляться перед дипломними роботами.

Захист дипломної роботи – відповідальна частина наукової діяльності студента. Після написання і доопрацювання з врахуванням зауважень наукового керівника дипломна робота може бути допущена до захисту. На відповідних кафедрах відбувається попереднє обговорення робіт, а за місяць до дати захисту на засіданні ДЕК, відбувається попередній кафедральний захист дипломної роботи.

Після остаточного доопрацювання дипломна робота подається студентом науковому керівнику. Після цього керівник разом з письмовим відгуком подає на випускаючу кафедру, яка на підставі цих матеріалів вирішує питання про допуск студента до захисту.

У разі не допуску до захисту дипломної роботи у зв'язку з незадовільним станом її підготовки, директор навчально-наукового інституту подає клопотання про відрахування студента з університету як особи, що не виконала навчального плану.

Захист дипломної роботи відбувається згідно графіка на засіданні ДЕК. Голова ДЕК оголошує про початок захисту, нагадує процедуру захисту, оголошує назву дипломної роботи, прізвище, ім'я, по-батькові студента-дипломника, прізвище наукового керівника і рецензента.

Студент у короткому виступі стисло характеризує і обґрунтовує актуальність, наводить об'єкт, предмет, мету, завдання, висвітлює стан вивчення теми, її джерельну базу, хронологічні і територіальні межі роботи, її методологічну основу, апробацію результатів дослідження і наявність публікацій (якщо такі є), наводить основні положення та повідомляє про зроблені висновки.

Після виступу студенту задаються запитання, оголошується зміст відзиву керівника і рецензії рецензента дипломної роботи і відбувається дискусія, в якій, крім членів ДЕК, можуть брати участь усі присутні на захисті. Результати захисту дипломних робіт оголошує голова ДЕК. Вони визначаються оцінками “відмінно”, “добре”, “задовільно” і “незадовільно”.

Ідеалізм історичний – надання переваги в процесі історичного пізнання і дослідження історії духовно-культурницьким факторам.

Ідея – продукт людського мислення, форма відображення дійсності.

Індукція – перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину предметів класу робиться висновок стосовно класу в цілому.

Інтелектуальна історія науки – а) це історія ідей, теорій, концепцій. Вона спрямована на розуміння внутрішніх, когнітивних чинників розвитку наукового пізнані; б) історичні твори професіоналів-інтелектуалів, розраховані на еліту суспільства й на потребу інтелектуалам від історичної науки; в) поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичної чи економічної історії), яка вивчає історичні аспекти всіх видів творчої діяльності людини.

Інтерпретація історична – а) погляд на історичний процес або його частку; б) спроба обґрунтування історичного розвитку, явищ, подій, фактів із визначених позицій; в) спосіб тлумачення подій життя суспільства з позицій історичної науки та її наукових шкіл.

Інформація історична – а) повідомлення про факти, події, явища історичного процесу, життя суспільства; б) сукупність відомостей про історичний процес, період, явище.

Іншування – підхід в методології до історичного процесу, котрий використовується для виділення образу чи стереотипу “іншого” або “чужого” з метою формування ставлення до цих образів. Його виникнення пов’язане із західноєвропейською історіографією і приходиться на кінець ХХ ст., коли з’явилася потреба формування толерантного ставлення до інших.

Істина історична – а) категорія історичного пізнання, яка ґрунтується на реаліях, що мають безсумнівну доказовість існування; б) неспростовна реалія історичного процесу.

Історизм – а) загальноісторичний принцип пізнання, який визначає логічність і послідовність явищ, подій, фактів відповідно до часу та простору; б) принцип наукового пізнання, який пояснює історичний процес з точки зору закономірного логічного розвитку фіксовано і в історичних часі та просторі.

Історицизм – а) спроба передбачити розвиток суспільства на основі пізнання і прогнозування; б) категорія історичного пізнання, спрямована на пояснення можливості осмислення законів історичного розвитку і передбачення майбутнього.

Історичне мислення – найвищий ступінь пізнання людиною історичного процесу, логічно відображеного у свідомості правдивого характеру подій, фактів, явищ історії у всіх їх чисельності, взаємозв'язку, взаємозалежності, причинно-наслідкових виявів.

Історичність – а) поняття, яке визначає зв'язок часу та простору з людиною й людством; б) поняття, яке визначає приналежність до історичного процесу.

Історіографія – це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає процес виникнення, сприйняття і поширення історичних знань, змін в організації і методах їх отримання, виконанні певних пізнавальних, методологічних, конструктивно-критичних, прогностичних, світоглядних, аксіологічних та соціальних функцій.

Історіографічний процес – це об'єктивний, цілісний процес генезису та розвитку історичного пізнання, накопичення та удосконалення історичних знань.

Історіографічне джерело – різновид історичних джерел, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас є доробком цього процесу.

Історіографічна концепція – а) обґрунтована на основі низки історіографічних фактів, об'єднаних певними ідейно-теоретичними засадами система поглядів; б) доведена точка зору у висвітленні та оцінці певних процесів, явищ в історичній науці.

Історіографічна ситуація – певний фрагмент історіографічного процесу в його конкретному просторово-часовому вияві.

Історіографічна теорія – узагальнене і пояснене теоретичне знання про конкретний стан історичного пізнання у його найсуттєвіших соціокультурних вимірах. Вона є спробою пояснення процесу конструювання історичного знання в конкретних соціальних, інтелектуальних і культурних просторово-часових умовах. Вона виконує допоміжну функцію щодо вивчення конкретних історичних проблем і одночасно важливу світоглядну функцію, вказуючи на зміну історичних картин світу в залежності від різноманітних соціокультурних чинників.

Історіографічна традиція дослідження – праці, які послужили зразком вивчення тієї чи іншої проблеми.

Наприклад, для з'ясування факторів формування історичної концепції в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст. історіографічну традицію дослідження склали праці М. Вебера (Вебер М. Наука как призвание и профессия // Самосознание европейской культуры XX века. / М. Вебер. – М., 1991. – С. 130-149.); Л. Косаревої (Косарева Л. М. Внутренние и внешние факторы развития науки (философско-социологический аспект проблемы). – М., 1984. – 74 с.); С. А. Лебедева (Лебедев С. А. Философские основания и эвристические возможности интерналистского и экстерналистского объяснения развития

наукового знання / С. А. Лебедев // Вестник МГУ. Философия. – 1991. – № 3. – С. 5-13) та ін.

Історіографічний факт – аналогічний історичному, але основна відмінність в тому, що в ньому йдеться не про “ факт-подію, а про “факт-знання” і є доробком пізнавальної діяльності історика або групи істориків.

Історіографічний фон дослідження – праці, які висвітлюють особливості історичного явища та особливості творчості історика.

Історіописання – процес створення історичних праць у письмовій прозаїчній формі, який з’явився з появою писемності та факсації діяльності осіб, подій, фактів тощо.

Історіософія – а) наука, яка виникла на межі історії та філософії, вивчає основні засади теорії та практики історичного пізнання. Часто ототожнюється з філософією історії; б) теорія і практика історичного пізнання.

Історія – а) сукупність знань про історичний процес; б) наука, яка в хронологічній послідовності вивчає конкретний розвиток людського суспільства, його закономірності та особливості; в) оповіді про далеке та близьке минуле (для молодших школярів); г) процес розвитку природи і суспільства; д) комплекс суспільних (історичних) дисциплін, які вивчають минуле людського суспільства; ж) вимірювана лісенарним (безперервним) часом багатоперспективна візія племені, етносу, народу, нації, себе у історичному просторі, коли у них (племені, етносу, народу, нації) з’являється потреба зафіксувати свій досвід письмово.

Історія історичної науки – а) сукупність знань про становлення та розвиток історії як науки від формування об’єкта,

предмета, мети, завдань, методик і технологій історичного дослідження та історичного пізнання; б) наукова дисципліна, система знань про стан історичної науки на кожному етапі її розвитку; в) досвід історичних шкіл, напрямів, течій, установ та кадрів історичної науки.

Історія повсякденності – а) методологічний підхід, який забезпечує вивчення життя суспільства в його повсякденній одноманітності; б) напрямок антропологічно орієнтованої історичної науки, що вивчає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності у процесі якої здійснюється безпосереднє й опосередковане (через предмети культури) спілкування людей протягом усього історичного розвитку.

Каталог – перелік документальних джерел інформації, наявної у фондах даної бібліотеки.

“Кінець історії” – а) поняття, яке визначає якісні зміни у суспільстві, що ведуть до ліквідації явищ (війн, тероризму, епідемій тощо); б) концепція переходу людства до усвідомлення вічного (поняття використовували Г. Гегель, Р. Гвардіні, М. Бердяєв, Ф. Фукіяма, С. Кримський та ін.).

Класифікація історична – а) спосіб виділення за певними ознаками та характеристиками в окремий ряд фактів, подій, явищ історичного процесу та історичних джерел задля наукового пізнання; б) спосіб порівняльно-історичного аналізу для групування, типології та систематизації фактів, подія, явищ, історичних джерел. Має декілька видів: групування, типологія, систематизація і періодизація.

Класова боротьба – а) конкретно-методологічний принцип, який вириковується у марксизмі як важливий

методологічний підхід у пізнання, як рушій історичного процесу;
б) боротьба між соціальними верствами, групами суспільства.

Кліометрія, кліометрика – спеціальна історична дисципліна, яка розробляє і застосовує економічну теорію а також кількісні та математичні методи для описування та пояснення історичних явищ і процесів у сфері економічного розвитку.

Компіляція (від лат. *compilation*, букв. – пограбування) – складання роботи на підставі чужих досліджень, без самостійного опрацювання джерел і літератури.

Контрольна схема самоперевірки виконаної дипломної роботи: а) **Вступ** (чи містить обґрунтування актуальності, визначення об'єкта, предмета мети, завдань, хронологічних і територіальних меж, аналіз стану історіографії теми, огляд використаних джерел, використання методів дослідження опрацювання результатів роботи, наявність публікацій, коротку характеристику структуру дослідження; б) **Розділ 1** (чи системно, послідовно і логічно викладений матеріал у відповідних підрозділах, чи реалізовані в ньому намічені завдання (наприклад, 2, 3) визначені у вступі, чи є обґрунтованими висновки до підрозділів та самого розділу); в) **Розділи 2-3** (все зазначене вище, окрім того чи відповідає розкриттю завдань (4, 5, б), визначених у вступі. Зазначене вище у вимогах до розділів щодо відповідності завдань, може бути обмеженим у відповідності завданню першому, або другому, визначених у вступі); г) **Висновки до підрозділів та розділів** (не повинні повторюватися у загальних висновках); д) **Висновки** (заклучна частина роботи); е) складений, згідно стандартів

бібліографічного опису *список використаних джерел і літератури*; ж) *Додатки* (нумерація буквами латинського алфавіту).

Конкретно наукова методологія – а) сукупність ідей або специфічних методів певної науки, які є базою для розв'язання конкретної дослідницької проблеми; б) це наукові концепції, на які спирається даний дослідник.

Конспект – короткий виклад прочитаного. В буквальному розумінні “огляд” основних думок твору без подробиць і другорядних деталей. За своєю структурою часто відповідає плану книги.

Концепція – а) система поглядів на певне явище; б) система опису історичного явища; в) спосіб розуміння, тлумачення якихось, подій явищ, процесів, г) основна ідея будь-якої теорії; д) система доказів певного положення, провідний задум, певний спосіб розуміння, пояснення будь-якого явища; е) основоположна ідея теорії, загальний її задум, викладений у конструктивній для практики формі; ж) теорія (ідея), переведена в алгоритм вирішення конкретної проблеми. Як і концептуальність, покладена в основу формування мети та завдань розвитку історичного пізнання та історичної науки як загальнометодологічний підхід.

Книги – багатосторінкові неперіодичні твори понад 48 сторінок. Розрізняють монографії, підручники, навчальні посібники.

Культурологічний підхід до пізнання історії – методологічний підхід у вивченні суспільства, який віддає перевагу чинникам духовно-культурного розвитку.

Курсова робота – самостійне навчально-наукове дослідження студентів, яке виконується з певної дисципліни або з окремих її розділів. До загального обсягу роботи не входять додатки, список джерел і літератури або список використаних джерел і літератури, таблиці, малюнки, але всі сторінки підлягають нумерації. Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, малюнків, таблиць, додатків подають арабськими цифрами без знака №. Заголовки структурних частин курсової роботи “ЗМІСТ”, “ВСТУП”, “РОЗДІЛ 1”, “РОЗДІЛ 2” “ВИСНОВКИ”, “СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТЕРИ” або “СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТЕРИ”, “ДОДАТКИ” друкуються прописними літерами симетрично до тексту. Крапку в кінці заголовку не ставлять. Відстань між заголовком та текстом – 3-4 інтервали. Додатки позначаються послідовно великими літерами латинської абетки. Перший додаток позначається буквою А. Першою сторінкою курсової роботи є титульний аркуш, який включається до загальної нумерація як і аркуш змісту, однак на них цифри 1 і 2 не ставляться. Цифра 3 *ставиться* на аркуші “ВСТУПУ”. Номер розділу ставиться після слова “РОЗДІЛ”, після номера крапка не ставиться. Ілюстрації позначаються словом “Мал.”

Студент має засвоїти термінологічну систему науки історії, особливості наукової мови та певні стандарти викладу матеріалу, пов’язаними з особливостями синтаксису наукової мови. Поділ курсової роботи здійснюється за певними рубриками, найпростішою з них є абзац – відступ вправо на початку рядку кожної частини тексту.

Абзац – поєднує кілька речень. У нього укладається завершена думка. Перше речення абзацу має нести глибоке

сміслове навантаження, ніби передає його тему і одночасно має бути тісно пов'язане з попереднім реченням. Кількість речень в абзаці залежить від глибини думки. На одному аркуші має бути не менше *трьох абзаців*. Кожний розділ і підрозділ мають закінчуватися висновками. Вони не повинні мати характер констатації і самостверджень, які не потребують доказів. Їх положення не повинні повторюватися у загальних висновках. Послідовність загальних висновків залежить від побудови курсової роботи. Як правило, спершу оцінюють стан розробки проблеми, потім, згідно визначеним мети, завданням, об'єкту, предмету дослідження оцінюється їх реалізація в роботі. Вказується теоретична цінність опрацьованого питання. Варто запобігати простого переліку зробленого, і одночасно, необхідно донести конкретні результати роботи. У висновках студент має синтетично викласти наукові результати опрацювання теми, при необхідності назвати напрямки, питання, що потребують майбутнього опрацювання або визначити шляхи подальшої розробки проблеми. Висновки мають бути обсягом від півтори – до двох-трьох сторінок.

Літературне оформлення дипломної роботи починається з виконання чорнового її варіанту, у якому робляться зміни, доповнення, фіксуються власні думки, оцінки і виявляється, як студент розуміє питання, що вивчається. При необхідності після рекомендацій та зауважень керівника відбувається переробка окремих частин самим автором. Вважається нормою, коли дипломна робота перероблюється кілька разів і доводиться до остаточного варіанту. Студент має робити все необхідне, щоб представити чорновий варіант якомога раніше керівникові. Обов'язкове дотримання таких вимог як змістовність, логічність,

послідовність, повнота й широке залучення джерел і літератури, наведення дат за новим чи старим стилем має бути однозначним, логічний зв'язок між розділами й підрозділами, написання висновки до розділів і підрозділів, загальних висновків, їх відповідність головному задуму, редагування кожного речення (читання тексту в голос), загальна грамотність (стилістика, орфографія), запобігання вживання складних синтаксичних конструкцій, відповідність тексту, стандартам і прийнятим правилам (титульний аркуш, зміст, вступ, розділи, висновки, додатки). Усе це сприятиме отриманню високої позитивної оцінки.

Макроісторія – напрям в історичній науці, що вивчає й аналізує важливі, глобального або всесвітнього характеру факти, події, явища, які впливають на історичний процес і визначають історичну долю людства.

Маргінальність – а) “манівці історії” (історичного процесу); б) особливість національно-етнічного й соціально-культурного розвитку народу; в) шлях історичного розвитку суспільства, яке має певні особливості або відмінності.

Марксизм – матеріалістична концепція розвитку людського суспільства. Творці К. Маркс і Ф. Енгельс виділяють в історії формації. Їх визначення залежить від панівних форм власності та розподілу матеріальних благ і духовних цінностей, вироблених у суспільстві. К. Маркс вважав, що людство має прийти до соціалізму й комунізму як вищих форм розвитку.

Мета дослідження формулюється коротко, точно й конкретно відображає те головне, очікуване, що намагається здійснити дослідник. Вона конкретизується і набуває розвитку в завданнях дослідження.

Ментальність – а) духовно-генетична основа поведінки представників певної спільності людей; б) спільне “психологічне оснащення” представників певної культури та світобачення, яке визначає поведінку людини, соціальної групи та суспільства.

Ментальна структура нації – функціональний розподіл сфер життєдіяльності між членами національної спільноти.

Метаісторія – аспект історії, спрямований лише на розширення горизонтів її осягнення.

Метод (гр. *methodos*) – спосіб пізнання, дослідження явищ природи, суспільного життя, історичного процесу.

Методи історичного дослідження – способи для виконання завдань і досягнення мети історичного дослідження. Серед них виділяють: історико-типологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-реконструктивний, проблемно-хронологічний та інші.

Методи історіографії: 1) засоби конкретного історіографічного аналізу; 2) методи історіографічного синтезу (класовий, культурологічний, сцієнтистський та ін.)

Методи наукового пізнання поділяються на загальні і спеціальні. Загальні методи поділяються на *три групи*: 1) методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, зміни, експерименти; 2) методи, які використовуються на емпіричному і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція, дедукція, моделювання та ін.); 3) методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного та ін.)

Методика (гр. *methodike*) – сукупність прийомів, засобів дослідження, порядок їх застосування і інтерпретації отриманих з їх допомогою результатів. Вона залежить від характеру об’єкта

вивчення; методології, мети, завдань, та загального рівня кваліфікації дослідника.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій.

Методологія – термін складається з двох слів: (гр. *methodos*) – а) шлях досягнення, теорія і способи пізнання та б) – (*logos*) – вчення, наука, тобто дослівно, методологія – наука пізнання, вчення про його методи; в) сукупність основних законів, категорій, принципів тощо, які визначають напрям наукового пізнання світу; г) окремий підхід до дослідження, вивчення та розуміння історичного процесу в ході історичного пізнання; д) визначений науковий підхід у теорії та практиці історичного пізнання.

Методологічна база наукового дослідження – це принципова позиція дослідника. Важливо точно її визначити за схемою: аналіз таких-то і таких-то історичних явищ, обґрунтованих тим-то і тим-то.... Аналіз історичних процесів, обґрунтовано використанням таких-то й таких-то методів, і таких-то й таких-то принципів спеціально історичних методів та інше.

Методологічний інструментарій історіографа – це система принципів (правил), методів, прийомів і засобів історіографічного пізнання.

Методичні прийоми викладу матеріалу: а) *послідовність*, б) *цілісність*, в) *вибірковість*. Послідовний виклад матеріалу. Його перевага – логічна послідовність, що виключає повтори та пропуски, а недолік – нераціональне використання часу. Поки не закінчено написання розділу неможливо перейти до чергового, в той час як матеріал, що не потребує чистового опрацювання,

чекає свого часу і лежить без руху. Цілісний спосіб – написання всієї праці в чорновому варіанті з наступною обробкою її частин, внесення доповнень і поправок.

Перевага полягає в тому, що майже вдвічі економиться час при підготовці чистового білого варіанту роботи. Водночас, існує небезпека порушення послідовності викладу матеріалу. Вибірковий виклад матеріалу дає можливість опрацювати текст у будь-якій послідовності. У такому разі кожний розділ студент має досягти кінцевого результату. В будь-якому разі студент має можливість використати найпридатніший спосіб підготовки чернетки, проміжного та остаточного варіантів дипломної роботи.

Мислення історичне – а) здатність розуміти історичний процес та його перспективи; б) спосіб інтелектуальної діяльності на основі історичних знань; в) процес пізнання розвитку суспільства, який ґрунтується на історичній пам'яті, свідомості та досвіді.

Мікроісторія – а) мікроаналіз, спрямований на дослідження унікальності людини, факту, події; б) напрям в історичній науці, який вивчає та аналізує стосунки між окремими людьми у соціальному середовищі.

Між темою, об'єктом, предметом і метою дослідження обов'язково має бути логічний зв'язок.

Міфологія – а) сукупність міфів, переказів, легенд про природу, світ, богів; б) форма свідомості, заснована на фантастичних уявленнях людей.

Міфологема історична – суб'єктивно створене поняття для пояснення історичного процесу.

Модернізм – “некласична, “посткласична” наука. Як історико-науковий напрям ґрунтується на методологічному

плюралізмі та релятивістському розумінні наукової картини світу, множин логік. Виник у кінці XIX ст. і поширюється до 60-70 рр. XX ст. Йому на зміну приходять поняття “постмодернізм”.

Монізм – філософське вчення, яке бере за основу всього існуючого одне начало – матерію (матеріалістичний монізм) або дух (ідеалістичний монізм).

Монографія – ґрунтовне висвітлення опрацьованої проблеми (обсяг шість і більше др. арк.). 1 арк. – 24 сторінки друкованого тексту. Розрізняють одноосібні і колективні монографії, що є результатом багаторічної праці і отримання фундаментальних наукових досягнень.

Навчальний посібник – видання, що відповідає окремим розділам навчальної дисципліни.

Напрямок в історичній науці – а) спроба вивчати історію на основі визначених методологій та підходів; б) об’єднання вчених на засадах спільності методологічних принципів та настанов (*романтичний, позитивістський, філософська історія, державницький, соціально-економічний, консервативний напрями*).

Наратив – а) оповідь як об’єкт історичного дослідження та вивчення; б) оповідь як описування. В його основу покладено визнання комутативності структурних частин літератури, тексту, повідомлення та їхньої комунікативності з дослідником, читачем.

Народні маси в історичному процесі – головний чинник розвитку суспільства і впливу на історичний процес.

Наука історична – галузь знань, яка вивчає історичний процес, сліди діяльності людини та суспільства. Поділяється на загальноісторичні та спеціальні (допоміжні) дисципліни.

Наукова історична школа – особливий різновид колективної дослідницької діяльності, ядро якої складає

взаємодія двох складових – учителя та учня; це організм дослідників, який базується на визнанні наукового авторитета її лідера, спільних методологічних принципах, головних історіографічних концепцій, історіософських засад та загальній проблематиці. Її характерні ознаки – вироблення та успадкування певних дослідницьких традицій, наявність організаційної структури у формі наукової інституції, осередку, товариства, кафедри, дослідницької групи та функціонування друкованого органу – журналу, збірників наукових праць тощо.

Наукова мова – передбачає формально-логічний спосіб викладу матеріалу, наявність міркувань, що сприяють доказу істини. Важливе значення має смислова точність, ясність, стислість, завершеність, цільність і зв'язаність думок між собою. Наявність неправильного слововживання, подвійного тлумачення певних фраз, недбалий добір слів, недоречно вжите слово, орфографічні, лексичні помилки зразу ж кидаються в очі викладачу й справляють негативне враження про текст, який підготував студент. Навіть “чернетка” роботи має бути написана доступно і дохідливо, без багатослів'я і мовної надмірності, вживання чужомовних слів, тавтології, стилістичних вад, оформлена відповідно до сучасних вимог, без орфографічних і стилістичних помилок.

Наукова стаття – подання інформації про нові дослідження конкретної теми, одержані результати та подальші напрями її вивчення (обсяг від 6 до 24 сторінок). Її структура визначена вимогами Постанови ВАК України від 5.01.2003 р.

Наукова термінологія – втілення сутності даного (історичного) явища.

Науковий текст (а таким є дипломна робота) має бути чітким, цілеспрямованим й прагматичним. Особисті емоційні

оцінки або мовні елементи мають бути виключені. Стиль письмової наукової мови – це безособовий монолог. Виклад матеріалу ведеться від третьої особи, коли все має бути звернене на зміст і логічність, а не на суб'єкти опису (неправильно, коли в тексті студент пише “я думаю”, “мені здається”, “не можу уявити собі”, “автор каже”, “як бачимо” та ін.).

Замість “я”, має розумітися “ми”, але ліпше “на нашу думку”, “нам видається за доцільне зупинитися” (без наростаючого нагромадження в тексті). В такому випадку автор відображає як власну думку, так і певного коло вчених, представників течій, напрямку, школи істориків. Тоді займенник “ми” відображає характерні риси сучасної історичної науки, пов'язані з інтеграцією, колективністю творчості, комплексним підходом до складних історичних явищ і їх оцінки. В наш час, при безсумнівній наявності плюралізму в методологічних підходах, головне полягає в досягненні “правди” історії, якій би течії, напрямку, школі дослідники не належали.

Буде правильно, коли студент притримується обов'язкової об'єктивності викладу. Словами (дійсно, насправді, зрозуміло) підкреслюється достовірність факту. Словами (можливо, ймовірно) можливість факту. Логічній завершеності думок сприяють функціонально-лексичні засоби зв'язку (по-перше, по-друге, спочатку, насамперед, перш ніж приступити).

Наукова школа в історіографії – це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, які гуртуються навколо певної організаційної структури (кафедри, наукового товариства, історичного часопису тощо).

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результати якого містять систему понять, законів і теорій.

Науковий керівник – професор, доцент, який спрямовує роботу студента, допомагає йому оцінити можливі варіанти вирішення взятої до розгляду проблеми, пропонує коло питань для обрання теми дослідження, але кінцевий вибір теми належить студенту.

Науковість – загальнометодологічний принцип історичного пізнання, який характеризує його науковий рівень.

Нація – спільність людей, яка визначається певною ментальністю, стійкою єдністю території, мови та культури.

Неопозитивізм – філософський напрям, який ґрунтується на окремих логіко-методологічних дослідженнях та аналізі наукової мови.

Непродуктивне опрацювання джерел – відсутність цілеспрямованості у читанні, невміння користуватися довідковим апаратом, нераціональна форма запису прочитаного матеріалу.

Неперервність історична – категорія історичного пізнання, яка свідчить про причинно-наслідкові зв'язки в історичному процесі.

Новий підхід до вивчення історії – а) метод історичного пізнання, у якому головним об'єктом та предметом дослідження і вивчення є народні маси та їхня історія; б) підхід, який ставить в основу розуміння історії діяльність і роль народних мас.

Номотетичність – спосіб, метод пізнання, який означає пошук спільного між відмінностями, змінами, метод протилежний ідеографічному. Визначається пошуком закономірностей у розвитку суспільства.

Нумерація – здійснюється арабськими цифрами у правому верхньому куті сторінки, без знака № і крапки. Титульний аркуш є першою сторінкою, зміст другою. На них нумерація не ставиться. На сторінці “**ВСТУП**” ставиться цифра “3”. Номер розділу ставиться після слова “**РОЗДІЛ 1** або **2**”.

Після номера крапка не ставиться, потім, рядком нижче, друкується заголовок розділу. Підрозділи нумеруються у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставиться крапка. У кінці номера підрозділу крапка не ставиться, наприклад “**1.1**”, “**1.2**”, “**2.1**”, “**2.2**” і т.п. На аркуші “**УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ**” номер не ставиться.

Об’єкт – сукупність зв’язків, відносин, існуючих об’єктивно в історичному процесі, явищі, які послуговують джерелом необхідної для дослідника інформації.

Об’єкт історичного пізнання – факт, подія, явище, джерело історичного процесу в дослідженні та вивченні.

Об’єктивність історичних знань – а) спосіб пізнання на основі об’єктивного знання; б) поняття, яке визначає конкретність і реальність історичного дослідження.

Обов’язки наукового керівника роботи: а) надання допомоги у виборі теми, розробці плану (змісту) дипломної роботи; доборі літератури, методології та методів дослідження та інше; б) аналіз змісту роботи, висновків, і результатів дослідження; в) визначення поетапних термінів виконання роботи; г) проведення систематичних, передбачених графіком бесід і консультацій; д) систематичний контроль виконання студентом курсової роботи, при необхідності внесення певних

коректив; е) доповідь на засіданні кафедри про виконання студентом та завершення ним роботи; ж) підготовка відгуку на дипломну роботу.

Образ історичний – реконструкція та відображення реального об'єкта у свідомості історика.

Ознаки наукового дослідження: а) цілеспрямований процес, спрямований на досягнення мети й реалізації поставлених завдань; б) пошук нового, висування оригінальних ідей, нове висвітлення питання, що підлягає розгляду; в) системність процесу дослідження; г) послідовна доказовість узагальнень і висновків; д) дотримання вимог авторського права, коректне оформлення посилань на використані у тексті дипломної роботи джерела і літературу.

Опис історичний – а) етап історичного дослідження, який полягає у фіксуванні фактів історичного процесу та збиранні історичного матеріалу; б) вид наукової діяльності, який готує перехід до науково-теоретичного дослідження.

Основні правила формулювання предмету доказу: а) теза доказу сформульована чітко, без двозначності; б) доказ тези весь час залишається незмінний, він доводить один і той же висновок, положення; в) строгий контроль основної думки і ходу міркування, послідовний зв'язок основних висновків, положень.

“Осьовий час” – період, який визначає перехід людства від первісного суспільства до розвинутих цивілізацій і визначається потужним розвитком інтелекту людей. Історію людства поділяють на три періоди: до “осьового часу”, “осьовий час”, після “осьового часу”. За К. Яспарсом “осьовий час” датується VIII-II ст. до н.е .

Оцінка історична – а) погляд на історичний процес, визначений певними науковими, політичними та ін. підходами; б) критерій, який визначає роль факту, події, явища в історичному процесі; в) суб'єктивний критерій розуміння історичного процесу в ході історичного пізнання; г) визначена характеристика історичного процесу або його частини порівняно з іншими частинами або оцінками.

Пам'ять історична – а) сукупність зафіксованих фактів, подій, явищ історичного процесу; б) сукупність знань, зосереджених у джерелах матеріальної та духовної культури, у генетичній пам'яті суспільства; в) здатність суспільства зберігати й відтворювати минуле. Люди з їх життєвим досвідом є носіями історичної пам'яті. Свідчення життя і діяльності суспільства, які зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках, пам'ятках архітектури, мистецтва та інших скарбницях матеріальної та духовної культури.

Парадигма – загальноприйняте положення науки.

Парадигма історична – а) приклад, зразок із історичного процесу для доведення порівняння; б) концептуальне положення (схема, модель), яка визначає підходи до розуміння історичного процесу на певному етапі історичного пізнання.

Перелік умовних позначень, скорочень і термінів складається при необхідності та доцільності, його введення в дипломну роботу, погоджується із керівником. При кількох разовому їх вживанні перелік можна і не робити (у такому разі у тексті перший раз подається повна назва терміну, позначення, майбутнього скорочення, а далі вже аббревіатура). Він друкується на окремому аркуші двома колонками за

алфавітом (зліва друкується скорочення, справа його повне розшифрування).

Такий перелік може розміщуватися зразу після аркуша “ЗМІСТУ” для зручності користування або після списку джерел і літератури, а якщо є додатки, то після них. Важливо, щоб перелік повністю відповідав скороченням у тексті. Приклад оформлення списку криптонімів та псевдонімів див. Додатки Д і Е.

Період в історіографії – науково визначений відрізок часу в історіографічному процесі, який характеризується рядом спільних рис, особливостей, відмінностей у порівнянні з іншими періодами, має свій початок і відносну завершеність.

Періодизація історична – поділ історичного часу на окремі відрізки: ера, період, етап, які мають хронологічні межі.

Першою сторінкою дипломної роботи є титульний аркуш, який не нумерується.

Підручник – видання, у якому міститься систематизований виклад навчальної дисципліни відповідно до державного стандарту навчальної програми.

Пізнання історичне – а) процес розумової діяльності людини, групи людей, суспільства з метою усвідомлення, розуміння, пізнання минулого й сучасного життя та прогнозування майбутнього руху суспільства; б) дослідження, вивчення та розуміння історичного процесу.

Плагіат – (від лат. plagio – краду) – навмисне повне або часткове присвоювання авторства на чужу історичну працю.

Плюралізм історичний – а) множинність використання підходів в історичному пізнанні; б) філософське вчення множинності істин.

Погляд історичний – тлумачення фактів, подій, явищ із позиції історичної науки.

Подія історична – а) факт історичного процесу, який мав або має важливе значення для подальшого розвитку суспільства; б) локальне відтворення ситуації в історичному часі.

Позитивізм – філософський напрям, заснований на тому принципі, що все справжнє – позитивне.

Поле історичного дослідження – а) поняття, яке окреслює об'єкт історичного дослідження за певними критеріями; б) окреслений у часі та просторі об'єкт історичного дослідження за визначеними закономірностями та особливостями історичного розвитку.

Понятійний апарат історіографії поділяється на три групи:

- 1) *традиційний*;
- 2) *новітній*;
- 2) *специфічний*.

До традиційних категорій відносяться такі поняття, як “історіографічний процес”, “історіографічна ситуація”, історіографічне джерело,” “історіографічний факт”, напрям, течія, наукова школа в історіографії .

Попередній план роботи – узгоджений з науковим керівником, наперед розроблений порядок написання письмового твору.

Посилання – обов'язковий атрибут дипломної роботи, який засвідчує знання студентом джерел, літератури, вміння достовірно використовувати фактичний матеріал, ідеї, положення, висновки, які вже є надбанням історичної науки і запозичуються автором для розкриття змісту дослідження. Правильно оформленні посилання засвідчують наукову культуру студента. Їх же свідоме ігнорування – є ознакою плагіату.

Постать (особа історична) – а) людина, особа, яка мала або має вплив на історичний процес і процес пізнання;

б) конкретна людина, зафіксована в історичній науці як джерело й факт історичного процесу. Може бути рушійною, гальмівною або руйнівною силою історичного процесу, залежно від місця (соціального статусу), яке вона займає в суспільстві. У процесі історичного пізнання людина виступає як дослідник, споживач історичного досвіду, творець історії й одночасно є фактом та джерелом історичного процесу.

Постмодернізм (постмодерн) – поняття, що є продовженням модернізму і його заперечення. Має декілька означень: напрям у науці і культурі; інтелектуальна течія у філософії; етап або період історичного розвитку. З'являється як поняття у зв'язку з кризою європейської культури початку ХХ ст. За А. Тойнбі – етап розвитку суспільства від Першої світової війни.

Пошуки методологічних засад (основ) дослідження здійснюються за певною схемою. Вона передбачає: а) вивчення наукових праць відомих вчених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення історії; б) аналіз праць провідних вчених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі, досліджували питання даної галузі (історії); в) узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали дану проблему; г) проведення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї; д) аналіз концепцій у даній сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків; е) вивчення наукових праць зарубіжних учених і практиків.

Правда історична – а) реальний факт, джерело історичного процесу; б) категорія історичного пізнання, яка спирається на реалії, що ведуть до пізнання історичної істини;

в) твердження, яке ґрунтується на реальних джерелах і фактах історичного процесу.

Предмет дослідження більш конкретний і включає лише ті зв'язки і відносини, які піддаються безпосередньому вивченню в даній роботі, встановлюють межі наукового пошуку в кожному об'єкті.

Предмет української історіографії становить вивчення соціальної та інтелектуальної історії історичної науки в Україні, її ролі і місця в духовному житті свого народу, розуміння її як явища науки і культури із властивими їй національними та загальнонауковими рисами й ознаками.

Предметний каталог – розміщення літератури за її змістом.

Презентативність (сучасність) історична – а) розуміння історичного процесу з позицій сучасного історичного мислення; б) категорія історичного пізнання, спрямована на усвідомлення і розуміння сучасності на основі історичних знань (історичних пам'яті, свідомості, мислення); в) дійсність, яка відбувається.

Презентизм – а) намагання розповісти про минуле сучасною мовою; б) загальна назва сучасних суб'єктивно-ідеалістичних напрямів у методології історії, які трактують історичну науку не як відображення реального процесу розвитку, а як вираження ідеологічних відносин сучасності (кожне покоління пише свою історію).

Принцип історичний – основне правило, керівництво до наукового пізнання історії. Принципи можуть бути загальнометодологічними (логічність, науковість, об'єктивність, історизм), й конкретно-методологічними (класовість, партійність тощо).

Принципи – емпірично вироблені, науково досягнуті і усталені практикою основні правила пізнання.

Принципи діалектики – відбивають взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності.

Процедура захисту дипломної роботи включає: а) доповідь студента про зміст роботи; б) запитання до автора; в) відповіді студента на запитання членів ДЕК та осіб присутніх на захисті; г) виступ наукового керівника; д) оголошення відзиву; е) оголошення змісту рецензії; ж) відповіді студента на зауваження, які містяться у відзиві та рецензії; з) заключне слово студента ; и) рішення ДЕК про оцінку роботи.

Процес історичний – а) категорія історичного пізнання, яка вивчає сукупність, взаємозумовленість і взаємозв'язок фактів, подій та явищ історичного буття; б) рух суспільства в історичному часі та просторі.

Процес історіографічний – а) наукова діяльність зі створення історичного дослідження. Відбувається пізнавальна робота історика над аналізом або синтезом фактів історичного процесу; б) в методологічному сенсі ця категорія виступає дослідницьким засобом здійснення історіографічного аналізу.

Реальність історична – а) категорія історичного пізнання, яка спирається на дійсне об'єктивне існування фактів, подій, явищ історичного процесу; б) джерела, факти, події, явища які відбувалися або відбуваються в історичному процесі; в) результат історичного процесу, який мав або має місце (факт, подія, явище).

Результат захисту дипломної роботи – це оцінки: “Відмінно”, “Добре”, “Задовільно”, “Незадовільно”, з

урахуванням якості виконання всіх частин дослідження та рівня його захисту.

Рецензія – письмовий документ, складений в довільній формі, може висвітлювати ті ж питання, що й відзив керівника. Стиль рецензії має відповідати нормам, прийнятим в науковому світі, бути доброзичливим і, одночасно, принциповим. Відносно до автора, рецензент має звертатися у третій особі минулого часу (студент успішно реалізував поставлену мету, проаналізував, висвітлив, довів, показав); до самої роботи – в теперішньому часі (дипломна робота містить... розкриває... та ін.).

Особлива увага в ній звертається на: а) актуальність теми; б) вміння застосовувати теоретичні знання для вирішення конкретних завдань; в) ступінь розкриття теми; г) наявність новизни; д) достовірність результатів і обґрунтованість висновків студента; ж) стиль викладу та правильність оформлення роботи; недоліки роботи; з) загальний висновок про відповідність курсової сучасним вимогам; и) пропонована оцінка: “Відмінно”, “Добре”, “Задовільно”, “Незадовільно”. Рецензія може не завершуватися оцінкою, якщо остання впливає зі змісту відгуку або рецензії.

Отже **письмова рецензія, включає наступні вимоги:**

- а) актуальність теми;
- б) вміння застосовувати теоретичні знання для вирішення конкретних практичних завдань;
- в) ступінь розкриття теми;
- г) наявність у роботі особистих пропозицій і рекомендацій, їх новизна перспективність, практична цінність;
- д) достовірність результатів і обґрунтованість висновків студента;

- е) стиль викладу та правильність оформлення роботи;
- ж) недоліки;
- з) висновок: відповідність сучасним вимогам й оцінка роботи.

Робота з джерелом – вміння правильно оцінити, вникнути у зміст, вилучити і зафіксувати в зручній формі всі важливі і потрібні відомості.

Розділ – складова частина дипломної роботи. Номер (на першому рядку) і назва (вже на другому рядку) нового розділу пишуться на новому аркуші прописними буквами і можуть виділятися жирним шрифтом.

Приклад оформлення:

РОЗДІЛ 2
ЗАГАЛЬНІ І КОНКРЕТНІ ПРОБЛЕМИ СТАНУ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ КІНЦЯ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ ст.

Текст

Приклад оформлення розділу з підрозділами:

РОЗДІЛ 2
ЗАГАЛЬНІ І КОНКРЕТНІ ПРОБЛЕМИ СТАНУ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ КІНЦЯ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ ст.

Текст

2.1 Проблеми періодизацій і місця української історичної науки 80-х рр. ХІХ – початку ХХ століть

Текст.

2.2 Діяльність організаційних установ, аналіз стану української історичної науки 80-х р. ХІХ – початку ХХ століть

Текст.

Рекомендується також між розділом і підрозділами подавати текст, який характеризує загальну постановку питання і потім у підрозділі(ах) воно розкривається. Між початком розділу і тестом має бути певний проміжок (при наборі на ПК) не менше двох інтервалів (нагадуємо, що інтервал є полуторний). Це ж правило діє і для оформлення підрозділів (два полуторних інтервали між розділом і інтервал між номером і назвою підрозділу).

Наприклад:

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ І КОНКРЕТНІ ПРОБЛЕМИ СТАНУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Вивчення історії, української історичної науки 1880-х років – початку ХХ ст. визначається перш за все тим, що в її центрі стоїть постать М. С. Грушевського. Внаслідок суспільно-політичних причин специфічні риси цієї епохи притягують увагу переважно зарубіжних українських вчених, які в залишеній традиції черпають силу і енергію для своєї творчості. Значні успіхи історичної науки в Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ століть сприяли, особливо в 1920-х рр., очищенню простору для зміцнення наукових основ історичного пізнання. Зазначене виявилось в підвищенні наукового рівня історичних праць. Зокрема, в царині української історіографії у підготовці Д. І. Багалієм, І. П. Крип'якевичем, особливо Д. І. Дорошенком, синтетичних досліджень, котрі закарбували значні досягнення української історичної науки, створивши її синтетичний образ.

В цьому зв'язку інтерес викликають питання: як розв'язувалася проблема періодизації і місця української історичної науки тієї доби, відбувалося вивчення діяльності організаційних установ, праць тогочасних вчених, наскільки адекватно досліджувались постаті провідних істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., якою є ступінь історіографічного осягнення діяльності організаційних установ М. С. Грушевського і тогочасних наукових шкіл. Відповідь на них потрібно шукати в тогочасних суспільно-політичних умовах.

Представники історичної науки зазначеного періоду, переживши революцію, як ніхто інші, відчули на собі зміну складу національної еліти, внаслідок поразки революційних змагань, наступу нової хвилі історичної свідомості, поглинаючої значну частину традиційних уявлень та позитивістських підходів. Частина з них, з метою їх збереження, склали дисидентську гілку українських істориків.

З початку 1920-х років і в наступні десятиліття під впливом двох переважних чинників відбувається розвиток української історіографії: на одному полюсі – відбувається зародження, становлення і зростання державного регулювання організації наукових досліджень, визнання марксистської ідеології головним імперативом, теорією пізнання минулого, на другому – в еміграції та в діаспорі – функціонування в межах розвитку європейської і світової історичної науки, створення за її підтримкою історичних наукових установ, товариств та періодичних видань.

Зазначена вище загальна тенденція усунення національних форм науки і культури в Україні проявилася спершу

збереженням, а пізніше відкиданням і винищенням в 1930-х роках носіїв цієї свідомості, втриманням цього процесу в середині 1950-х років і спробами в 1960-х частково повернути назад, як із середини 80-х різними, частково врівноваженими факторами.

Отже, прямолінійно уявляти розвиток історіографії в Україні недоцільно і методологічно невиправдано. Стосовно ж проблеми діяльності М. С. Грушевського, як громадсько-політичного, культурно-освітнього діяча, організатора наукового життя, керівника історичних шкіл у Львові і Києві, видатного історика – все ж відмічається тенденція з кінця 1920-х років і надалі, стабільної негачії, яка придушила спроби з середині 1960-х років об'єктивніше підійти до спадщини істориків “демократичного напрямку” кінця ХІХ – початку ХХ ст. Сліди відмінних підходів помітні навіть сьогодні у спеціальних, навіть у історіографічних, працях і частково залишаються в ментальності українських вчених.

2.1 Проблеми періодизацій і місця української історичної науки 80-х рр. ХІХ – початку ХХ століть

У радянській історіографії спостерігається формаційний підхід до проблеми періодизації ХІХ століття і розвитку української історичної науки. М. Марченко у праці “Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ століття)” [25], що з'явилася у післясталінські часи (1959) першу половину ХІХ століття оцінює як особливий і повною мірою новий етап розкладу феодално-кріпосницьких відносин...

Отже вивчення... (висновок до підрозділу), наприкінці наводяться висновки до розділу.

Синтез – з'єднання отриманих при аналізі частин в

єдине ціле.

Синтез історичний – спосіб наукового мислення для поєднання фактів, подій, явищ історичного процесу у визначену науково-логічну схему з метою їх дослідження і вивчення.

Систематизація – а) спосіб класифікації за проблемно-тематичним принципом; б) виділення основних питань, аспектів, тем або напрямів у процесі історичного пізнання для їх глибокого, всебічного дослідження та вивчення.

Систематичний каталог – укладення картотеки в логічній послідовності за певними галузями науки. Послідовність розміщення картотек систематичного каталогу завжди відповідає певній бібліографічній класифікації, яких є два типи: а) унікальна десятична класифікація (УДК); б) Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК).

Ситуація історична – а) збіг умов, обставин, які створюють певне становище; б) поєднання розвитку суспільства з можливостями впливу людського фактору; в) пояснення результату розвитку суспільства в процесі пізнання.

Ситуація історіографічна – а) створення опису частини, фрагменту історичного процесу; б) певний фрагмент історичного процесу в конкретному просторово-часовому вимірі.

Скорочення слів здійснюється відповідно до діючих стандартів: ДСТУ 3582-97 “Інформація та документація скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила”, ГОСТ 7.12-93. У науковому тексті мають місце такі види скорочень: а) літерні абрєвіатури; б) складноскорочені слова; в) умовні графічні скорочення за початковими літерами слів; г) умовні графічні скорочення за частинами слів та початковими літерами. Літерні абрєвіатури

складаються з перших (початкових літер) повних найменувань і розподіляються на: а) такі, що читаються за назвами літер (ВЛК, УНР, ЗУНР, УРСР, ПНР, ВНР, США,); б) такі, що читаються за звуками, позначеними відповідними літерами (НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, МТС – Машинно-тракторні станції, ДАК – ДЕРЖАВНА атестаційна комісія). Одним з видів скорочень є складноскорочені слова, які складаються з їх поєднання: а) усічених та повних слів (профспілка – професійна спілка); б) тільки усічених слів (радгоспи – радянські господарства, колгосп – колективне господарство).

Словник термінів і понять, дат, хронологічних таблиць – необхідний атрибут аналітичного сприйняття тексту, автор (студент) складає його лише для себе.

Соціалізм – а) фаза або етап розвитку людства на шляху до комунізму (за марксизмом-ленінізмом); б) учення про розвиток суспільства, держави на ідеях соціалізму; в) локальна система, об'єднання держав соціалістичного напрямку розвитку (соціалістичний табір).

Соціальна історія науки за предмет дослідження має зовнішню історію науки, її організаційні установи, наукові товариства, підготовку кадрів, у широкому розумінні – механізм взаємодії науки та суспільства, науки і влади, науки і культури.

Соціальний лад – поняття, яке визначає соціально-класову структуру суспільства, становище в ньому соціальних верств.

Список використаних джерел і літератури – бібліографічний опис лише тих джерел і літератури, на які посилається автор в своїй роботі. Такі списки, складені на основі робочої картотеки і відображають весь обсяг вжитої літератури. Студент (укладач) має дотримуватися вимог державного

стандарту. Кожна позиція має порядкову нумерацію, починається з нового рядка, джерела і література розташовуються в алфавітному порядку авторів (прізвище ініціали та назва праць), спочатку видання українською мовою, потім – іноземними. Праці одного й того ж автора наводяться в хронологічному порядку їх виходу (за роками) і т.п. Приклад оформлення див. Додаток В.

Список джерел і літератури – бібліографічний опис вивченої і використаної в роботі літератури. Слово “список” може не писатися, а вказується: **ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА**.

Спостереження історичне – метод, спосіб дослідницької роботи, який спонукає до виявлення, відбору і використання джерел і фактів до процесу історичного пізнання.

Спростування здійснюється критикою тези, критикою аргументів і критикою демонстрації.

Стихійність історична – а) відхилення від закономірностей і науково-логічної послідовності процесу історичного пізнання;

Стандартний аркуш паперу передбачає мати текст не більше 30 рядків, надрукованих на друкарській машинці через два інтервали (на ПК через півтора інтервала рекомендується шрифт *Time New Roman Cyr* – текстового редактора *Word 14* пунктів (1,8 мм) лише на його одному боці). Текст розміщується на одній сторінці аркуша білого паперу формату А4 (210 х 297 мм). Довжина кожного рядка не менше 58-60 ударів по клавішам, разом з пробілами – (1600-1700 друкованих знаків). На сторінці має бути 3-4 абзаци. Новий червоний рядок (або абзац) починається з відступу у 4-7 ударів (не менше 8-13 мм). Аркуш має відповідні поля: зверху не менше 25 мм, зліва 30 мм, і справа не менше 10 мм. Під час виконання палітурних робіт верхнє,

нижнє і праве поле аркуша може обрізатися, тому поля його – зменшуються.

Структура роботи складається з титульного аркушу, змісту, переліку умовних позначень (якщо це доцільно), вступу, розділів, підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків (у разі необхідності).

Стиль історичного мислення – тривала сукупність соціально-психологічних настанов, теоретико-методологічних принципів та аксіологічних орієнтирів. Він має різні прояви певної епохи взагалі (стиль мислення античності, доби ренесансу). Стиль мислення, представлений науковим напрямом, науковою школою (романтичний стиль мислення, стиль мисленні школи М. С. Грушевського) й особистий стиль мислення кожного конкретного історика.

Суб'єкт історичного пізнання – а) носій пізнавальної діяльності історичного процесу; б) особа, група, колектив, наукова школа тощо, які досліджують та вивчають історичний процес.

Суб'єктивність історичних знань – а) фіксація та формування історичних знань із тенденційних позицій особи, групи осіб або наукового напрямку; б) намагання пояснювати історичний процес на потребу із позицій сучасності.

Суспільне життя – а) рівень і якість життя суспільства (людей) в умовах визначеного історичного часу та простору; б) діяльність і рух суспільства (людей) в умовах визначеного історичного часу та простору.

Суспільний лад – сукупність (система) чинників соціального, економічного та політичного характеру, які характеризують життя людей.

Суспільство – а) сукупність індивідів, об'єднаних спільними інтересами культурного розвитку та суспільною організацією; б) сукупність людей, об'єднаних спільністю життя; в) природно-історична категорія, яка асоціюється з людством і протиставляється неживій природі, рослинному та тваринному світу; г) сукупність усіх спільностей, соціальних груп, класів конкретної країни, яка являє собою історичну форму життєдіяльності людей, що розвивається.

Сучасність (презентатизм, теперішнє) визначається тією миттєвістю, яка існує в історичному процесі на час дії, але кожен факт миттєво стає або минулим, або відкладений у майбутнє.

Сходоцентризм – поняття, яке характеризує закономірності й особливості історичного розвитку східних або азійських суспільств.

Тези доповіді – попереднє ознайомлення учасників наукових форумів із результатами здійсненого дослідження у вигляді стислого усного викладу змісту публікації автором, доповідачем.

Тезис – грецьке слово, що означає “положення”. Тези – основні положення книги, які складаються в результаті достатньо повного засвоювання змісту твору, чіткого і ясного уявлення про основні ідеї й головні положення. Тези розміщуються в логічній послідовності. Доцільно після кожної тези внизу з боку подати короткий перелік фактів, дат які наводяться автором.

Тема – це те головне, про що в ній йдеться. В темі відбивається проблема, що береться до розгляду в її характерних рисах. Точно і вдало сформульована тема уточнює проблему, окреслює межі дослідження, конкретизує задум, створюючи передумови успішного виконання роботи в цілому. Правильне

формулювання теми залежить від вдумливого опрацювання студентом літератури та джерел і є запорукою успішного написання дипломної роботи.

Тенденційність історичного пізнання – спрямованість у науковому підході до пізнання історії відповідно до рівня інтелекту й соціального замовлення. Основа тенденційності – суб’єктивізм і недостатність знань.

Теологічне пояснення історії – трактування історичного процесу з позиції релігійно-церковних та богословських доктрин.

Теорія – сукупність узагальнюючих положень, які утворюють будь-яку науку або її складові частини.

Теорія (історії) історичного пізнання – а) система знань про історичний процес і історичну науку; б) розвинута форма наукового історичного знання, логічне пояснення закономірностей та узагальнення суспільно-політичної практики. Має дві сторони: процес буття та процес пізнання, які є сферами практичної, теоретичної і пізнавальної діяльності людини та сферами дослідження і вивчення в історичній науці.

Теперішнє, (сучасність, презентативність) – конкретність, яка відбувається і визначається джерелами, фактами, подіями, явищами й людьми.

Техніка запису – книжкова чи карткова форма (остання має переваги), виклад матеріалу лише на одному боці аркуша; практика поміток і відокремлення тексту в книзі (якщо вона у особистому користуванні автора), засіб користування “системою чистих аркушів” (закладка між сторінками чистих аркушів з помітками необхідного тексту); перелік сторінок, що містять матеріали з певних питань, записи тез і конспектування, згідно складеного плану книги.

Техніка читання складається з наступних елементів:

а) попереднього ознайомлення з книгою (заголовок, автор, видавництво, місце, рік видання, анотація, зміст, авторське чи видавницька передмова, довідково-бібліографічний апарат, покажчики, додатки, перелік скорочень, хронологічні, генеалогічні таблиці та ін.); б) читання книги (швидкий перегляд змісту); в) досконале опрацювання твору в цілому і окремих його частин.

Технологія історичного пізнання – а) сукупність методів, шляхів наукового пізнання історії за допомогою вдосконалення і оптимізації навчання та дослідницької праці; б) спосіб, метод історичного дослідження, спрямований на кінцевий результат.

Типологія – спосіб удосконалення понятійного апарату історичного дослідження, який забезпечує системний підхід до історичного явища. Розрізняють: а) аналітичну типологію – метод всебічного або цілісного опису будь-якого однорідного історичного явища; б) градаційну типологію – метод аналізу явищ задля виявлення різних синхронних стадій або ступенів системних історичних досліджень; в) диференціальну типологію – метод виявлення й аналізу принципових відмінностей історичних явищ за умови зовнішньої однорідності їхніх історико-морфологічних форм.

Толерантність – а) терпимість, лояльне ставлення до когось або чогось; б) в історичному пізнанні врахування та терпимість до існуючих інших думок, концепцій, теорій і методологій.

Течія в історичній науці – система поглядів на історичний процес, що склалася під впливом певного його історіософського тлумачення

Тип історика – це певна розумова конструкція, яка характеризує зміст, спрямованість, мотиви творчої діяльності історика. Наприклад: історик-мислитель, який по-філософськи осмислює історичні події та факти, з'ясовує їхні причини, зв'язок і значення в історії; історик-художник, митець з розвинутою історичною фантазією та інтуїцією, який художньо відображає минуле в яскравих та живих образах історичних подій, явищ та постатей; історик-дослідник, який немов рудознавець, вишукує руду фактів, історичних документів, матеріалів, тобто має хист до пошуку та опису історичних джерел.

Реально ці три типи істориків дуже рідко зустрічаються у чистому (ідеальному) вигляді, частіше вони змішані у найрізноманітніших комбінаціях. Українська історіографія XVII-початку XX ст. репрезентує яскраве розмаїття типів істориків: історик-збирач, антикварій, історик-аматор, історик-фольклорист, історик-художник, історик-бібліограф, історик-археограф, джерелознавець, історик-систематик, теоретик тощо.

Третя група історіографічних категорій – поняття, що характеризують специфіку історіографічного процесу, наприклад, на українському ґрунті. Це такі поняття як “українське національне відродження”, “українське бароко”, “український П’ємонт”, а також “етнографізм”, “антикварна робота”, “антикварне зацікавлення”, “історичне письменство”, “національно історична думка” та інше. Точно за такими та специфічними категоріями і принципами, вивчаються історіографії різних країн. Як наголошує І. І. Колесник, “... у цілому, аналіз понятійного апарату сучасної історіографії має за мету не сталі дефініції, а творчу інтерпретацію історико-наукових категорій на матеріалах історії... історичної науки, що

розраховано на самостійно мислячого студента, уважного співрозмовника” [16, 43].

Типи історико-наукових досліджень: а) соціальна історія науки; б) інтелектуальна історія науки.

Типові помилки, які зустрічаються при написанні й оформленні студентської наукової роботи:

1) зміст роботи не відповідає плану дипломної роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині;

2) сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об’єкта;

3) автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію, або плагіат;

4) мета дослідження не пов’язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об’єкта і предмета дослідження;

5) не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (за останні п’ять-десять років) з теми дослідження;

6) огляд вітчизняної і зарубіжної історіографії з теми роботи нагадує анотований список, а не містить аналізу праць істориків цих напрямків історичної науки й не відбиває рівня проблеми, яка досліджується;

7) не розкрито зміст дослідження, поверхово висвітлено названі в розділах і підрозділах питання;

8) робота не відповідає меті дослідження, висновки не у потрібній мірі відповідають поставленим завданням;

9) у роботі мала кількість посилань на джерела та літературу, або в окремих випадках вказані не ті, з яких запозичені цитати, відповідний матеріал;

10) список використаних джерел і літератури оформлений довільно, без додержання вимог державного стандарту;

11) як ілюстративний матеріал використано таблиці, схеми запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії, наукової статті;

12) обсяг та оформлення роботи не відповідає встановленим вимогам, вона частково виконана неохайно, з помилками, частково відсутні абзаци, висновки до розділів і підрозділі, матеріал у розділах розміщений нерівномірно.

Течія в історичній науці – об'єднання науковців на підставі спільних суспільно-політичних поглядів і програм (буржуазна, демократична, консервативна, націоналістична).

Техніка написання тексту: а) формулювання мети, завдань, б) визначення назви, в) складання попереднього плану роботи або плану-проспекту; г) відбір і підготовка матеріалів; групування матеріалу, рубрикація праці, поділ її на розділи, підрозділи, параграфи, логічне поєднання частин рукопису, його опрацювання, робота над біловим рукописом; шліфування тексту (оцінка його змісту і структури, перевірка і критичне осмислення кожного речення, кожного висновку, оцінка відповідності розділів і підрозділів їх назві, змісту, логічності і послідовності викладу матеріалу), перевірка аргументованості (запобігання надмірному лаконізму та надмірної деталізації викладу матеріалу); перевірка правильності його оформлення (рубрикації, посилань, цитування, дат, бібліографічного опису).

Титульний аркуш – перший, але він не нумерується, як і другий, де розміщується “ЗМІСТ”. На титульному аркуші вказується міністерство, назви університету, навчально-

наукового інституту, кафедри, дипломна робота і ОКР “Спеціаліст”, повна назва теми роботи. Нижче у правому куті аркуша пишуться шифр та спеціальність, прізвища, ім’я, по-батькові студента, який виконав роботу, наукового керівника, рецензента, який її перевірів. Внизу посередині – місце (місто) та рік виконання роботи. У додатку А наводиться приклад оформлення титульного аркуша дипломної роботи.

Тяглість історична – тривалість окремого неперерваного або перерваного явища історичного процесу.

Українізація – а) процес українського національного і культурного відродження; б) політика спрямована на впровадження в усіх сферах державного, суспільного та громадського життя української мови, культури і традицій.

Українознавство – сукупність знань, відомостей про Україну й українців як система пізнання української нації та культури.

Українська історіографія – спеціальна галузь історичної науки, яка вивчає тенденції розвитку історичних знань, української історичної думки, діяльність українських істориків та історичних установ, течій, напрямків, шкіл, товариств, наукових осередків та центрів історичної науки, їх творчу спадщину, внесок визначних українських істориків у збагачення історичних знань не лише з історії України, але й світової історії, у формування суспільної історичної свідомості.

Усна історія – а) методологічний підхід до вивчення історії на основі фольклору, легенд, пісень, оповідань, дум, переказів, анекдотів тощо; б) спосіб вивчення історії за допомогою опитування та на основі історичної пам’яті людей.

Усна історія є альтернативою і доповненням до традиційної академічної історії, яка творилася на основі писемних джерел.

Факт історіографічний – а) фіксована думка, наукове судження істориків; б) факт описаний, відомий в історії, тобто введений до наукового обігу.

Факт історичний – а) об'єктивна реальність історичного процесу й основа історичного пізнання; б) джерело, подія, явище історичного процесу.

Філософія історії – наука, яка вивчає та розробляє теоретичні засади пізнання історичного процесу.

Формаційний підхід до вивчення історичного процесу – напрям пізнання історії за суспільно-економічними формаціями: первісний лад, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний. Формаційний підхід – основа марксистського пізнання історії.

Цивілізаційний підхід до вивчення історії – напрям пізнання історії за цивілізаціями різних епох: вавилонської, еллінської, римської, китайської, єгипетської, західноєвропейської тощо.

Цивілізація – а) розвиток визначеної частини людського суспільства в часі та просторі й відповідному рівні розвитку культури; б) людське суспільство в розумінні надбань світової культури; в) стадія розвитку людства; г) локальна соціальна система.

Циклічність історичного процесу – розвиток людських цивілізацій від зародження, дитинства, юності, зрілості, занепаду й до загибелі. Визначається рухом по спіралі часу.

Цілеспрямованість історична – а) незворотній рух суспільства до певної мети; б) визначеність розвитку й діяльності суспільства (людей).

Ціль історична – а) конкретний орієнтир, завдання на шляху досягнення мети в процесі історичного пізнання; б) конкретне, найближче завдання на шляху до мети в історичному процесі.

Цитування – необхідний елемент наукової роботи. Текст цитати береться в лапки і наводиться в тій граматичній формі, як він міститься в джерелі із збереженням особливостей авторського написання. Може бути повним, без скорочень і без викривлення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців допускається без викривлення тексту з якого вилучається цитата й позначається багато крапками. Вони проставляються у будь-якому місті цитати (спочатку, в середині і в кінці). Якщо перед вилученим текстом, або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається. Кожна цитата повинна супроводжуватися посиланням на джерело зі списку використаних джерел і літератури. При непрямому цитуванні (переказ, виклад думок інших авторів своїми словами) студент має бути максимально точним і коректним в оцінці матеріалу, який викладається, подавати відповідні посилання на джерело.

Цитування не може бути ні великим, ні недостатнім. Якщо в цитаті виділяються певні слова студент має оговорити це у тексті, наприклад: (розрядка наша. – В.Г.), (підкреслено нами. – В.Г.), (курсив наш. – В.Г.), (виділено нами – В.Г.).

Час абсолютний – тривалість, плинність без початку й кінця (безмірна), без точки відліку.

Час доісторичний – частина абсолютного часу або тривалості, яка передувала появі людини, людства.

Час історичний – а) поняття, яке визначає логічну послідовність і тривалість фактів, подій, явищ історичного

процесу в історичному пізнанні; б) частина абсолютного часу, тривалості, яка має точку відліку (фіксується ерою та календарем).

Час паралельний (альтернативний або синхронний) – а) час, який визначає синхронність життя суспільства; б) час паралельного розвитку цивілізації, який використовується в одному історичному часі.

Час позаісторичний – час, який плине поза існуванням людства й в інших світах. Може мати інші параметри виміру.

Час сакральний – частина божественної вічності, доступна для спостереження смертних, вірних. Ця категорія історичного пізнання використовується в теології.

Час соціальний – час, який визначає темпи соціуму, окремих його верств, прошарків порівняно з іншими та з історичним часом. Поняття використовується в соціології.

Школа в структурі історичної науки – багатовимірний феномен. Різновид колективної наукової діяльності (поряд з такими формами колективної співпраці, як науково-дослідна лабораторія, кафедра, науково-дослідницький інститут, тощо) Школа – ідеальна конструкція, засіб вивчення процесу наукового пізнання, форм колективної творчості, який (засіб) у кожного автора набуває свого змісту.

ЛЕКСИЧНЕ КЛІШЕ

Серед багатьох малодосліджених проблем української історії однією з найактуальніших є історія змагання українців за власну...

Звернення до досвіду боротьби за реалізацію... набуває нині особливої актуальності...

З'ясування всіх обставин і факторів, об'єктивне і всебічне висвітлення... має велике значення для...

Проблема, яка досліджується є актуальною не лише з позиції висвітлення..., а й під кутом зору практики змагань за...

Визначена проблема... не була предметом спеціального дослідження, тоді, як аналіз існуючої вітчизняної і зарубіжної історіографії приводить до висновку, що вона потребує ретельного вивчення і наукового осмислення.

Вважалося за потрібне звернути увагу на...

У цьому контексті особливо актуальним є маловивчене питання...

З цього погляду актуальності набувають дослідження, присвячені вивченню...

Вибір теми для нашого дослідження пояснюється тим, що українська історіографія базуються на теоретичних і методологічних засадах...

Саме цим, на думку автора, обумовлена актуальність даного дослідження.

Таким чином, соціальна значущість та недостатнє вивчення проблеми й зумовили вибір теми дипломної роботи.

Цим визначається особлива актуальність...

Все це визначає науково-теоретичне і практичне значення обраної проблеми.

Все це визначає необхідність комплексного вивчення...

Все це має не лише наукове, а й велике суспільно-політичне значення...

Аналіз наведеної вище літератури свідчить про...

Автори володіють необхідними методами, принципами наукового об'єктивного та критичного аналізу джерел і літератури...

Володіння вміннями і навичками обробки історичних джерел дозволило...

Причиною такого стану є недостатня увага та відсутність чітких критеріїв терміну “етнонаціональні процеси”, що не дозволяє...

Підвищений інтерес історичної науки до історіографії європейського середньовіччя...

Розробляти названу проблему...

Займатися вивченням проблеми, аспектів, питання...

Вивченню зазначеної проблеми присвячена значна кількість монографій, дисертаційних досліджень...

В узагальнюючих працях, багатотомних виданнях, колективних монографіях, проблема... знайшла своє вивчення.

Переконливою видається думка...

Погоджуючись з думкою історика...

З огляду на важливість проблеми, що досліджується, ґрунтовними є праці М. Грушевського, М. Гетьмана, І. Мірчука,

І. Лисяка-Рудницького, Я. Пеленського та ін. [2; 16; 19; 23]. В них знайшла своє вивчення проблема...

Окрему групу робіт, присвячених державницько-соборницькій ідеї, становлять публікації...

Після проголошення незалежності України вітчизняними вченими, на основі вивчення нових документів і матеріалів, що зберігаються в архівосховищах в Україні та в зарубіжних країнах, критичного аналізу літератури, почалося переосмислення історичного минулого...

Для написання праці широко використані часописи, періодична преса, матеріали наукових і науково-публіцистичних журналів...

Аналіз цих джерел дав можливість глибше осмислити тогочасне суспільно-політичне життя...

Методологічними засадами дослідження є...

Аналіз джерел і відповідної літератури підтверджує...

Проблема, яка взята до розгляду актуальна і в наш час, коли розширилися можливості...

В історіографії минулого склалася традиція...

У відповідності з цими процесами, умовно можна виділити такі історіографічні періоди:

1. 1920-ті – середина 1930-х рр.
2. Друга половина 1930 - середина 1950-х рр.
3. Кінець 1950 – середина 1980-х рр.
4. Кінець 1980-х – початок 1990-х рр..
5. З 1991 – до сьогодні.

Особливий інтерес викликає вивчення...

Об'єктом дослідження є міжетнічні контакти...

Об'єктом дослідження є історична постать...

Об'єктом дослідження є суспільно-політична та економічна ситуація в Угорщині в 1949-1956 рр.

Об'єктом дослідження є діяльність наукових установ...

Предмет дослідження – громадські і культурні зв'язки народів Австро-Угорщини з українцями.

Предметом дослідження є діяльність громадських установ...

Предметом дослідження є політика царського самодержавства в “українському питанні” та її практична реалізація протягом другої половини XIX ст.

Предмет дослідження становить зміст та форми існування романтичної історіографії на українському ґрунті.

Територіальні межі роботи. Опрацьований матеріал здебільшого стосується Західної України. Однак для повноти викладу матеріалу у дослідженні наведено інформацію і стосовно інших регіонів України.

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані матеріали стосуються території УСРР в політико-адміністративних межах 20-х рр.. XX століття.

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані матеріали стосуються території Гетьманщини в адміністративно-територіальних кордонах окресленого хронологічного періоду: Стародубський, Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький, Київський, Гадяцький, Переяславський, Лубенський, Миргородський і Полтавський полки.

Територіальні рамки – українські землі в складі Російської імперії...

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 60-80-ті роки XIX століття.

Мета роботи – вивчення змісту, основних форм та проявів громадських зв'язків українців з австрійськими та слов'янськими народами Австро-Угорщини, взаємодії культур цих народів.

Для досягнення мети визначені такі завдання:

- проаналізувати стан дослідження проблеми в українській та зарубіжній історіографії;

- виявити та кваліфікувати історичні джерела, встановити їх повному й достовірність...;

- з'ясувати основні напрямки історичних досліджень, проаналізувати підходи до історії історичної науки у вказаний період;

- розкрити основні риси соціально-економічного розвитку...;

- показати місце і роль громадськості Галичини і Правобережної України у польському визвольному русі 1860-х рр.;

- розкрити характер і особливості чеського переселення в Україну...

Реалізація поставленої мети передбачає з'ясування:

- політичних та економічних умов становлення і розвитку...

- особливостей суспільного руху...

- організаційних форм і структур управління ... функцій ...

- темпів і характеру розвитку різних видів кооперації...

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати стан дослідження проблеми;

- зробити огляд джерел з даної проблеми;

- охарактеризувати історичні джерела;

- дослідити стан, розвиток та вдосконалення...;

- встановити...
- з'ясувати роль...
- вивчити...
- розкрити...
- проаналізувати...
- дослідити погляди ... на вузлові проблеми української історії;

- встановити причинний зв'язок...
- детально реконструювати...
- дослідити процес...
- виявити фактори..
- визначити місце...
- охарактеризувати ситуацію...
- висвітлити...
- простежити обумовленість...
- проаналізувати
- розглянути стосунки...
- внести пропозицію щодо удосконалення...
- зафіксувати конкретні факти, що засвідчують...
- вилучити...
- з'ясувати...

- Означена мета конкретизується наступними дослідницькими завданнями:

- розкрити...
- реконструювати...
- показати...
- охарактеризувати...
- з'ясувати...

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати...
- охарактеризувати...
- проаналізувати...
- зіставити...
- розкрити...

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

- вивчити...
- розглянути...
- простежити...
- встановити...
- оцінити...
- дослідити...

...Масонська тема знайшла своє відображення на сторінках узагальнюючих праць з політичної історії України ХХ століття (К., 2012) та історії української дипломатії (К., 2004), що побачили світ протягом останніх років [168; 233]. Автори першого тому колективної монографії “Політична історія України ХХ століття”, звертаючись до даної теми, спираються в основному, на змістовні праці О. Крижановської, А. Аврех, М. Яковлева [105; 1; 278]. Зокрема, М. Кармазіна вважає доведеним широке залучення української інтелігенції до масонських лож на початку ХХ ст., а також радикалізацію масонського руху, його політичне забарвлення [168, 135].

На думку Л. Нагорної, промови виголошувалися з трибун Думи та партійних з'їздів, а “радикальна політика робилася в тіні, у тому числі і в глибокому масонському підпіллі”. Масонство давало його членам “примарне відчуття власної “європейськості” і належності до елітних прошарків суспільства, але до війни серйозного впливу на політичне життя не

справляло”, активізація його діяльності припадає лише на 1915-1917 рр. [168, 393-394].

Висвітлюючи діяльність видатних українських дипломатів, Д. Табачник приділяє певну увагу масонським біографіям М. Василенка, Д. Дорошенка, А. Лівичького, А. Ніковського. На його думку, за київським “Центром дії” (1922), у справі якого був заарештований М. Василенко, стояли масонські ложі Києва та Парижу [133, 122]. Торкаючись масонської теми, зауважує історик, потрібно уникати двох крайнощів: з одного боку, уявлення про всесильність масонів та їх абсолютну солідарність, з іншого – недооцінки цього чинника. “Масонське братство” у багатьох випадках не заважало членам лож бути непримиримими ідеологічними супротивниками, водночас “брати” могли широко надавати підтримку один одному [133, 165].

Методологічну основу роботи склала сукупність основоположних принципів історизму, об’єктивності, всебічності...

Методи дослідження – аналіз, синтез, порівняльний та описова форма пізнання.

В роботі використані методи історичного джерелознавства (наукової евристики, класифікації й критика джерел), а також порівняльний і проблемно-хронологічний...

Системний підхід до розвитку суспільних процесів і соціальних структур, універсальні методи наукового аналізу та синтезу, ретроспективний уможливили виділення характерних рис і тенденцій розвитку історичної науки в ...

Стан наукової розробки проблеми. Період другої половини 20-х років ХХ ст. визначається як перший етап у дослідженні творчого доробку вчених...

Розвиток нових напрямків історичних досліджень відображений на сторінках наукових видань...

Другий етап – 1940-1970-і рр. – позначений негативною оцінкою історіографії 1920 – початку 1930-х рр. в Україні...

Пошвавлення інтересу до замовчуваного періоду розвитку історичної науки в..., пов'язаний з відновленням Україною незалежності, коли розпочався... етап вивчення наукового спадку істориків тих років.

Історіографічний аналіз спеціальної літератури показує, що висвітлення наукових досягнень у галузі історії 1920 – початку 1930-х рр. має фрагментарний характер, а фундаментальні проблеми не знайшли повного й глибокого відображення...

Джерельне база дослідження становить собою сукупність друкованих матеріалів та архівних документів...

Джерельну основу дослідження складають публікації та рукописні матеріали відповідного періоду. Вони становлять головний об'єкт історіографічного аналізу...

Згідно з прийнятими в сучасному історичному джерелознавстві критеріями, можна відокремити такі групи письмових джерел до вивчення історії історичної науки...

Емпіричну базу дослідження склали...

Ретельне дослідження, джерелознавчий аналіз і синтез цих документів дають можливість прослідкувати етапи і тенденції розвитку історичних досліджень, виважено оцінити персональний внесок вчених в ...

Головні результати вивчення теми зводяться до наступного:
З'ясовано, що історіографія проблеми...

Підкреслено, що...

Обґрунтовано, що...

Встановлено, що серед політичних партій і рухів найвпливовішими були:...

Доведено, що урядова політика не гальмувала, а стимулювала цукрову галузь...

Здійснений аналіз джерел, тематики і змісту праць з історії..., дозволив виявити провідні напрями та найбільш характерні тенденції вивчення даної проблеми...

Головними науковими результатами є:

1. З'ясовано особливості кожного з етапів дослідження історії...

2. Виявлено, систематизовано, класифіковано і проаналізовані історичні джерела з історії...

3. Досліджено повноту і достовірність...

4. Проаналізовано і виявлено новітні підходи до трактування...

5. Встановлено внесок головних наукових інституцій у дослідження...

6. Обґрунтована наявність...

7. Доведена правдивість історичних подій...

В результаті дослідження:

- доведено, що необхідність перетворень...
- обґрунтовано, що функціональні зміни...
- встановлено, що суттєві перетворення...
- проаналізовані процеси...
- простежена обумовленість...
- визначена роль...

Вивчені документи та матеріали не тільки дозволили сформулювати вищевикладені висновки, а й дали можливість зробити наступні рекомендації щодо практичного використання результатів дослідження.

Таким чином, все зазначене вище дає змогу зробити висновок...

Підсумовуючи варто зазначити...

В історії... можна виокремити ... етапів формування та функціонування...

На першому етапі, в ... роках...

Другий етап – ... характеризується зміною змісту діяльності..., спрямуванням її на ...

Третій етап ... визначається розширенням прав...

Четвертий етап ..., пов'язаний з прийняттям...

П'ятий етап ... можна охарактеризувати, як час...

Аналіз етапів функціонування... показав, що...

Автор отримав обґрунтовані результати, які досить комплексно розкривають реальний зміст, особливості та наслідки...

У результаті проведеного дослідження автор сформулював такі основні положення:

- формування...

- відсутність...

Причинно-наслідкові відношення передаються словами (таким чином, крім того, тому, до того ж, завдяки цьому, внаслідок цього).

Перехід від однієї думки до іншої передаються словами (необхідно розглянути..., варто констатувати..., перш ніж перейти до..., зупинімося на..., звернемося до..., необхідно зупинитися...).

ТЕЛЕФОННИЙ ДОВІДНИК БІБЛІОТЕК М. ЧЕРКАСИ

*Кафедри історичного профілю навчально-наукового
інституту історії і філософії*

Кафедра всесвітньої історії.....35-12-74

Кафедра історії України та етнології..... 37-55-57

Кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних
історичних дисциплін історії.....35-28-50

Бібліотеки, архіви, музеї

Наукова бібліотека Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
(вул. Університетська, 22)

Абонемент (корпус № 3) 37-12-54 кімн. 237

Бібліографічний відділ 45-43-77 кімн. 8

Міжбібліотечний абонемент 37-30-92 кімн. 12

**Обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса
Шевченка** (вихідні – п'ятниця, останній вівторок кожного
місяця); вул. Вишневецького (Байди), 8.....47-20-16

Обласна бібліотека для юнацтва

Вул. Ільїна, 285/1.....47-65-00

Державний архів Черкаської області

Вул. Благівісна, 244/1.....45-50-29

Обласний краєзнавчий музей

Вул. Слави, 1.....45-11-22

АДРЕСИ БІБЛІОТЕК

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (03039, Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3).

Національна парламентська бібліотека України (01601, Київ, вул. Грушевського, 1).

Львівська державна наукова бібліотека ім. В. С. Стефаника (79001, Львів, вул. Стефаника, 2).

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (61003, Харків, пров. Короленка, 18).

Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького (65020, Одеса, вул. Пастера, 13)

Російська державна бібліотека (10100, Розсип, Москва, проспект Калинина, 3).

Російська державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедрина (191011, Санкт-Петербург, вул Садова, 18).

ДОДАТКИ

Додаток А

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ

**Кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних
історичних дисциплін**

ДИПЛОМНА РОБОТА

ОКР „Спеціаліст”

**на тему: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО В 1917 році**

**Виконала: студентка 5 курсу, групи „А”
спеціальності 7.02030201 – історія
ПРОКОПЕНКО Наталія Іванівна
Керівник: МОРОЗОВ Анатолій Георгієвич.
Рецензент: ЧАБАН Анатолій Юзефович.**

Черкаси – 2013 року

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ДОПОМОГИ УЧНЯМ І СТУДЕНТАМ ТА ТОВАРИСТВАМ ВЗАЄМОДОПОМОГИ	7
1.1 Становлення та розвиток добродійних об'єднань допомоги учням і студентам	7
1.2 Виникнення товариств взаємодопомоги та напрямки їхньої роботи	18
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОДІЙНИХ ГРОМАД ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ І КОНФЕСІЙНОЮ ОЗНАКОЮ	30
2.1 Добродійні громади за національною ознакою та їхня діяльність	30
2.2 Утворення і розвиток філантропічних спілок за конфесійною ознакою	42
РОЗДІЛ 3 ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАД	51
3.1 Організація добродійної допомоги нужденним	51
3.2 Допомога людям з фізичними вадами та калікам	63
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	78
ДОДАТКИ	81

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

Архівні джерела:

Центральний державний історичний архів України у м. Києві, м. Київ

Ф. 1235. Грушевські і лінгвісти.

Оп. 1.

1. Спр. 104. М. С. Грушевський. Конспекти лекцій з історії середніх віків та нової історії країн Західної Європи. 1888 р. , 168 арк.

2. Спр. 1453. Листування Грушевської К. М. 1922-1923 рр. , 23 арк.

3. Ф. 2048. Петров Михаил Назарович. Профессор всеобщей истории Харьковского университета.

Оп. 1.

4. Д. 57. Петров М. Н. О значении истории. Б. Д., 19 л.

5. Д. 66. Учебные планы предметов, преподаваемых в мужских гимназиях МНП. Б. Д., 60 л.

Ф. 2162. Канцелярия попечителя Харьковского ученого округа

Оп. 2.

6. Д. 94. Формулярные списки преподавателей Харьковского университета [1853-1916 рр.], 307 л.

Друковані джерела:

7. Закони України: 1995-2000 рр.” – К. : Видання Інституту законодавства Верховної Ради, 2000. – 407 с.

8. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – 84 с.

9. Постанова Верховної Ради Української РСР „Про проголошення незалежності України” 24 серпня 1991 року //

Хрестоматія з історії держави і права України : У 2 т. – К., 1997. – Т.2. – С. 92-93.

10. Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів. – К. : “2000 школа”, 2000. – 352 с.

Література:

11. Бандурка О., Дремель Ю. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток / О. Бандурка, Ю. Дремель. – Харків., 1999. – 288 с.

12. Бойко О. Україна 1991-1995. Тіні минулого чи контури майбутнього. Нариси з новітньої історії / О. Бойко. – К., 1996. – 207 с.

13. Гергіца А. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики / А. Гергіца. – Чернівці : Рута, 1998. – 484 с.

14. Горинь М. Запалити свічу у п'їтьмі (міфи, реальність і наші авдання): Статті, виступи, інтерв'ю / М. Горинь. – К. : Українська республіканська партія, 1994. – 187 с.

15. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Логос, 1997. – 124 с.

16. Історія України. Курс лекцій: у 2-х кн. – К. : Либідь, 1992. – Кн. 2. – 464 с.

17. Історія України: Нове бачення / За ред. Смолія В. А. – К., 1996. – Т. 2. – 494 с.

18. Історія України : навч. посіб. / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко, В. Ф. Колесник, М. І. Гладких та ін. – К. : Знання-Прес, 2006. – 663 с.

19. Історія України: навч. посіб / В. М. Литвин, В. М. Мордвинцев, А. Г. Слюсаренко. – К. : Знання, 2008. – 509 с.

20. Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів : навч. посіб / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. Ред.

д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки молоді та спорту України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси, ЧДТУ, 2012. – 598 с.

21. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. / Гол. ред. кол. : Ю. Ю. Кондуфор (гол. ред.), І. І. Артеменко, Б. М. Бабій, І. К. Білодід та ін. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 6. – 672 с.

22. История СССР с древнейших времен до наших дней : В 12 т. / Пред. ред. совета Б. Н. Пономарев. – М. : Наука, 1967. – Т. 8. – 774 с.

23. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретація: Монографія / А. Карась. – Київ; Львів : Видавн. цент ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с.

24. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія / А. Колодій. – Львів : Червона калина, 2002. – 276 с.

25. Кравчук Л. М. Є така держава. – Україна / Л. Кравчук. – К. : Глобус, 1992. – 223 с.

26. Кремень В., Базовкін Є., Міщенко М., Ситник П. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 р.) / В. Кремень, Є. Базовкін, М. Міщенко, П. Ситник // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 66-72.

27. Кремень В., Бездюда Д., Бондаренко В. Соціально-політична ситуація в Україні: поступ п'яти років / В. Кремень, Д. Бездюда, В. Бондаренко. – К., 1996. – 114 с.

28. Кремень В. Г., Табачник Д. В. Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К., 1996. – 793 с.

29. Кривенко Л. Тріада влад. Перша серед рівних / Л. Кривенко // Віче. – 1994. - № 7. – С. 17-23.

30. Кривенко Л. Зміцнення українського парламентаризму:

конституційні аспекти // Віче / Л. Кривенко. – 1995. – № 5. – С. 17-31.

31. Кривенко Л. Верховный Совет Украины: место в системе государственной власти / Л. Кривенко // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 86-94.

32. Кульчицький С. Новітня історія України / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 3-5.

33. Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці / В. М. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 495 с.

34. Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці (Соціально-політичний розвиток України в другій половині 80-х – першій половині 90-х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. істор. наук.: спец. 07.00.01 “Історія України” Київський національний ун-т. ім. Т. Шевченка / В. М. Литвин – К. , 1995. – 36. с.

35. Мороз О. “Куди йдемо...”/ О. Мороз. – К. : Асоц. “Поступ”, 1993. – 397 с.

36. Опришко В. Питання розвитку парламентаризму в Україні / В. Опришко. – К., 1998. – 475 с.

37. Плющ І. С. Хто ми і куди йдемо: Доповіді, виступи, статті, інтерв’ю / І. Плющ. – К. : Україна, 1993. – 350 с.

38. Свічення душі. Збірник пам’яті Наталії Теплоухової / Упоряд. Теплоухова Н., Панченко П. – К., 2000. – 303 с.

39. Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України (1945-1997 роки) / Ф. Турченко, П. Панченко та ін. – К., 1997. – 311 с.

СПИСОК КРИПТОНІМІВ ТА ПСЕВДОНІМІВ

А.Л. – Любомир Винар.	М.А. – Марко Антонович.
Б.В. – Богдан Винар.	М.Б.Ж. – Михайло Ждан.
Б.К. – Богдан Кузь.	М.Д. – М.Дейчаківський.
В.О. – Василь Омельченко.	М.Ж. – Михайло Ждан.
В.М. – Василь Маруняк.	М.Жд – Михайло Ждан.
Г.Б. – Геннадій Боряк.	М.К. – Микола Ковальський.
І.Д-няк – Любомир Винар.	Н.В. – Любомир Винар.
Історик – Василь Дубровський.	О.С. – Олександр Сидоренко
Л.Б. – Лев Биховський.	О.С-ко – Олександр Сидоренко.
Л.В. - Любомир Винар.	Л.В-р – Любомир Винар.
Р.В. – Любомир Винар.	
Р.Д. – Любомир Винар.	
Р.Д-к – Любомир Винар.	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Арк. – аркуш.

ГВК – Генеральна Військова Канцелярія.

ЗНТШ – Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка.

ЗІФВ ВУАН – Записки історико-філологічного відділу
Всеукраїнської Академії наук

КГА – Канцелярія генеральної артилерії.

КМЗ – Канцелярія Малоросійських зборів.

Од. зб. – Одиниця зберігання.

ПГУ – Правління гетьманського уряду.

ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи.

РС - Русская старина

СИРИО – Сборник императорского российского исторического общества

Спр. – справа

Сл. – слобода

Ф. - фонд

ЦДАУК – Центральний державний історичний архів України в м. Києві.

ЧИОНЛ – Чтения в Историческом обществе Нестора летописца.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Інститут, факультет, відділення _____
Кафедра, циклова комісія _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____
Напрямок _____
підготовки _____

(шифр і назва)
Спеціальність

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри, голова циклової
комісії _____

“ _____ ” _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТУ

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема проекту (роботи) _____

керівник проекту
(роботи) _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом вищого навчального закладу від “ _____ ” _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом проекту
(роботи) _____
3. Вихідні дані до проекту (роботи) _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
НН інститут історії і філософії

Кафедра _____

Спеціальність _____

Освітньо-кваліфікаційний рівень _____

Форма навчання _____ курс _____ група _____

**ВІДГУК
КЕРІВНИКА НА ВИПУСКНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)**

Тема _____ (прізвище, ім'я, по батькові студента)
роботи _____

1. Ступінь обґрунтування актуальності теми: _____

2. Відповідність роботи меті та завданням _____

3. Оцінка повноти використання фактичних даних: _____

4. Використання в роботі сучасних методів та методик: _____

5. Результати випускної роботи: _____

6. Недоліки: _____

7. Загальна оцінка дипломної роботи та висновок про можливість допуску роботи до захисту: _____

Науковий керівник _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

(учене звання, науковий ступінь, місце роботи і посада)

« ____ » _____ 20__ року Підпис _____

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА :

1. Багалика Ю. О. Історичні погляди Лесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук) спец. 07. 00. 01 : “Історія України” / Київський нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка / Ю. О. Багалика. – К., 2000. – 20 с.

2. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления: ГОСТ 7.1-84. – Введ.01.01.86. – М. : Изд-во стандартов, 1985. – 71 с.

3. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вузів / М. Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.

4. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики / Г. Бондаренко. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 228 с.

5. Бондаренко Г. Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання / Г. Бондаренко // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. Історія. – 1997. – Вип. 2. – С. 87-91; 1998. – Вип. 1. Іст. науки. - С. 139-143.

6. Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії : програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. / Геннадій Васильович Бондаренко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 195 с.

7. Видання. Основні види та визначення: ДСТУ 3017-95. – Введ. 23.05.95. – К. : Держстандарт України, 1995. – 45 с.

8. Голуб Н. Б., Дяченко Л. М., Остапенко Н. М. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник для студентів

філологів / Н. Б. Голуб, Л. М. Дяченко, Н. М. Остапенко. – Черкаси : В-во “Відлуння”, 1999. – 81 с.

9. Гоцуляк В. В. Курсова робота з історії: методика підготовки і оформлення – навч.-метод. посібник 3-тє вид., допов. – Черкаси, 2011. – 112 с.

10. Документація. Звіти у сфері науки і техніки: Структура і правила оформлення: ДСТУ 3008-95. – Введ.23.02.95. – К. : Держстандарт України, 1995. – 38 с.

11. Женченко М. І. Складання та оформлення бібліографічних записів у списках літератури до наукових робіт : навч. метод. посіб. : у зв'язку із набуттям чинності ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ ГОСТ 7.80.2007 / Марина Сенченко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – 3-тє вид., доповн. – К. : Жнець, 2011. – 63 с.

12. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Наукове видання / Л. Зашкільняк. – Львів : Львівський державний ун-т ім. Івана Франка, 1999. – 224 с.

13. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : Посібник для студентів історичних спеціальностей / Л. Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

14. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582-97. – Введ. 01.07.98. – К. : Держстандарт України, 1998. – 16 с.

15. Історіографічний словник : навч. посіб / за ред. С. І. Посохова. – Х. : Східно-регіон. центр. гуман.-освіт. ініціатив, 2004. – 340 с.

16. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

17. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І. І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.

18. Кононенко Ю., Корновенко С. Методологія наукових

досліджень: Навчальний посібник / Ю. Кононенко, С. Корновенко. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – 72 с.

19. Лудченко А. А. та ін. Основы научных исследований: Учеб. пособие / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Прима; Под редакцией А. А. Лудченко. – К. : Т-во “Знання”, Коо, 2000. – 114 с.

20. Методичні рекомендації та основні вимоги до курсових, кваліфікаційних та дипломних робіт з історичних дисциплін підготував кандидат історичних наук, доцент Мельниченко В. М. – Черкаси, 1999. – 12 с.

21. Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту / І. В. Мороз. – К., 1997. – 56 с.

22. Навчально-методичні матеріали до самостійної роботи з теми “Історична бібліографія” для студентів-істориків першого курсу денної та заочної форми навчання // Історична література у фондах наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (1834-1949 рр.) бібліографічний покажчик та навчально-методичні матеріали / Укладачі: О. З. Медалієва, Л. І. Сінявська. – Черкаси, 2008. – С. 120-127

23. Научные работы: Методика подготовки и оформления / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Амалфея, 2000. – 544 с.

24. Основы научных исследований: Учебник для технических вузов / Под ред. В. И. Крутова, В. В. Попова. – М. : Высшая школа, 1989. – 400 с.

25. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. Навч. посіб / В. В. Підгаєцький. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2000. – 392 с.

26. Ровчак Л. В. Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.

наук спец. 07.00.01. / Донецький нац. ун-т / Л. В. Ровчак. – Донецьк, 2000. – 19 с.

27. Романюк М. М. Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб для студ. спец. “Видавнича справа та редагування” / М. М. Романюк. – 2-ге вид., випр. – Л. : Світ, 2003. – 96 с.

28. Тельвяк В. В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В.В. Тельвяк. – Київ-Дрогобич : “Вимір”. – 2008. – 494 с.

29. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.

30. Чернікова Н. С. Суспільно-політична та державна діяльність графа Олексія Олександровича Бобринського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.02. / Дніпропетровський нац. ун-т. ім. О. Гончара / Н. С. Чернікова. – Дніпропетровськ, 2012. – 20 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАПИСАННЯ ТА ЗАХИСТ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ.....	7
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНІ НАСТАНОВИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНИХ РОБІТ.....	21
2.1 Підготовчий етап роботи над дипломною роботою.....	25
2.2 Вивчення і конспектування джерел та літератури.....	29
РОЗДІЛ 3 ЗМІСТ, ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ.....	33
3.1 Оформлення тексту.....	36
3.2 Оформлення цитат.....	42
РОЗДІЛ 4 КОМПОЗИЦІЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ.....	49
4.1 Титульний аркуш.....	49
4.2 Зміст.....	50
4.3 Перелік умовних позначень, скорочень і термінів.....	52
4.3 Вступ.....	52
4.5 Методика і приклади написання вступу до дипломної.....	55
4.6 Основна частина роботи.....	82
4.7 Висновки.....	81
4.7.1 Загальні висновки.....	84
4.8 Джерела і література.....	90
4.9 Зразки оформлення бібліографічного опису в списку використаних джерел і літератури.....	97
4.10 Додатки.....	117
РОЗДІЛ 5 ПОРАДИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ ЗІ СКЛАДАННЯМ ТА ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ ДИПЛОМНИХ РОБІТ.....	119
ГЛОСАРІЙ.....	124
ЛЕКСИЧНЕ КЛІШЕ.....	187
ТЕЛЕФОННИЙ ДОВІДНИК БІБЛОТЕК м. ЧЕРКАСИ.....	197
АДРЕСИ БІБЛОТЕК.....	198
ДОДАТКИ.....	199
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	211
ЗМІСТ.....	215

Навчально-методичне видання

ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ДИПЛОМНА РОБОТА З ІСТОРІЇ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ Й
ОФОРМЛЕННЯ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ISBN 978-966-495-445-3

Оригінал-макет

Гоцуляк А.В.

Здано до друку 04. 03. 2013. Підписано до друку 18. 03. 2013.
Формат 84x108/32 Гарнітура Times. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 8,3.
Умовн. фарбовідб. 8,55. Обл. вид арк. 8,9. Зам. № 193. Тираж 200 пр.

Видавництво “Квант-прінт”

А/с 4. м. Київ, вул. Тарашенська 14.
Свідоцтво ДК № 195 від 18. 08. 2000
Тел.: (044) 228-82-21

Надруковано у видавничому відділі оперативної поліграфії
“Лідер-принт” бул. Шевченка, 266, оф. 8, м. Черкаси, 18000
тел.: (0472) 451278